

ØSTHIMMERLAND I MIDTEN AF 1800-TALLET

**- BEFOLKNING, ARBEJDE,
ERHVERV**

Bind I – Generelle del

Keld Jensen

Januar 2023

Østhimmerland i midten af 1800-tallet

- Befolkning, arbejde, erhverv

Bind I – Generelle del

Keld Jensen

Januar 2023

Østhimmerland i midten af 1800-tallet

– Befolkning, arbejde, erhverv

Bind I – Generelle del

Version I

Redigering er afsluttet 31. januar 2023

© Keld Jensen, januar 2023

FORORD

Denne rapport indgår i projektet Sognefortællinger. Rapporten omfatter en analyse af Østhimmerlands status i midten af 1800-tallet.

Projekt Sognefortællinger omhandler primært Kongerslev Pastorat omfattende de tre sogne Sønder og Nørre Kongerslev samt Komdrup. Analysen af Østhimmerland giver mulighed for at sammenligne situationen i pastoratet med de øvrige landsogne i den egn, hvor de er lokaliseret.

Rapporten omfatter to bind. Dette Bind I omfatter samfundsudviklingen som helhed – den generelle del. Bind II omhandler specifikt landskabet og landbruget.

God læselyst!

Keld jensen

Januar 2023

1 INDHOLD:

FORORD	5
1 INDHOLD:	7
1.1 FIGURLISTE	8
1.2 TABELLISTE	9
1.3 KORTLISTE.....	10
2 INDLEDNING.....	13
2.1 DEFINITION AF CENTRALE BEGREBER.....	13
2.1.1 Østhimmerland	13
2.1.2 Tønde land	14
2.1.3 Offentlige stiftelser	14
2.1.4 Lehn og stam huse.....	16
2.1.5 Hovedgårde – komplette og ukomplette.....	16
2.1.6 Huse med og uden jord.....	16
2.1.7 Møller	17
2.2 DATASTRUKTUR.....	17
2.3 TIDLIGERE UNDERSØGELSER OG LITTERATUR.....	18
2.4 RAPPORTENS STRUKTUR	18
3 DEN OFFENTLIGE SEKTOR	21
3.1 OFFENTLIGE EJERSKABER OG INSTITUTIONER.....	27
3.1.1 Det kirkelige område.....	27
3.2 ALMUESKOLER	35
3.3 FATTIGVÆSENET.....	38
3.4 DEN SAMLEDE OFFENTLIGE SEKTOR I MIDTEN AF 1800-TALLET.....	40
4 BEFOLKNING	43
4.1 BEFOLKNINGEN FORDELT PÅ SOGNE OG BOSTEDER	43
4.1.1 Sogdenes registrerede befolkning 1845.....	43
4.1.2 Befolkningstætheden i sognene.....	46
4.1.3 Befolkningen i bosætninger	48
4.1.4 Befolkningstilvækst i 1800-tallet	54
4.1.5 Køn & alder	56
4.1.6 Forsørgerbyrde.....	57
4.1.7 Civilstand.....	60
4.1.8 Vandringer.....	61
5 GÅRDE, HUSE OG DERES HUSSTANDE.....	71
5.1 HUSSTANDENES ANTAL OG STØRRELSE	71
5.2 HUSSTANDENES SAMMENSÆTNING.....	73
6 ERHVERV & ARBEJDE.....	79
6.1 ERHVERVSSTRUKTUREN.....	80

6.2	RESTRIKTIONER I FORM AF KØBSTADPRIVILEGIER.....	81
6.3	LANDBRUGET	84
6.4	SØFART & FISKERI.....	85
6.5	FORARBEJDEDE INDUSTRI OG HÅNDVÆRK	86
6.5.1	Bødkeren.....	87
6.5.2	Grovsmede & klejnsmede.....	90
6.5.3	Hjulmænd	94
6.5.4	Murer.....	96
6.5.5	Møllere.....	96
6.5.6	Pottemagere.....	99
6.5.7	Skomagere	101
6.5.8	Skræddere	101
6.5.9	Snedkere.....	102
6.5.10	Tegl- og kalkbrændere.....	103
6.5.11	Træskomagere.....	106
6.5.12	Uldbindere.....	107
6.5.13	Vævere.....	108
6.5.14	Øvrige fabrikanter og håndværkere.....	112
6.6	HANDELSVIRKSOMHED OG KROER.....	112
6.7	PENSIONISTER, KAPITALISTER & PERSONER DER LEVER AF DERES MIDLER	113
6.8	DAGLEJERE.....	116
6.9	ALMISSENYDENDE	116
6.10	PERSONER I STRAFFEANSTALTER OG ARRESTANTER	117
6.11	ØVRIGE UDEN FOR ERHVERV.....	117
6.12	ØSTHIMMERLANDS ERHVERV OG BESKÆFTIGELSE SAMLET SET	117
6.12.1	De geografiske områders befolkningsmæssige størrelse.....	118
6.12.2	Beskæftigelsen i de geografiske områder	119
6.12.3	Befolkningens ernæring af erhverv m.v. i år 1845?.....	123
7	SAMMENFATNING	129
8	ANVENDT LITTERATUR OG KILDER	139

1.1 FIGURLISTE

FIGUR 1. BEFOLKNINGSKONCENTRATION I SOGNES STØRSTE LANDSBY, ÅR 1845	59
FIGUR 2. FØDESTED FOR BORGERE I SØNDER KONGERSLEV SOGN, ÅR 1845	64
FIGUR 3. SAMMENSÆTNINGEN AF BEBOERNE ALLE HUSSTANDE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845	75
FIGUR 4. SAMMENSÆTNING AF BEBOERNE I HUSSTANDE I GÅRDE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845	76
FIGUR 5. SAMMENSÆTNING AF BEBOERNE I HUSE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845	77
FIGUR 6. SAMMENSÆTNING AF BEBOERNE I HOVEDGÅRDE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845	78
FIGUR 7. ANTAL BESKÆFTIGEDE I ERHVERV M.V., ANTAL PERSONER, ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845.....	120
FIGUR 8. ERHVERVENES BESKÆFTIGELSESMÆSSIGE ANDEL I PCT., ØSTHIMMERLAND 1845	121
FIGUR 9. ANTAL PERSONER ERNÆRET AF ERHVERV M.V., ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	124

FIGUR 10. PERSONER ERNÆRET AF ERHVERV M.V., ANDEL I PCT., ØSTHIMMERLAND 1845.....	125
---	-----

1.2 TABELLISTE

TABEL 1. FLESKUM HERREDS ADMINISTRATIVE INDELING I PASTORATER, SOGNE & LAV, 1859	21
TABEL 2. HELLUM HERREDS ADMINISTRATIVE INDELING I PASTORATER, SOGNE & LAV, 1859	22
TABEL 3. HINDSTED HERREDS ADMINISTRATIVE INDELING I PASTORATER, SOGNE & LAV, 1859	23
TABEL 4. ØSTHIMMERLANDS PRÆSTEGÅRDE, JORDES AREAL & ANDEL AF SOGNETS SAMLEDE AREAL, 1859	33
TABEL 5. PRÆSTEGÅRDENES BEBOERE FORDELT PÅ TILKNYTNING & FUNKTION, 1845.....	34
TABEL 6. ALMUESKOLER & ANTAL UNDERVISTE, PASTORATERNE I ØSTHIMMERLAND 1837.....	38
TABEL 7. ANTAL FORSØRGEDE FATTIGE, KØN & ALDER, SAMT LOGI I FATTIGHUS, ÅR 1845	39
TABEL 8. FATTIGHUSE I SOGNE OG LANDSBYER SAMT ANTAL LOGERENDE, ÅR 1845.....	40
TABEL 9. OFFENTLIGE SEKTOR I ØSTHIMMERLAND, 1845	41
TABEL 10. BEFOLKNING I SOGNE I FLESKUM HERRED FORDELT PÅ BEBYGGELSESTYPE, ÅR 1845	50
TABEL 11. BEFOLKNING I SOGNE I HELLUM HERRED FORDELT PÅ BEBYGGELSESTYPE, ÅR 1845	51
TABEL 12. BEFOLKNING I SOGNE I HINDSTED HERRED FORDELT PÅ BEBYGGELSESTYPE, ÅR 1845	51
TABEL 13. BEFOLKNINGSUDVIKLINGEN 1801 TIL 1845 I HERREDER OG ØSTHIMMERLAND	54
TABEL 14. ØSTHIMMERLANDS BEFOLKNING FORDELT PÅ KØN & 10 ÅRS ALDERSGRUPPER, ÅR 1845	56
TABEL 15. BEREGNING AF DEMOGRAFISK FORSØRGERBYRDE, HELE LANDET, AALBORG AMT & ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845 & ÅR 2022.....	60
TABEL 16. CIVILSTAND FOR ØSTHIMMERLANDS BEFOLKNING, ÅR 1845	60
TABEL 17. FØDESTED FOR BEFOLKNINGEN I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845.....	62
TABEL 18. SAMMENHÆNG MELLEM HJEM-HERRED & FØDEHERRED, ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	63
TABEL 19. BEFOLKNING I SOGNE I FLESKUM HERRED, FORDELT PÅ FØDESTED, ÅR 1845	65
TABEL 20. BEFOLKNING I SOGNE I HELLUM HERRED, FORDELT PÅ FØDESTED, ÅR 1845	65
TABEL 21. BEFOLKNING I SOGNE I HINDSTED HERRED, FORDELT PÅ FØDESTED, ÅR 1845.....	66
TABEL 22. ANTAL HUSSTANDE I ØSTHIMMERLAND FORDELT PÅ HERRED & HUSSTANDSSTØRRELSE I ANTAL PERSONER, ÅR 1845.....	72
TABEL 23. HUSSTANDSTYPER FORDELT PÅ HUSSTANDES STØRRELSE, ANTAL BEBOERE, ÅR 1845.....	72
TABEL 24. PERSONER BESKÆFTIGET I & ERNÆRET AF LANDBRUGSERHVERVET, ÅR 1845	85
TABEL 25. PERSONER BESKÆFTIGET I & ERNÆRET AF SØFART & FISKERI, ÅR 1845	85
TABEL 26. BØDKERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	88
TABEL 27. GROVSMED & KLEJNSMED I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845.....	91
TABEL 28. HJULMÆND I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	94
TABEL 29. HJULMÆND I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	96
TABEL 30. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE VED MØLLER ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	99
TABEL 31. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE VED POTTEMAGERI I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	100
TABEL 32. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE I SKOMAGERFAGET I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	101
TABEL 33. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE I SKRÆDDERFAGET I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	102
TABEL 34. PERSONER MED ERHVERVSBETEGNELSE SKRÆDDER I FOLKETÆLLINGEN, ÅR 1845	102
TABEL 35. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE SOM SNEDKER I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	103
TABEL 36. BESKÆFTIGEDE SOM TEGL- OG KALKBRÆNDERE SAMT PERSONER ERNÆRET AF FAGENE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	104

TABEL 37. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE SOM TRÆSKOMAGERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	106
TABEL 38. TRÆSKOMAGERE MED SUPPLERENDE ERHVERVSBETEGNELSER M.V., ÅR 1845	107
TABEL 39. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE SOM ULDBINDERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	108
TABEL 40. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE I VÆVERFAGET I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	109
TABEL 41. PERSONER, DER ANGIVER FAGET VÆVER SOM DERES ERHVERV, ØSTHIMMERLAND ÅR 1845	109
TABEL 42. VÆVERS OPGIVELSE AF ANDET ERHVERV ELLER STILLING I HUSSTAND & FAMILIE, ÅR 1845	110
TABEL 43. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE INDEN FOR ØVRIGE FABRIKANTER & HÅNDVÆRKERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	112
TABEL 44. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE INDEN FOR HANDELSVIRKSOMHED & KROER I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845	113
TABEL 45. PENSIONISTER, KAPITALISTER & PERSONER DER LEVER AF DERES MIDLER, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	113
TABEL 46. PERSONER PÅ AFTÆGT, KØN & ALDER, ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	114
TABEL 47. DAGLEJERE, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	116
TABEL 48. ALMISSENYDENDE, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	116
TABEL 49. ØVRIGE UDEN FOR ERHVERV, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	117
TABEL 50. BEFOLKNINGENS STØRRELSE I AALBORG AMT, AMTETS LANDDISTRIKTER, ØSTHIMMERLAND & HELE LANDET, ÅR 1845	118
TABEL 51. ERHVERVENES ANDEL AF SAMLEDE BESKÆFTIGELSE, ÅR 1845	122
TABEL 52. ERHVERVENES BESKÆFTIGELSE PR. 1.000 BORGERE, ÅR 1845	123
TABEL 53. ANDEL PERSONER, DER LEVER AF ERHVERV M.V. PROCENT, ÅR 1845	126
TABEL 54. ANTAL PERSONER DER LEVER AF ERHVERV M.V. PR. 1.000 BORGERE, ÅR 1845	127

1.3 KORTLISTE

KORT 1. ØSTHIMMERLAND, TRE HERREDER	15
KORT 2. ØSTHIMMERLAND, TRE HERREDER & SOGNEINDELING	26
KORT 3. ØSTHIMMERLAND, KIRKER I MIDTEN AF 18-TALLET MED BYGGE-ÅRHUNDREDE	28
KORT 4. ØSTHIMMERLAND, KIRKERS EJERSKAB I MIDTEN AF 18-TALLET	31
KORT 5. ØSTHIMMERLAND, PASTORATER I MIDTEN AF 1800-TALLET	32
KORT 6. ØSTHIMMERLAND, ALMUESKOLER I MIDTEN AF 1800-TALLET.....	37
KORT 7. ØSTHIMMERLAND, BEFOLKNINGEN FORDELT PÅ SOGNE, 1845	45
KORT 8. ØSTHIMMERLAND, BEFOLKNINGSTÆTHEDEN I SOGNE, 1845	47
KORT 9. ØSTHIMMERLAND, TRE HERREDER MED MED BOSÆTNINGER > 49 BORGERE, 1845	49
KORT 10. ØSTHIMMERLAND, SOGNEBESÆTNINGSKONCENTRATION I STØRSTE LANDSBY, 1845	53
KORT 11. ØSTHIMMERLAND, BEFOLKNINGSTILVÆKST I SOGNE I PCT., 1801-1845	55
KORT 12. ANDEL AF BEFOLKNINGEN I ØSTHIMMERLANDSKE SOGNE MED SAMME HJEMSOGN & FØDESOGN, ÅR 1845	69
KORT 13. ØSTHIMMERLANDS SOGNEBESÆTNING UNDERLÆGGELSE AF KØBSTÆDERS PRIVILEGIER	83
KORT 14. BØDKERES BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845.....	89
KORT 15. SMEDE, BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	93
KORT 16. HJULMÆND, BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845.....	95
KORT 17. MØLLER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1838	98
KORT 18. TEGLVÆRKER OVER TID I ØSTHIMMERLAND, FRA 17-1800-TALLET TIL OP I 1900-TALLET.....	105
KORT 19. VÆVERE, BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	111
KORT 20. PENSIONISTER, KAPITALISTER & PERSONER DER LEVER AF DERES MIDLER, ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845	115

2 INDLEDNING

Denne rapport tager sit udgangspunkt i projektet Sognefortællinger. Det er et projekt, der via rapporter og essay samt fotografier omhandler de tre sogne Sønder Kongerslev, Nørre Kongerslev og Komdrup i det, der tilsammen benævnes Kongerslev Pastorat.

Pastoratet er beliggende midt i Østhimmerland. I denne rapport analyseres de østhimmerlandske herreder og sogne som en enhed i kongeriget Danmark.

Midten af 1800-tallet tegner et skift fra det oprindelige kongedømme og hertil hørende magt i aristokratiet. I princippet går man fra, at folk er født til en ting, til at et menneske skal skabe sit eget liv.

Forandringer tager tid. Danmark får sin første grundlov i juni 1849. Det bliver startskuddet til konstitutionelt monarki og en mere demokratisk styreform, men fortsat kun for et mindretal – kvinderne havde fortsat ingen mulighed for at stemme, eller for at blive valgt.

Hovederhvervet landbrug er i en rivende udvikling med ny organisering og nye teknologier, og samfundet står på tærsklen fra en høj grad af fokus på selvforsyning i landbruget til nye produktioner i større industrier.

I 1800-tallet blev der gennemført en detaljeret kortlægning af hele Danmark. Resultatet blev opmåling og udarbejdelse af kort i målestok 1:4000 af samtlige sogne. Samtidigt blev der gennemført analyser af jordbundsforholdene overalt i sognene, og de første tabelværker om samfundets anliggender bliver udarbejdet. Netop dette arbejde muliggør de i denne rapport ret detaljerede analyser af samfundsforhold.

2.1 DEFINITION AF CENTRALE BEGREBER

Arbejdet med historiske samfundsforhold omfatter en lang række begreber og enheder, som ikke længere anvendes, og derfor måske ikke er kendt af en større kreds. Disse begreber og enheder er defineret i dette afsnit:

2.1.1 ØSTHIMMERLAND

Østhimmerland er ikke en administrativ geografisk størrelse. Men lokalt er der en klar opfattelse af, at Østhimmerland på mange områder er en enhed. Under min opvækst hed den lokale ugeavis Østhimmerlands Folkeblad, og når vi spillede fodbold, var det i en østhimmerlandsk kreds mod hold fra landsbyerne i Østhimmerland.

I denne analyse er Østhimmerland defineret til at omfatte de tidligere tre herreder Fleskum, Helligum og Hindsted. Aalborg købstad er ikke medtaget som en del af Fleskum Herred. Aalborg Frue Landsogn, der omfatter øen Egholm, er i

denne rapport ikke medtaget som en del af Fleskum Herred. Udstrækning af Østhimmerland og de tre herreder er angivet på Kort 1, side 15.

Østhimmerland omfatter således egnen, der strækker sig fra Limfjorden i nord til Mariager Fjord i syd og fra området omkring Rold Skov i vest til Kattegatkysten i øst.

Østhimmerland omfattede i år 1845 et areal på 1.083 kvadratkilometer og en befolkning på 20.721 personer. Dette svarede til 2,8 procent af landets samlede areal, men kun 1,5 procent af den danske befolkning. Dengang var Sønderjylland ikke en del af landet.

2.1.2 TØNDE LAND

En tønde land var oprindeligt det areal, der kunne tilsås med en tønde sædekorn. En tønde land var defineret som 13.824 kvadratalen. I 1688 blev en tønde land afrundet til 14.000 kvadratalen.¹

Enheden tønde land blev afskaffet ved metersystemets indførelse i Danmark i 1907. Den nøjagtige værdi er 5.516,242665696 m². I denne analyse er en tønde land omregnet til at omfatte 0,55 hektar.

En tønde land underopdeles i fire led:

- En *skæppe* svarede til 1/8 tønde.
- En *fjerdingkar* svarede til 1/4 skæppe.
- En *album* svarer til 1/3 fjerdingkar.
- En *Penninge* svarede til en 1/4 album.

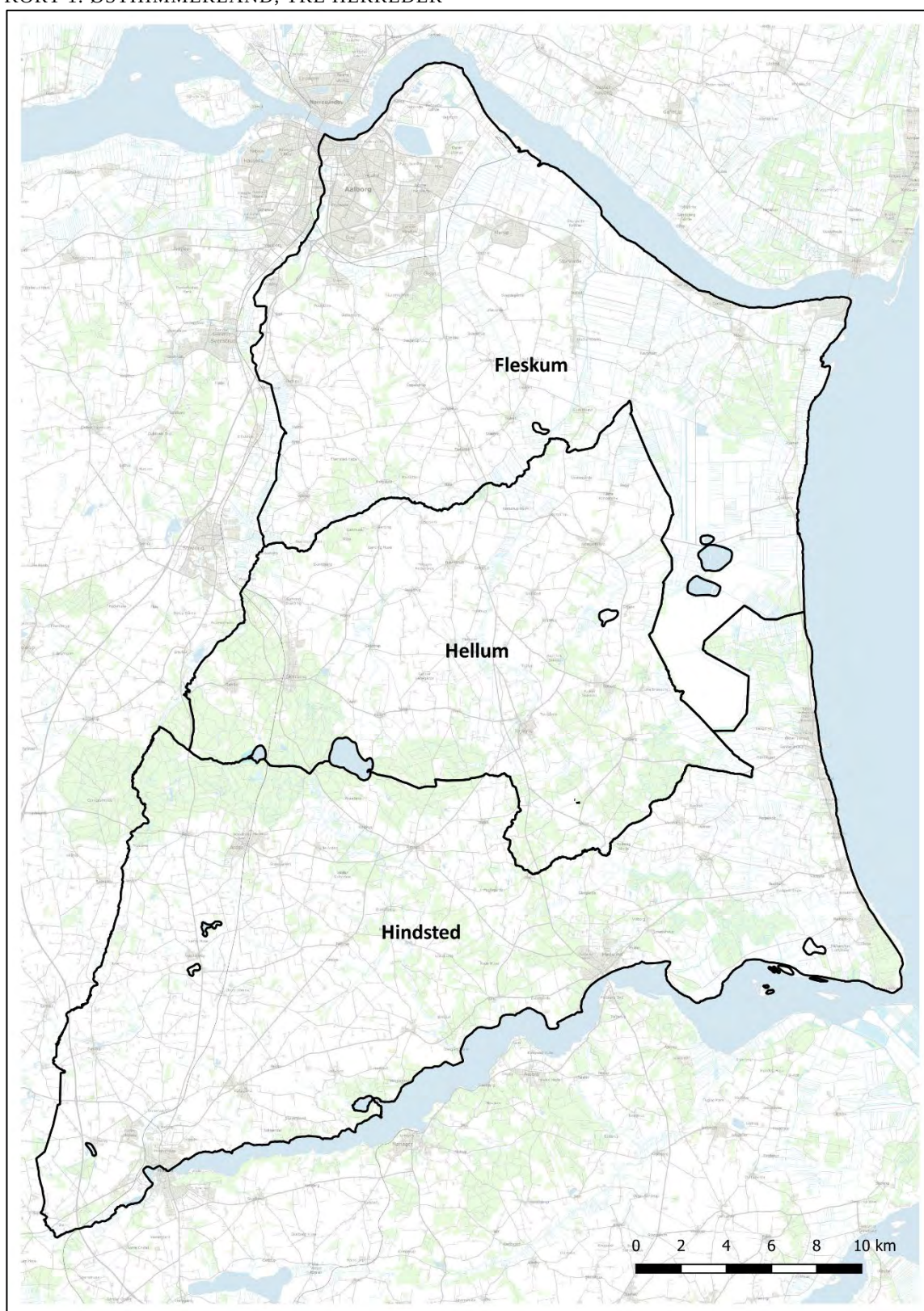
I beregningerne i denne rapport er de fire underenheder omregnet til decimaltal.

2.1.3 OFFENTLIGE STIFTELSE

Offentlige stiftelser er kirker, hospitaler, klostre, tugt- og fattighuse. Betegnelsen omfatter således alle organisationer med egne jorder eller som havde bøndergårde underlagt sig, eller som betalte tiender. De var som hovedregel enten oprettet eller godkendt af kongen.

¹ En kvadratalen omfatter, omregnet til metersystemet, 0,394 m² efter år 1835.

KORT 1. ØSTHIMMERLAND, TRE HERREDER

Kilde: Datafordeleren (2022). Herredsinddelingen er fra Dam, Peder (2004).

2.1.4 LEHN OG STAM HUSE

Lehn, eller len, og stamhuse var ejendom, der var anvendt til formål under det myndighedsområde, der førhen hed Len, men som senere fik betegnelsen amt. For begge begreber gælder, at der var tale om besiddelser af den danske adel. Et stamhus er et gods, der udelt skulle arves af ældste søn. Indehaveren af et stamhus kaldes stamhusbesidder. Et stamhus var skattefritaget, men til gengæld kunne det ikke sælges.

I Østthimmerland omfattede len- og stamhuse f.eks. grevskabet Lindenborg.

2.1.5 HOVEDGÅRDE – KOMPLETTE OG UKOMPLETTE

Hovedgårde var større landbrugsejendomme, hvorunder der hørte (eller havde hørt) mindre gårde.

En hovedgård var oprindeligt en sædegård, hvor en adelig familie før 1660 havde haft bopæl, og som var ”komplette”, når de besad mindst 200 tønder hartkorn inden for en radius på to mil, svarende til cirka 14 kilometer fra hovedgården. Senere omfattede hovedgårde også gårde af denne størrelse, der ikke var ejet af adelige.

De ukomplette hovedgårde er gårde, der tidligere havde størrelse af hovedgårde, men som var kommet ned under denne størrelse, og som alligevel havde bevaret deres skattefrihed.

Skattefriheden for hovedgårde betegnedes privilegeret. Til gengæld for skattefriheden og friheden for at betale tiende, skulle hovedgårdens ejer hæfte for deres fæstebønders skatter.

Desuden besad alle ejere af hovedgårde en lokal politimyndighed over alle godsets beboere, og vedkommende havde også ansvaret for skiftevesen. Mange af disse godsejere ”købte” den lokale sognekirke. De modtog kirkens indtægter, og skulle så til gengæld afholde de nødvendige udgifter.

I analysen omfatter hovedgårdens arealer udelukkende de arealer, der blev drevet under hovedgården. De øvre arealer er henført under de øvrige gård- og husbetegnelser. Hovedgården kan dog omfatte f.eks. en avlsgård, der ligger på hovedgårdens område, og som drives af hovedgårdens ejer eller blot er bortforpagtet af ejeren.

Hovedgårdenes besiddelser strækker sig typisk over flere sogne. I dette tilfælde er hovedgården kun medtaget under det sogn, dens bygning ligger i, mens areal og hartkorn under hovedgården er medregnet under de øvrige arealberegninger i andre sogne.

2.1.6 HUSE MED OG UDEN JORD

Husene lå for størstedelen i landsbyfællesskabet ved fællesarealer, der blev betegnet ’gade’.

Der var typisk tale om fæste-huse. Beboerne var typisk daglejere (landarbejdere), håndværkere, hyrder m.fl. eller ved kysten fiskere. Læreren og degnen var også bosiddende i hus, hvortil der kunne være en mindre andel jord. Huse blev også anvendt til aftægt for tidligere bønder, og til enker, f.eks. præsteenker.

Håndværkerstanden på landet i huse var landhåndværkere som grovsmede, tømmermænd, bødkere, teglbrændere, pottemagere, hjulmænd, murermestre, skindere, vævere og skræddere samt skomagere.

I modsætning til huse i landsbyfællesskabet boede indsiddere og inderster i huse, der var beliggende på jord, som tilhørte en gård.

2.1.7 MØLLER

Møllerne er i analysen opdelt i, hvad de blev anvendt til, og i forhold til den kraft, de anvendte.

Møllerne opdeles således i møller til melmaling alene, til mel og grynmalning, oliemøller, valsemøller, papirmøller og barkmøller (til garvning). Energien til mølledriften er opdelt i vindenergi, vandkraft, anvendelse af heste samt flere af disse typer energi samlet.

2.2 DATASTRUKTUR

I denne rapport er fokus sat på kvantitativ belysning af Østthimmerland, som egnen tog sig ud i midten af 1800-tallet. Datastrukturen i analyserne følger nøje de tabelværker, som blev udarbejdet i samtiden af statslige institutioner. Samtidigt er der udarbejdet statistisk materiale på basis af folketællingen fra år 1845.

De fleste enheder er "oversat" fra datidens kvantitative mål til moderne måleenheder, og de detaljerede tabeller for egnens herreder og sogne er formidlet i nye tabeller, i diagrammer og i kort.

En betydelig del af præsentationen af datidens samfundsanliggender i Østthimmerland er opstillet på kort. Til analysen er der arbejdet med Geografiske Information Systemer, GIS, så det har været muligt at præsentere datidens data og kort i målfaste nye kortmaterialer.

De væsentligste kilder til data i denne rapport er følgende:

- Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, andet hæfte, 1837.
- Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, femte hæfte, 1842.
- Den nye Matricul for jordeiendomme i Danmark, Indført den 1ste januar 1844, udgivet af Kommissionen for det statistiske Tabelværk.

- Den Danske Stat, Den danske stats statistik, fremstillet ved Adolph Frederik Bersøe, bind 1 om den danske stats naturlige beskaffenhed og befolkning.
- Folketælling fra året 1845.

I analysen er også anvendt oplysninger fra diverse historiske kort. Specielt er anvendt Manzas kort over Østhimmerland. Kortet blev trykt i 1841, og er således et samtidigt og ikke senere redigeret kort. Kortet er i målestoksforholdet 1:160.000 og omfatter en lang række karakteristika på egnen. Capitain J.H. Manza anvendte som grundlag Videnskabernes Selskab kort (trykte kort for Østhimmerland fra omkring 1793) og sognekortene, og supplerede med re-kognosceringer og opmålinger.

2.3 TIDLIGERE UNDERSØGELSER OG LITTERATUR

Så vidt vides har der ikke tidligere været gennemført en detaljeret analyse af samfundsforholdene i Østhimmerland i midten af 1800-tallet. Der er mange spredte kilder så som topografiske værker om Østhimmerland, men normalt går de ikke specielt dybt ned i materien.

Som en ramme for analysearbejdet er der anvendt flere historiske værker om samfundsudviklingen i 1800-tallet og perioden før. Østhimmerland er på dette tidspunkt et samfund bestående af landsbyer, og sognesamfundenes økonomi hvilede primært på landbrugserhvervet. Derfor har kilder om landbrugets udvikling været afgørende for analysearbejdet.

I denne sammenhæng skal nævnes Agerdyrkningens tilstand i Danmark af G. Begtrup, et værk, der udkom i 1810 med en omfattende beskrivelse af Nordjylland og altså også Østhimmerland i starten af 1800-tallet.

Et andet standardværk er Det danske landbrugs historie, redigeret af Claus Bjørn.

Landbruget er som helhed behandlet i denne rapports bind 2.

For en samlet historisk forståelse for den himmerlandske udvikling er en afgørende kilde Peter Riismøllers bog Sultegrænsen og andre af Riismøllers artikler og bøger om lokalsamfundene omkring Aalborg.

En samlet liste over anvendte kilder og litteratur er medtaget i slutningen af denne rapport.

2.4 RAPPORTENS STRUKTUR

Denne rapport er første bind af to. Denne del omfatter syv kapitler. Rapportens baggrund og struktur er beskrevet i denne indledning. Derefter følger kapitel 3, der analyserer den offentlige sektor i Østhimmerland i år 1845.

Kapitel 4 omfatter en analyse af befolkningssammensætningen i landsdelen.

Kapitel 5 har fokus på analyse af husstandene sammensætning, og opdelingen i gårde og huse.

Kapitel 6 omhandler befolkningens beskæftigelse, understøttelse m.v., samt hvad hele befolkningen lever af.

Kapitel 7 er en kort sammenfatning af de væsentligste resultater af analyserne i denne rapport.

Bagerst i rapporten er der medtaget en samlet liste over litteratur og kilder.

3 DEN OFFENTLIGE SEKTOR

Som nævnt i indledningen omfatter Østhimmerland i denne analyse de tre herreder Fleskum, Hellum og Hindsted. Herredernes beliggenhed og udstrækning er angivet på Kort 1, side 15.

De tre herreder er underopdelt i en række pastorater og sogne. De tre følgende tabeller opgør herredernes indhold af pastorater, sogne og lav. De gejstlige opdelinger i pastorater blev typisk også opdelingen i sognekommuner, og dermed altså både den gejstlige og den administrative inddeling af den offentlige sektor i landsdelen.

TABEL 1. FLESKUM HERREDS ADMINISTRATIVE INNDELING I PASTORATER, SOGNE & LAV, 1859

Pastorat	Sogne	Lav
Aalborg Frue Sogn	Aalborg Frue Sogn	Nørre-Tranders
	Nørre Tranders	Smedegård
		Sohngårdsholm Hgd.
		Uttrup
		Øster Sundby
Sønder Tranders	Sønder Tranders	Gug By
		Sdr. Tranders By
Romdrup	Romdrup	Romdrup By
	Klarup	Klarup By
	Storvorde	Storvorde By
		Storvorde Østerenge
Ferslev	Ferslev	Ferslev By
		Mjels By
		Nøtten By
		Pederstrup
	Dal	Dall By
		Poulstrup By
	Volsted	Volsted By
Gunderup	Gunderup	Fjellerad By
		Flamsted By
		Gunderup By
		Håls By
		Lundby By
		Oppelstrup By
		Skovstrup By
		Torderup By
		Vaarst By
	Nøvling	Gistrup By
		Gultentorp By

Pastorat	Sogne	Lav
		Lundegårde
		Nøvling By
		Sæderup By
		Visse By
Gudum	Gudum	Gudum By
	Lillevorde	Lillevorde By
	Sejlfloed	Sejlfloed By
Mou	Mou	Dokkedal By
		Egense By
		Høstemark Hgd.
		Knarmougård
		Mou By

Note: Hovedsogn angiver pastorats navn. I tabellen er anvendt nutidens stavemåde for de enkelte stednavne. Forkortelsen Hgd. står for Hovedgård. Aalborg Frue Sogns øvrige anneksler indgår i Aalborg Købstad. Sognet indgår i øvrigt ikke i de statistiske analyser vedrørende Fleskum Herred.

Kilde: Kongeriget Danmark, Speciel del, J.P. Trap, 1859.

TABEL 2. HELLUM HERREDS ADMINISTRATIVE INDDDELING I PASTORATER, SOGNE & LAV, 1859

Pastorat	Sogne	Lav
Sønder Kongerslev	Sønder Kongerslev	Sdr. Kongerslev By
		Kongstedlund Hgd.
	Nørre Kongerslev	Nr. Kongerslev By
	Komdrup	Sigsgaard
		Komdrup By
Bælum	Bælum	Refsnæs Hgd.
		Bælum By
		Dragsgård
		Ll. Brøndum By
		Smidie By
	Solbjerg	Vorgård Hgd.
		Gl. Viffertsholm Hgd.
		Solbjerg By
		Tvoruplodskov
		V. Korup
		Viffertsholm Hgd.
		Ø. Korup Gårde
		Randrup Hgd.
Skibsted	Skibsted	Skibsted By
		Svanfolk By
		Lyngby By
	Lyngby	Lyngby Skov
		Terndrup By
		Tvorup By
		Ejstrup By
Store Brøndum	Store Brøndum	

Pastorat	Sogne	Lav
		Mølholm By
		Store Brøndum By
		Siem By
		Asp By
		Asp Bys Skov
		Hellum By
		Torup By
		Tulsted
Gerding	Thorup	Tvorup Lodskov
		Gerding By
	Blenstrup	Askildrup By
		Blenstrup By
		Dollerup By
		Horsens By
Skørping	Lindborg Hgd.	Lindborg Hgd.
	Skørping	Rebild By
		Skindbjerg By
		Skørping By
	Fræer	Teglgård
		Fræer By
		Sejlstrup By
		Tustrup Hgd.

Note: Hovedsogn angiver pastorats navn. I tabellen er anvendt nutidens stavemåde for de enkelte stednavne. Forkortelsen Hgd. står for Hovedgård.

Kilde: Kongeriget Danmark, Speciel del, J.P. Trap, 1859.

TABEL 3. HINDSTED HERREDS ADMINISTRATIVE INDELING I PASTORATER, SOGNE & LAV, 1859

Pastorat	Sogne	Lav
Als	Als	Als By
		Als Overdrev
		Buddum By
		Fruerlund By
		Haslevgårde
		Hedegårde By
		Helberskov By
		Hurup By
		Odde By
		Tofte By
Skelund	Skelund	Skelund By
		Veddum By
	Visborg	Glerup By
		Havnø Hgd.
		Visborg By
Vive	Vive	Visborggård Hgd.
		Dalsgård Hgd.

Pastorat	Sogne	Lav
		Grevelund By
		Stevn By
		Vive By
		Østergårde By
		Hald-Tostrup By
		Øls By
	Oue	Barsbøl By
		Houtved By
		Kielstrup By
		Oue By
		Ouegård Hgd.
		Overkarls Gde.
	Valsgård	Stubberup By
		Bramslev By
		Krogen
		Overkarls Gde.
		Redsø By
		Røkkendal By
		Skovbo By
		Skovsgård
		Staverslund Gde.
		Tofte By
		Ulstrup By
		Valsgård By
Astrup	Astrup	Akselterp By
		Astrup By
		Borup By
		Ll. Arden By
		Møldrup By
		Tisted By
	Rostrup	Villestrup Hgd.
		Blegedy Gde.
		Brøndbjerg By
		Hedegårde By
		Lundgård By
		Marienborg
		Monstrup By
		Nysum By
		Rostrup By
		Stenstrup By
		Tostrup By
		Viveterpgård
	Store Arden	Vrå Ejerlav
		Hesselholt By
		Klarlund
		St. Arden By

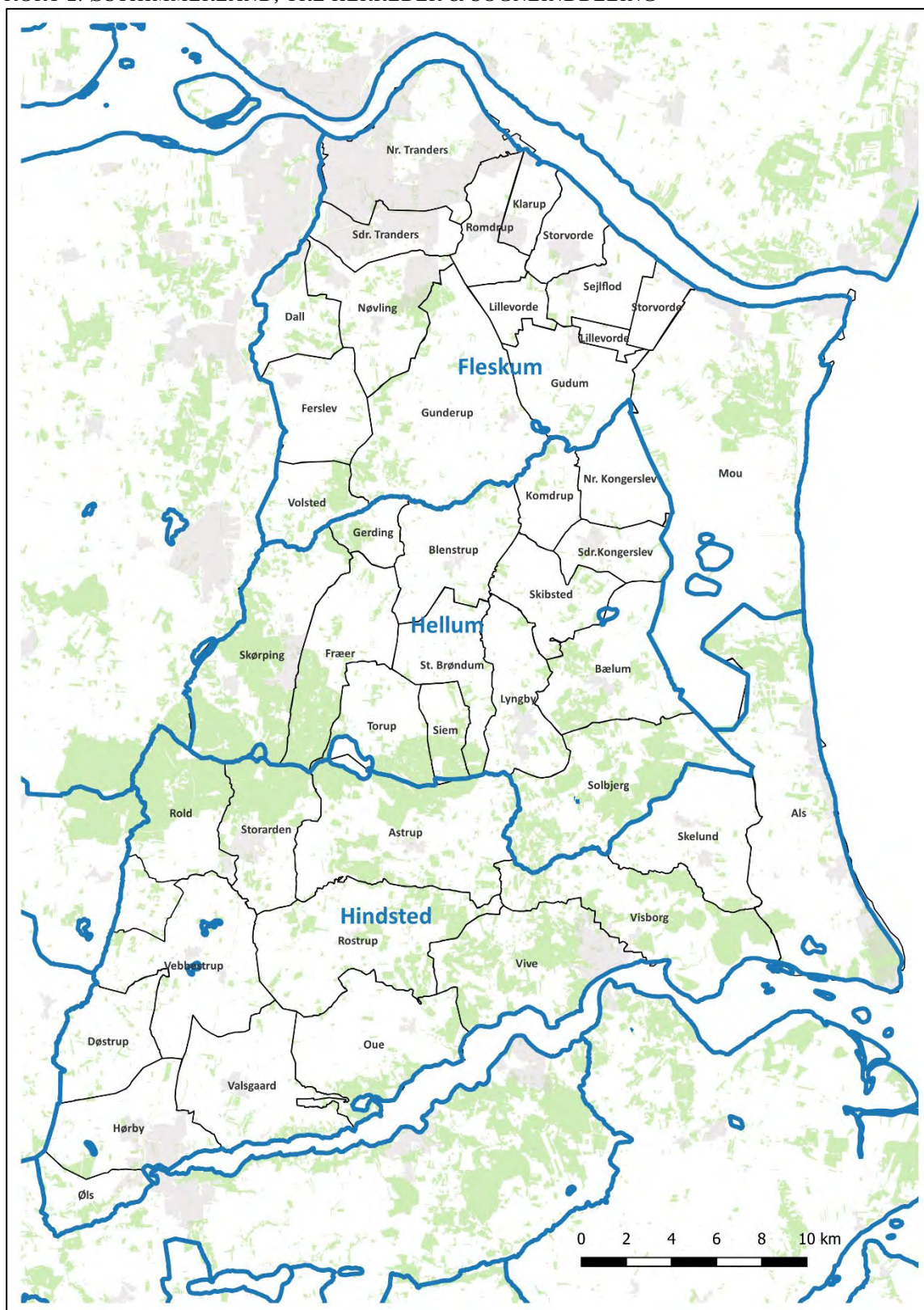
Pastorat	Sogne	Lav
		Vejrholt
Rold	Rold	Rold By
		Toruphedegård
		Fragdrup By
	Vebbestrup	Gandrup By
		Hvarre By
		Høndrup By
		Stokholm By
		True By
		V. Doense By
		Vebbestrup By
		Ø. Doense By
Øls	Øls	Hald-Tostrup By
		Øls By
	Hørby	Hegedal
		Hostrup
		Hørby By
		Kirketerp By
		Tobberup By
	Døstrup	Døstrup By
		Finderup By

Note: Hovedsogn angiver pastorats navn. I tabellen er anvendt nutidens stavemåde for de enkelte stednavne. Forkortelsen Hgd. står for Hovedgård, Gde. står for Gårde.

Kilde: Kongeriget Danmark, Speciel del, J.P. Trap, 1859.

Sogdenes beliggenhed er indtegnet på Kort 2, side 26.

KORT 2. ØSTHIMMERLAND, TRE HERREDER & SOGNEINDELING

Kilde: Datafordeleren (2022) og Dam, Peder (2004) (herredsgrenserne). Herreds- og sogneinddelingen som den så ud i midten af 1800-tallet.

3.1 OFFENTLIGE EJERSKABER OG INSTITUTIONER

Den administrative opdeling danner grundlag for en række offentligt ejede enheder i Østhimmerland i midten af 1800-tallet.

Offentlige stiftelser er kirker, hospitaler, klostre, tugt- og fattighuse. Det var alle organisationer med egne jorder, eller som havde bøndergårde underlagt sig, eller som betalte tiender. De var som hovedregel enten oprettet eller godkendt af kongen.

Lehn, eller len, og stamhuse var ejendom, der var anvendt til formål under det myndighedsområde, der førhen hed Len, men som senere fik betegnelsen amt. For begge begreber gælder, at der var tale om besiddelser af den danske adel. Et stamhus er et gods, der udelt skulle arves af ældste søn. Indehaveren af et stamhus kaldes stamhusbesidder. Et stamhus var skattefritaget, men til gengæld kunne det ikke sælges.

I Østhimmerland omfattede len- og stamhuse f.eks. grevskabet Lindenberg. Lindenberg havde jorder og gårde under grevskabet i mange af de østhimmerlandske sogne. F.eks. havde grevskabet sognekald i Store Brøndum, Siem og Thorup, Gerding og Blenstrup, Gudum, Lillevorde og Sejlflod, Sønder og Nørre Kongerslev samt Komdrup.

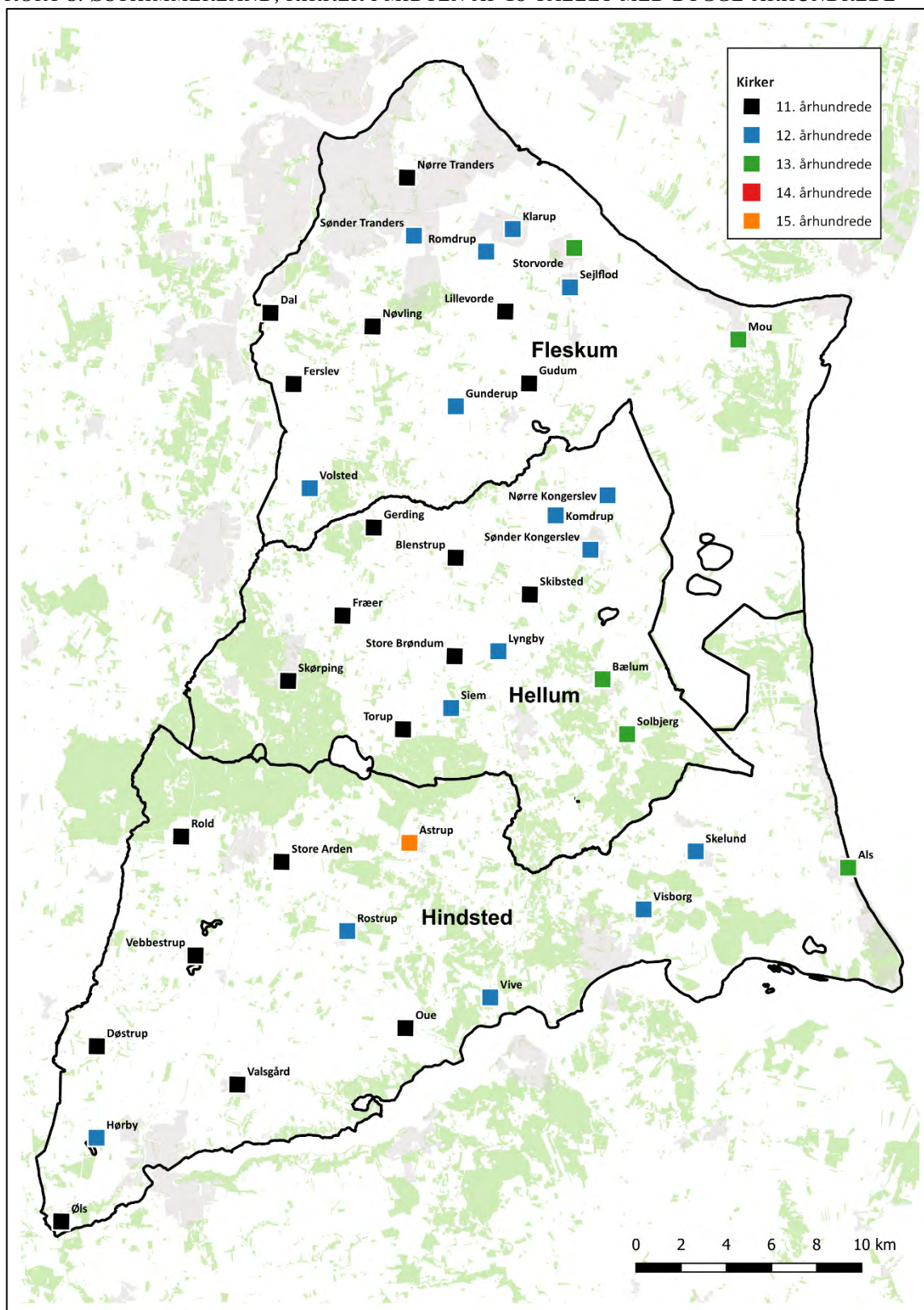
3.1.1 DET KIRKELIGE OMRÅDE

Langt det største område af de offentlige ejerskaber og institutioner var på det kirkelige område. Kirken og præsten spillede en central rolle i lokalsamfundene, og der var også betydelige ressourcer fra lokalsamfundene, der blev bundet i den gejstlige sektor.

3.1.1.1 KIRKERNE OG DERES ALDER

Kirkernes lokalisering i Østhimmerland, som det fremgår af samtidige kort i midten af 1800-tallet, er indtegnet på Kort 3.

KORT 3. ØSTHIMMERLAND, KIRKER I MIDTEN AF 18-TALLET MED BYGGE-ÅRHUNDREDE

Kilde: Egen fremstilling på basis af Dam, Peder (2004) (Herredsgrenser) samt Datafordeleren (2022). Oplysninger om kirkerne etablerings-århundrede er fra kirker.dk.

Som det fremgår af kortet, er de østhimmerlandske kirker i midten af 1800-tallet etableret fra det 11. århundrede til det 15. århundrede. Dette angiver, at landsbyerne allerede på dette tidspunkt havde en størrelse og organisering, der muliggjorde relativt stort kirkebyggeri.

De ældste kirker fra det 11. århundrede ligger i den vestlige del af Østhimmerland. De yngste ligger mod øst. Den østligste kirke fra det 11. århundrede er Skibsted Kirke. Kirken ligger tolv kilometer fra Kattegat-kysten.

En forklaring på dette fænomen kan findes i mange aspekter. En mulig forklaring kan være, at landsby-dannelsen primært tog sit udgangspunkt i området omkring hoved-færdselsåren nord til syd, altså Hærvejen. Men en usikkerhed i sådanne analyser, udspringer også af, at disse stenkirker kan være flere generationer nyere, end de kirker, der af forgængelige materialer først blev etableret i Østhimmerland.

I midten af 1800-tallet var der 42 kirker i Østhimmerlands tre herreder. De 20 var etableret i 11. århundrede, 16 i 12. århundrede, 5 i 13. århundrede, ingen i 14. århundrede, mens Astrup var eneste kirke etableret senere i det 15. århundrede.

3.1.1.2 KIRKERNES INDBYRDES LOKALISERING

Inddelingen i sogne har historisk taget sit udgangspunkt i det lokale område, hvis befolkning, den lokale kirke servicerede. Der er tale om et mønster af sogne over hele landet, der synes geografisk bestemt i areal og i afstandene mellem sognene.

Hvis vi tager udgangspunkt i kirkerne lokalisering i det østhimmerlandske landskab viser det sig, at den gennemsnitlige afstand i lige linje fra en kirke til den nærmeste nabokirke er på 3,4 kilometer. Det betyder, at sognebefolkningen mellem de to kirker højst havde 1,7 kilometer til nærmeste kirke.

Den mindste afstand mellem en kirke og nabokirken er på kun 1,5 kilometer, mens den længste afstand i Østhimmerland er på 7,8 kilometer. De relativt lange distancer skyldes barrierer i landskabet i form af f.eks. skov eller mose-områder. Den længste afstand til nærmeste nabokirke har således landsbyen Mou. Mou er omkranset af fjord, skov og Lille Vildmose.

Tre fjerdele af kirkerne har en mindsteafstand til nabokirken på mellem to og fem kilometer.

Der er således meget små variationer i kirkernes – og dermed landsbyernes – indbyrdes placering. Lige som i resten af landet, synes sognenes og kirkernes størrelse og indbyrdes placering nøje at have været fastsat helt tilbage i Middelalderen.

3.1.1.3 KIRKERNES 'EJERSKAB'

I midten af 1800-tallet var kirkerne underlagt det, der blev betegnet sognekald, hvor herremænd stod for kirkernes vedligeholdelse, og samtidigt modtog tiende fra den lokale befolkning til at dække udgifterne til dette formål. Præstegården var normalt egentlige gårde, hvor præsten udover sit gejstlige

embede også bestyrede en gård i traditionel forstand, men lokalbefolkningen skulle fortsat betale både kirkekorntiende og præstekorntiende.

Selve præstekaldet, det at vælge præsten, kunne den relevante herremand indstille om, men ikke vælge, og ejeren af kirken havde heller ikke mandat til at nedlægge kirker efter forgodtbefindende. Det var staten i form af kongen, der i sidste ende havde fuld kontrol med kirkernes ledelse.

Kirkernes ejerskab i Østthimmerland var for størstedelen af kirkerne tildelt lokale herremænd, men i midten af 1850'erne havde sognebeboerne mange steder selv overtaget ejerskabet af den lokale kirke. Af de 42 kirker var 35 kirker ejet af herremænd, mens syv var ejet af sognets egen befolkning. Det mest dominerende ejerskab havde grevskabet til Lindenborg, der ejede hele tolv kirker.

De østthimmerlandske kirkes ejerskab fremgår af Kort 4, side 31.

3.1.1.4 PASTORATER & PRÆSTER

Alle sogne i 1844 havde en kirke, men ikke nødvendigvis en lokalt boende præst. Det var netop et af formålene med pastorater, at relativt små sogne-samfund med en begrænset økonomi kunne deles om en præst med tilhørende præstegårde samt det, der blev betegnet som anneksgårde i annekssognene.

Pastoraterne havde sit udspring i den gejstlige administration og inddeling, men pastoraterne blev typisk afgrænsningen af sognekommunerne, så f.eks. Sønder Kongerslev, Nørre Kongerslev og Komdrup Sogne dannede Sønder Kongerslev Pastorat, med Sønder Kongerslev Sogn som hovedsogn, og de to øvrige sogne som annekssogne. Præstegården, præstens bosted, lå i Sønder Kongerslev by. Senere blev sognekommunen bestående af de samme tre sogne dannet.

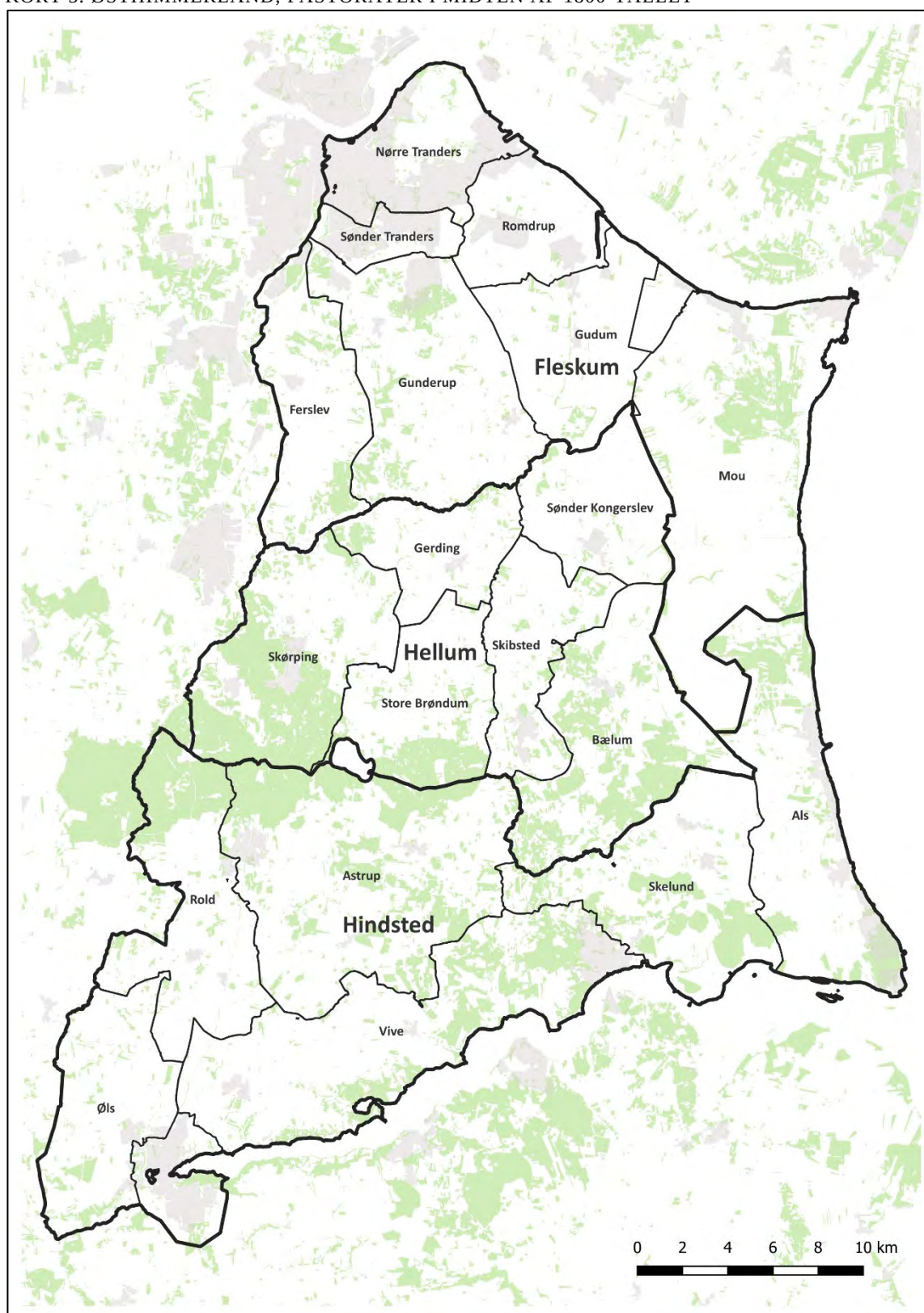
Sognekommune-sammensætningen i Østthimmerland i midten af 1800-tallet i det, der i lovgivningen blev betegnet sogneforstanderskab, er der nærmere redegjort for senere i dette kapitel.

Præstens embede i gejstlig henseende omfattede stort set alle borgere i sognet. Kun ganske få borgere dyrkede andre religioner, end den, der blev forkyndt i den lokale kirke.

[illegible]

31

KORT 5. ØSTHIMMERLAND, PASTORATER I MIDTEN AF 1800-TALLET

Kilde: Datafordeleren (2022). Oplysninger om pastorat-inddeling er fra Trap, 1859.

3.1.1.5 PRÆSTEGÅRDENE

Kirkerne var en betydelig del af den offentlige sektor, og præsten havde da også mange hverv ud over opgaven som præst, f.eks. vedrørende administrative beslutninger inden for støtte til de fattige i sognene.

Men normalt overtog præsten også den lokale præstegård, når han (for det var udelukkende mænd) fik kaldet som præst. Præstegården skulle drives som de andre lokale gårde i sognet.

I Østthimmerland var der i midten af 1800-tallet sytten præstegårde i Østthimmerland i de 42 sogne. I Tabel 4 er præstegårdens areal angivet sammen med præstegårdens jordes andel af sognets samlede areal.

TABEL 4. ØSTHIMMERLANDS PRÆSTEGÅRDE, JORDES AREAL & ANDEL AF SOGNETS SAMLEDE AREAL, 1859

Præstegård	Præstegårdens jorder	Sognets areal	Præstegårdens jordes andel af sognets areal
Sogn	Tdr. land	Tdr. land	Procent
Romdrup	147	2.181	6,7
Gunderup	160	9435	1,7
Mou	128	19.933	0,6
Gudum	133	3.920	3,4
Ferslev	147,5	3.301	4,5
Store Brøndum	135	3.156	4,3
Gerding	85	1.194	7,1
Bælum	80	4.776	1,7
Skibsted	70	2.902	2,4
Skørping	180	7.094	2,5
Sønder Kongerslev	67	1.960	3,4
Skelund	50	4.684	1,1
Astrup	110	8.279	1,3
Vive	80	4.966	1,6
Als	80	12.148	0,7
Øls	33	1.830	1,8
Rold	180	4.116	4,4
I alt	1.865,5	95.875	1,9

Kilde: Præstegårdens jordareal: Trap, 1859; Sognets areal: Bergsøe, 1844.

Tabellen viser, at der er relativt store forskelle i den mængde jord, som præstegården havde til sin rådighed. Men bag disse tal ligger, at der var stor forskel på jordenes kvalitet som landbrugsjord. Flere præstegårde havde en meget stor andel af hede arealer under sig. F.eks. besad Gunderup Præstegård 160 tønder land, men halvdelen af dette areal var hede.

3.1.1.5.1 PRÆSTEGÅRDENS BEBOERE

Folketællingen for 1845 giver mulighed for at få indblik i, hvordan præsten med familien organiserede præstegården.

Det gennemsnitlige antal beboere i sognenes præstegårde er elleve til tolv personer. I Tabel 5 er udarbejdet en oversigt over beboernes tilknytning og funktion i præstegården.

TABEL 5. PRÆSTEGÅRDENES BEBOERE FORDELT PÅ TILKNYTNING & FUNKTION, 1845

Sogn/præstegård	Antal beboere	Heraf børn	Gejstlig/præster	Forpagter	Tjenestefolk	Øvrige & ukendt
Als	13	0	3	0	8	2
Astrup	13	0	1	0	7	5
Bælum	14	4	1	0	8	1
Ferslev	9	0	1	0	6	2
Gerding	11	2	1	0	6	2
Gudum	11	0	2	0	6	3
Gunderup	11	0	1	1	7	2
Mou	13	3	1	1	7	1
Rold	12	4	1	1	4	2
Romdrup	10	0	1	0	8	1
Skelund	13	1	1	0	7	4
Skibsted	15	1	1	0	6	7
Skørping	11	2	1	0	6	1
Store Brøndum	17	7	1	0	8	1
Sønder Kongerslev	7	0	1	0	4	2
Vive	9	0	1	0	5	3
Øls	6	1	1	0	3	1
I alt	195	25	20	3	106	40

Kilde: Egne beregninger på basis af folketællingen år 1845.

Som det fremgår af tabellen, var der tilknyttet forpagter til tre af præstegårdene, dvs. at præsten ikke stod for pasning af det tilhørende landbrug.

De tre personer under gejstlige/præster i Als præstegård var sognepræsten, dennes søn, der var cand.theol., samt endnu en beboer, der også havde betegnelsen cand.theol. I Gudum præstegård var der foruden sognepræsten en kapellan. En kapellan er en præst, der deler kirke med en sognepræst og er sidestillet med denne. Sognepræsten i Romdrup havde samtidig titel af provst.

Præstegårdenes økonomi kunne ikke tilnærmelsesvis dække kirkens og præsteembedets omkostninger. Derfor skulle sognets menighed udrede tænder til ikke blot kongen, men også til kirke og præst.

3.1.1.6 SOGNEFORSTANDERSKABER

I august 1841 blev den såkaldte Land-Communalanordning gældende, da kong Christian den Ottende underskrev "Anordning angaaende Landcommunevæsenet". Bestemmelserne i anordningen betød, at der skulle vælges sogneforstanderskaber, og at de skulle være i funktion fra år 1842. Efterfølgende er denne begivenhed ofte blevet udpeget til at være fødslen af det danske kommunale selvstyre.

Det var en semi-demokratisk foranstaltning. Forstanderskaberne var ikke fuldstændigt folkeligt valgte. For det første var kvinderne frataget rettigheder til både at vælge og blive valgt. Dernæst bestemte anordningen følgende sammensætning af dem, der kunne deltage i valget og vælges til forstanderskab:²

- Sognepræsten.
- De lodsejere, som ejede mere end 32 tønder hartkorn.
- 4-9 andre mænd, som ejede eller havde fæstet en landejendom mindst 1 tønder hartkorn, eller en bygning til en assuranceværdi af 1000 rbd. Sølv (rigsbankdaler), eller de mænd, der havde en ejendom på mindst 6 tønder hartkorn i forpagtning.

Herredsfogeden kunne deltage i møderne med stemmeret. Valget til forstanderskab var gældende for seks år, men halvdelen af de valgte medlemmer skulle afgå hvert tredje år. Formanden blev valgt af forstanderskabet for et år ad gangen.

Samtidigt ophørte fattig- og skolekommissionerne, men sagerne blev varetaget af sognepræsten.

Hvis pastoraterne havde fælles fattigvæsen, skulle sognene danne ét sogneforstanderskab, eller skulle de have hver deres. Dette forhold i anordningen betød også, at de østhimmerlandske sogneforstanderskaber ikke alle fulgte opdelingerne i pastorater.

I 1852 udgav Det Statistiske Bureau en meddelelse, hvor alle sogneforstanderskaber i Danmark, var oplistet. Som det fremgår af nedenstående tabel, var der flere østhimmerlandske pastorater, der ikke dannede sogneforstanderskab efter udgangspunktet i pastoraterne:³

- I Pastoratet Aalborg Frue Sognekald og Nørre Tranders dannede Nørre Tranders sit eget sogneforstanderskab.
- I Pastoratet Aalborg Frue Kapellani og Sønder Tranders, dannede Sønder Tranders sit eget sogneforstanderskab.
- I Pastoratet Romdrup-Klarup & Storvorde, dannedes to sogneforstanderskaber, idet Storvorde Sogn dannede sit eget.
- I Gudum-Lillevorde & Sejlflod Pastorat dannede sognene Gudum-Lillevorde og Sejlflod Sogn to særskilte sogneforstanderskaber.
- I Sebber-Aistrup Pastorat dannede hvert af sognene et særskilt Sogneforstanderskab.

3.2 ALMUESKOLER

² Fra sogneforstanderskab til kommunalbestyrelse 1841-1991, side 6.

³ Meddelelser fra Det Statistiske Bureau, Første samling, 1852.

Skolevæsenet var i midten af 1850'erne underlagt betingelserne i en anordning fra 1814. Anordningen fastsatte principper for landområderne uden for købstæderne til inddeling i skoledistrikter. Hensigten var, at ingen børn skulle have for lang en vej til skolen, samt at elevtallet var reguleret til et passende antal børn. Skoledistriktet var normalt et pastorat, som også var den administrative enhed, der finansierede skolerne.

Forældrene var forpligtet til at sende deres børn i skole. Den normale skolealder var fra 7 år til konfirmationsalderen, hvor barnet skulle være fyldt 14 år for at kunne blive konfirmeret. Der var etableret et tilsyn med skolevæsenet, og der blev gennemført prøver af børnenes kunnen, inden de på denne baggrund kunne antages til konfirmationsundervisning. Både tidsomfanget af undervisningstimer samt organiseringen i klasser fordelt på alderstrin var helt anderledes dengang i forhold til i dag.⁴

Kort 6, side 37, viser lokaliseringen af almueskoler i Østthimmerland. Hvor kortets oplysninger er fra 1850'erne, er følgende opgørelse i Tabel 6, side 38, fra 1837. I perioden mellem de to opgørelser er der blevet en skole færre.

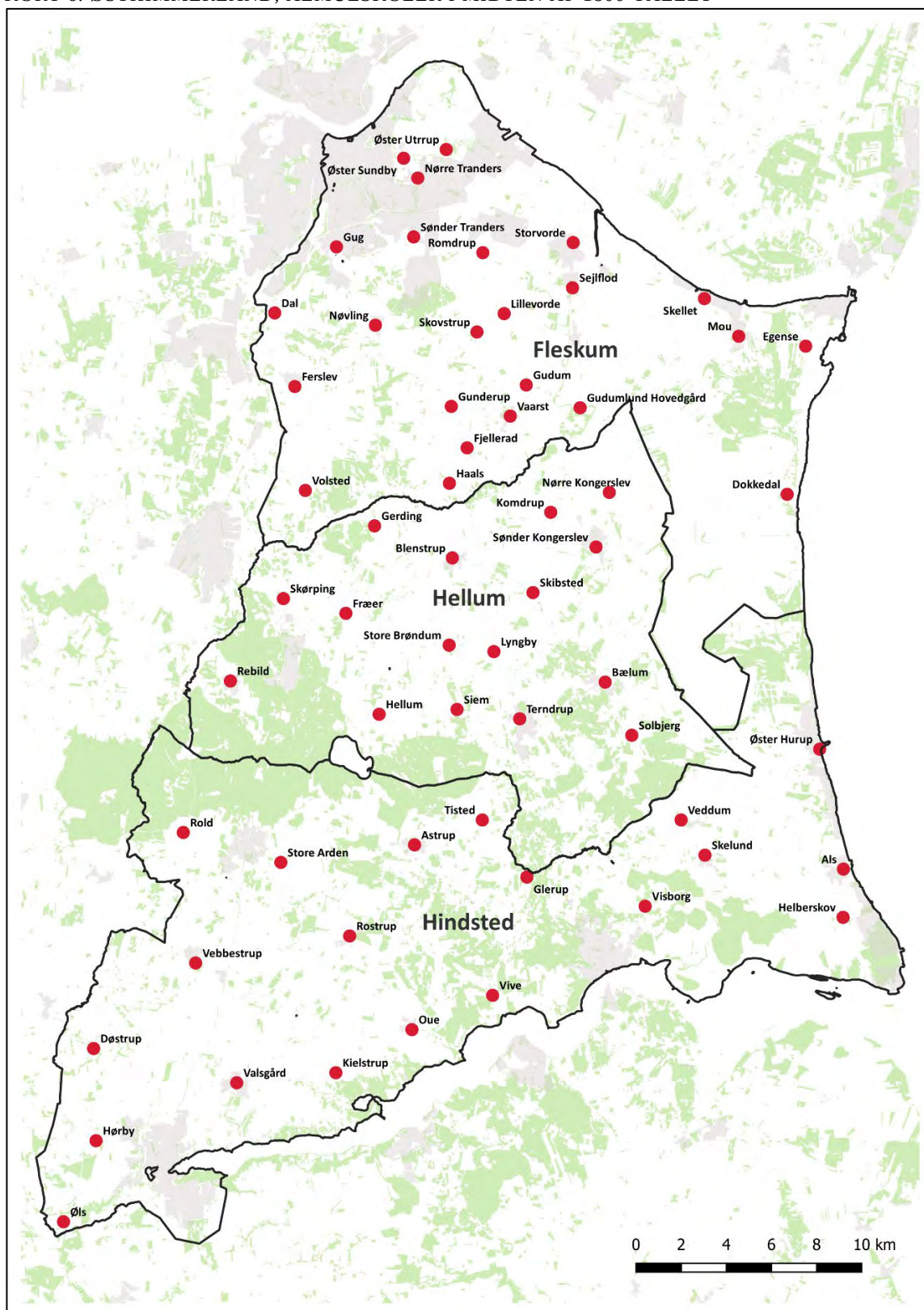
Den gennemsnitlige størrelse på skolerne i Østthimmerland, målt i antal underviste elever i året 1837 er på 51 elever. For hele Jylland var gennemsnittet 52 elever. I resten af landet var skolerne større i elevantal, f.eks. helt op til et gennemsnit på 91 elever på Fyn.

I folketællingen fra 1845 er 80 personer registreret med titel af skoleholder, skolelærer og lignende. Der er tale om 69 mænd og elleve kvinder. Af de 80 registrerede lærer, er 35 også registreret som kirkesanger.

Syv af de registrerede lærer er huslærer på større gårde.

⁴ Ovenstående generelle oplysninger om almueskolerne er fra Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede kommission, femte hæfte, 1842, sid XXI-XXII.

KORT 6. ØSTHIMMERLAND, ALMUESKOLER I MIDTEN AF 1800-TALLET

Kilde: Datafordeleren (2022). Oplysninger om eksisterende skoler er fra Trap, 1859.

TABEL 6. ALMUESKOLER & ANTAL UNDERVISTE, PASTORATERNE I ØSTHIMMERLAND 1837

Herred	Pastorat	Antal skoler	Antal elever undervist
Fleskum	Nørre Tranders	2	146
	Sønder Tranders	2	48
	Romdrup, Klarup og Storvorde	2	113
	Gunderup og Nøvling	5	291
	Mou	3	131
	Gudum, Lillevorde og Sejlflod	5	232
	Ferslev, Dal og Volsted	3	95
	I alt	22	1.056
Hellum	Store Brøndum, Siem og Thorup	3	146
	Gjerding og Blenstrup	2	82
	Bælum og Solbjerg	4	215
	Skibsted og Lyngby	3	115
	Skørping og Fræer	3	171
	Sdr. og Nr. Kongerslev, Komdrup	3	110
	I alt	18	839
Hindsted	Skelund og Visborg	5	241
	Astrup, Rostrup og Storarden	4	272
	Vive, Ove og Valsgaard	4	265
	Als	3	180
	Øls, Hørby og Døstrup	3	132
	Rold og Vebbestrup	2	107
	I alt	21	1197
Østhimmerland	I alt	61	3.092

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede kommission, femte hæfte, 1842.

3.3 FATTIGVÆSENET

Fattigvæsenet i sognekommunerne understøttede personer, der enten til staidighed eller midlertidigt ikke var i stand til at forsørge sig selv, eller forsørge deres børn.

Årsagen til manglende evne til forsørgelse kunne være forårsaget af psykiske eller fysiske problemer hos børn og voksne, og for forældre betød det, at ellers raske børn også kom under offentlig forsørgelse.

Folketællingen gennemføres den 1. februar i år 1845. Det er således den status, som en person havde på pågældende tidspunkt, der vil gælde. Det fremgår af registreringer, at personer godt kunne indgå i forskellige former for arbejdsforhold, samtidig med at de også blev offentligt forsørgede.

Følgende beregninger omfatter personer fra folketællingen, hvorom der er registreret, at de er fattiglem, almissehjem, plejebarn forsørget af det offentlige eller havde logi i det lokale fattighus.

Beregninger omfatter således kun personer, der er registreret til at være under offentlig støtte, og altså ikke personer, der var børn i pleje eller voksne med ophold i gårde, som husstanden selv finansierede.

I alt 186 personer blev ved folketællingen i 1845 registreret som forsørget af fattigvæsenet. Det svarer til ni forsørgede pr. et tusinde borgere i Østhimmerland. Der er ikke oplysninger om, hvor mange personer, der reelt tilhørte lokalområdet, men som ved folketællingen opholdt sig på hospitaler eller lignende uden for det østhimmerlandske område.

Der er relativt store forskelle i andelen af forsørgede i de tre herreder. Helligum Herreds andel af forsørgede var på 15 forsørgede ud af tusinde borgere. Tilsvarende var tallet for Fleskum Herred elleve, men Hindsted Herred kun havde fire borgere forsørget pr. tusinde borgere i herredet. Hvorvidt de relativt store forskelle beror på forskelle i håndtering af fattigdom i de tre herreders sogne eller om der er forskelle i registreringen af forsørgede, vides ikke.

Af de 186 personer under fattigvæsenet havde de 135 personer logi i det lokale fattighus. Resten logerede hos private, hvor det offentlige så betalte for forsørgelse af pågældende person til den private husstand. Netop logi i fattighuse betyder, at nogle sogne huser mange fattige, fordi sognekommunens fattighus var lokaliseret i netop deres sogn.

I Tabel 7 er de forsørgede fattige fordelt på aldersgruppe og køn samt hvor mange i aldersgruppen, der havde logi i det lokale fattighus.

TABEL 7. ANTAL FORSØRGEDE FATTIGE, KØN & ALDER, SAMT LOGI I FATTIGHUS, ÅR 1845

Aldersgruppe	Mænd	Kvinder	I alt	Heraf logi i fattighus
0-9 år	24	25	49	36
10-19 år	15	21	36	14
20-29 år	3	4	7	4
30-39 år	3	11	14	14
40-49 år	5	14	19	18
50-59 år	8	5	13	9
60-69 år	8	17	25	24
70-79 år	4	9	13	9
80 år & ældre	2	7	9	6
Ukendt alder	0	1	1	1
I alt	72	114	186	135

Kilde: Egne beregninger på basis af folketælling år 1845.

Tabellen viser, at en meget stor andel af de forsørgede fattige, er børn og unge. Hele 45,7 procent af alle forsørgede er under tyve år.

For de øvrige aldersgrupper gælder, at antallet af forsørgede stiger desto højere alder. Liv og arbejde har nedslidt personen, og mindsker eller fjerner arbejdsevnen.

Blandt de forsørgede fattige er der flere kvinder end mænd. Kvinderne udgør 61,3 procent af alle de forsørgede. Flere kvinder blandt de forsørgede er ikke blot et resultat af, at der er flere ældre kvinder end mænd i befolkningen. Kvinderne er i flertal i alle aldersgrupper bortset fra de 50-59-årige.

Ifølge folketællingen fra 1845 var der 15 aktive fattighuse i Østthimmerland på pågældende tidspunkt. Tabel 8 viser fordelingen og størrelsen i form af logerende for alle de østthimmerlandske fattighuse.

TABEL 8. FATTIGHUSE I SOGNE OG LANDSBYER SAMT ANTAL LOGERENDE, ÅR 1845

Herred	Sogn	Landsby/sted	Antal logerende
Fleskum	Gudum	Gudum	11
	Gunderup	Vaarst	12
	Lillevorde	Lillevorde	8
	Nørre Tranders	Øster Sundby	3
	Romdrup	Romdrup	6
	Sejflod	Sejflod	11
Hellum	Fræer	Fræer	11
	Gerding	Gerding	5
	Lyngby	Terndrup	13
	Skørping	Skørping	13
	Store Brøndum	Store Brøndum	10
	Sønder Kongerslev	Sønder Kongerslev	6
Hindsted	Torup	Torup	11
	Als	Hurup Nørgård	5
	Hørby	Hørby	10

Kilde: Egne beregninger på basis af folketælling år 1845.

3.4 DEN SAMLEDE OFFENTLIGE SEKTOR I MIDTEN AF 1800-TALLET

I Statistisk Tabelværk udgivet af den her allernaadigst anordnede Kommission udgivet i år 1846 er den offentlige sektor beregnet.

I tabelværket er også medtaget personer i militæret, men der er ingen personer kategoriseret i denne kategori i de østthimmerlandske herreder.

I princippet er den samlede sum for herrederne og for Østthimmerland i alt, de personer, der lever af indtægter for den offentlige sektor. De beskæftigede omfatter kategori a, b og c.

Den samlede population, der lever af de offentlige erhverv, er således på i alt 606 personer. 92 personer eller 15,1 procent af alle kategorier i tabellen er hovedpersonen i det offentlige erhverv, 33,8 procent er personer ansat af pågældende, incl. tjenestefolk, og 51,0 procent er personer i hovedpersonens husstand, der primært lever af hovedpersonens indtægter, så som ægtefæller, børn og andre pårørende.

TABEL 9. OFFENTLIGE SEKTOR I ØSTHIMMERLAND, 1845

Herred	Person- gruppe	Gejstlige embedsmænd, kirkebetjente & lærerstanden	Civile embedsmænd & betjente	Videnskabsmænd forfattere, kunstnere, studenter m.v.	I alt
		<i>Antal personer</i>			
Fleskum	a	27	2	1	30
	b	3	1	0	4
	c	46	4	0	50
	d	87	5	0	92
	<i>I alt</i>	163	12	1	176
Hellum	a	21	7	1	29
	b	3	8	0	11
	c	49	40	1	90
	d	87	34	4	125
	<i>I alt</i>	160	89	6	255
Hindsted	a	27	3	3	33
	b	0	1	0	1
	c	47	2	0	49
	d	90	2	0	92
	<i>I alt</i>	164	8	3	175
I alt	a	75	12	5	92
	b	6	10	0	16
	c	142	46	1	189
	d	264	41	4	309
Alle grupper		487	109	10	606

Note: Persongruppernes definition:

- Hovedpersonerne eller de, der selvstændigt udøver den næringsvej, der hører under hver klasse.
- Indbefatter de medhjælpere, fuldmægtige, kontorbetjente, svende, drenge eller faste arbejdere, der direkte beskæftiges i den vedkommende næringsvej.
- Indbefatter de under klassen hørende tyende (hvortil også regnes avlsfolk).
- Indbefatter koner og børn, for så vidt de sidste ikke høre under rubrik b, såvel som andre (såsom huslærere og lærerinder, slægtninge, der forsørges af klassen).

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den her allernaadigst anordnede Kommission, side 146, tabel IX.

I 1845 udgjorde den samlede befolkning 20.721 personer i de tre østhimmerlandske herreder. Det var således tre procent af Østhimmerlands samlede befolkning, der blev ernæret af jobs i den offentlige sektor.

Beskæftigelsesmæssigt udgjorde de offentligt ansatte (kategori a, b og c i ovenstående tabel) 297 personer. Samme år udgjorde den samlede beskæftigelse målt på samme måde for kategori a, b og c for hele Østhimmerland 7.255 personer, hvilket betyder, at den offentlige sektor udgjorde 4,1 procent af den samlede beskæftigelse i Østhimmerland.

4 BEFOLKNING

På basis af folketællingen fra 1845 er det muligt at gennemføre en meget detaljeret analyse af befolkningens sammensætning for Østthimmerland på daværende tidspunkt. I dette kapitel redegøres for befolkningssammensætningen på følgende overordnede kategorier.

- Antal borgere i sognene og i bostederne.
- Befolkningstæthed i sognene.
- Befolkningsudvikling i 1800-tallet.
- Kønsfordeling.
- Aldersfordeling.
- Civilstand.
- Fødested og vandringer.
- Husstandenes størrelse.

I et senere kapitel vil samme data fra folketællingen i 1845 blive anvendt til analyse af erhvervs- og arbejdsmarkedsrelationer samt gård, huse og deres husstande lokalt, og i helhed i Østthimmerland.

4.1 BEFOLKNINGEN FORDELT PÅ SOGNE OG BOSTEDER

Folketællingen fra 1845 registrerede 20.721 personer til at være bosiddende i befolkningen. Selve optællingen skete den 1. februar 1845.

4.1.1 SOGNEENES REGISTREREDE BEFOLKNING 1845

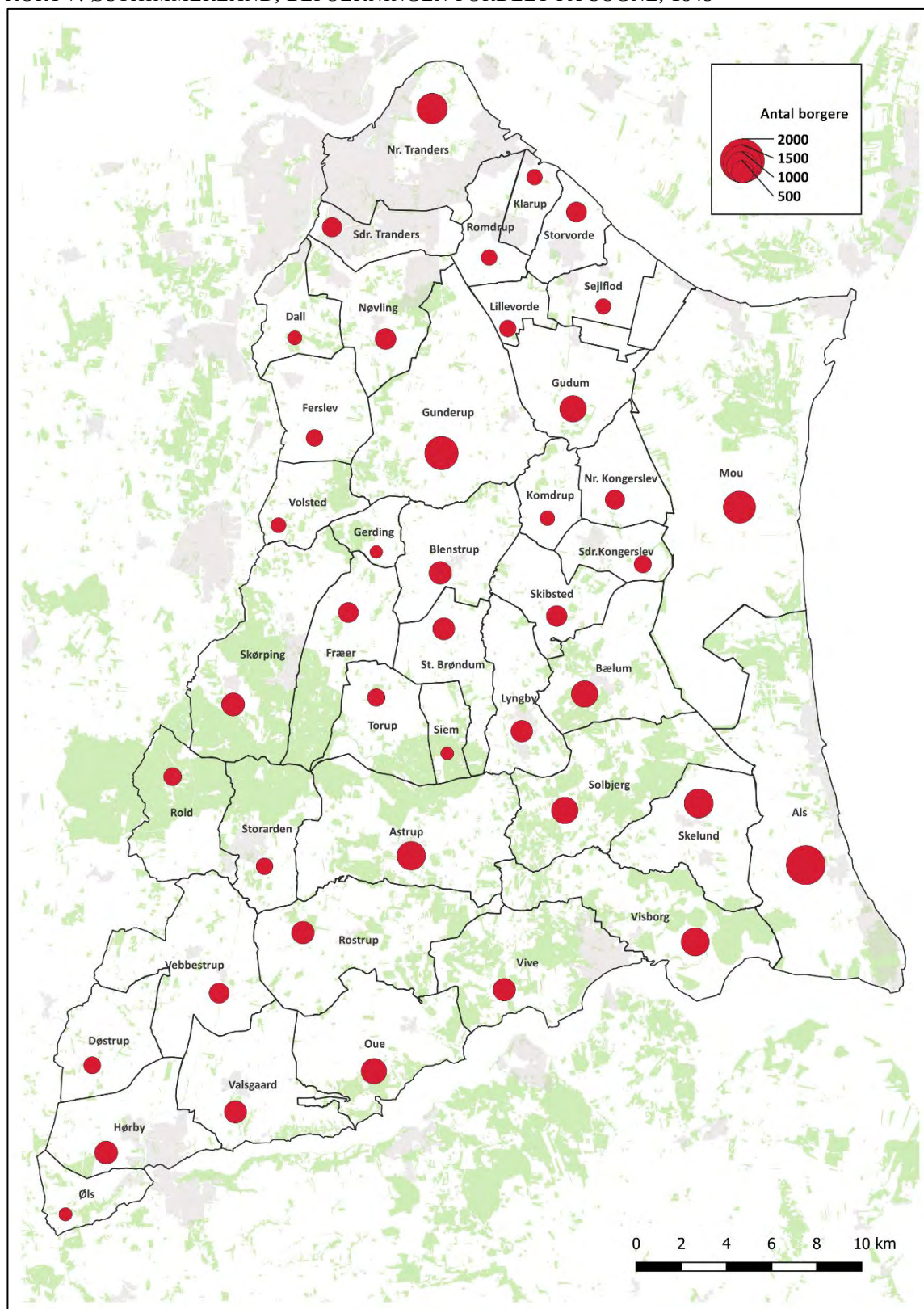
Den østthimmerlandske befolkning var fordelt over de tre herreder i 42 sogne – 14 sogne i hver af de tre herreder. Hindsted Herred var befolkningsmæssigt det største herred med 8.265 borgere, svarende til 39,9 procent af Østthimmerlands befolkning i 1845. Helligum Herred var det mindste med 5.719 borgere svarende til 27,6 procent af befolkningen. Fleskum Herred havde i 1845 6.737 borgere, svarende til 32,5 procent af Østthimmerlands befolkning.

Adgangen til agerjord til dyrkning af korn var i 1800-tallet den afgørende faktor for, hvor mange mennesker, der kunne brødfødes i et sogneareal. Sognene omkring købstaden Aalborg havde adgang til et stort marked, og indtægter fra landbrugsproduktionen kunne suppleres med indtægter fra salg af tørv, fisk, forskellige håndværksprodukter m.v. Kystsognene havde adgang til at supplere selvforsyning fra landbruget med salg af fisk, og der blev også afskibet fisk til omverdenen fra flere kystsogne i Østthimmerland.

På Kort 7 er befolkningen fordelt på de østthimmerlandske sogne. Et østthimmerlandsk sogn var i 1845 et geografisk område med 493 borgere i gennemsnit. Det største sogn befolkningsmæssigt set var Als Sogn med 1.585 borgere,

mens Gerding Sogn med 132 borgere var det sogn med færrest borgere i Øst-himmerland. Als Sogn strakte sig i 1845 langs kysten helt oppe nord for Øster Hurup til Mariager Fjord.

KORT 7. ØSTHIMMERLAND, BEFOLKNINGEN FORDELT PÅ SOGNE, 1845

Kilde: Egen fremstilling og Datafordeler (2022) samt Folketælling 1845.

4.1.2 BEFOLKNINGSTÆTHEDEN I SOGNE

Når vi vender blikket fra summen af den samlede befolkning i Østthimmerland til, hvor mange mennesker, der boede på et areal på egnen, vendes det hele lidt på hovedet.

Hellum Herred var befolkningsmæssigt det mindste herred, men målt i befolkningstæthed var herredet det tættest befolkede. Blandt sognene var Gerding befolkningsmæssigt det mindste, men målt i befolkningstæthed det mest befolkede område i Østthimmerland, når vi måler inden for sognenes grænser.

Der var relativ store forskelle i befolkningstætheden. Den gennemsnitlige befolkningstæthed pr. kvadratkilometer var i 1845 18,1 person pr. kvadratkilometer. I Hellum Herred var befolkningstætheden på 24,2 personer, i Hindsted 17,3 personer pr. kvadratkilometer, mens Fleskum havde kun 14,8 personer pr. kvadratkilometer. Sidstnævnte herred omfatter den stort set mennesketomme Lille Vildmose.

Der er mange årsager til fordelingen af befolkningen i Østthimmerland i midten af 1800-tallet. I dag er den primære vækstdynamik forbundet med tilgængeligheden til storbyen Aalborg. Det var også allerede til dels gældende i 1800-tallet, men her betød placeringen af agerjorden og dermed det intensivt beskæftigede landbrugserhverv, at befolkningen nødvendigvis måtte spredes ud over de områder, hvor landbruget havde gode forhold for dyrkning af korn.

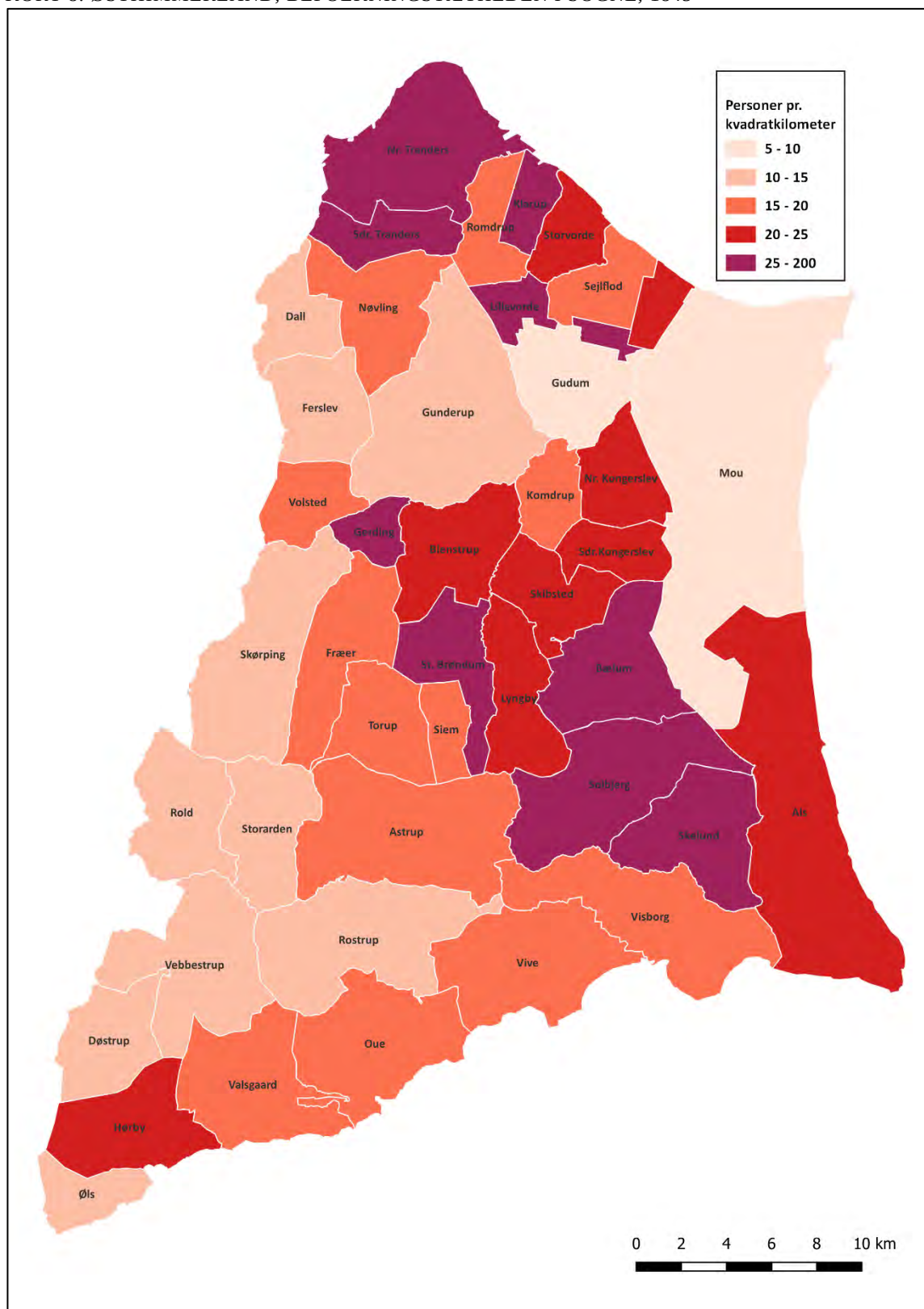
Tilgængeligheden til markedet i Aalborg var begrænset af et relativt svagt udviklet vejnet. Eneste transportform var hesten og måske småbåde fra den østthimmerlandske kyst ved Limfjorden, i Kattegat og i Mariager Fjord

I Gerding Sogn var befolkningstætheden helt oppe på 163 personer pr. kvadratkilometer, mens den i Gudum Sogn var nede på 6 personer pr. kvadratkilometer.

Kortet angiver befolkningstætheden i fem klasser. Forskellene i befolknings-tæthed beror tilsyneladende dels på tætheden til købstaden Aalborg, samt til landbrugsjordens beskaffenhed, især begrænsende arealer med kær, mose og hede. Sognene med en stor andel af areal på de oprindelige holme op igennem Østthimmerland er forholdsvis tæt befolket.

Sognene i sydvestlige del er skovsogne, og de sogne, der ikke grænser op mod Mariager Fjord, er tyndt befolkede.

KORT 8. ØSTHIMMERLAND, BEFOLKNINGSTÆTHEDEN I SOGNE, 1845

Kilde: Egen fremstilling og Datafordeler (2022) samt Folketælling 1845. Oplysninger om sognenes areal er fra Adolph Frederik Bergsøe, Den danske stats Statistik, bind 1, side 31ff.

4.1.3 BEFOLKNINGEN I BOSÆTNINGER

Det er interessant, at mange af de største landsbyer i Østhimmerland blev lokaliseret, hvor de fortsat var i midten af 1800-tallet – og også den dag i dag – af mennesker og beslutninger i Middelalderen.

Lokaliseringen blev gennemført under helt andre betingelser for bosætning og landsbyudvikling end den, der gjaldt i midten af 1800-tallet, mange århundreder senere.

Folketælling fra 1845 viser, at kirkelandsbyerne, med kirker etableret i det 11. til 14. århundrede, alle er blandt de landsbyer, der fortsat var blandt de største i Østhimmerland.

Kort 9 viser de bosætninger i 1845 i Østhimmerland, der havde halvtreds eller flere indbyggere. Kortet er lavet på basis af angivelsen af borgernes bosted i form af stednavn i folketællingen fra år 1845.

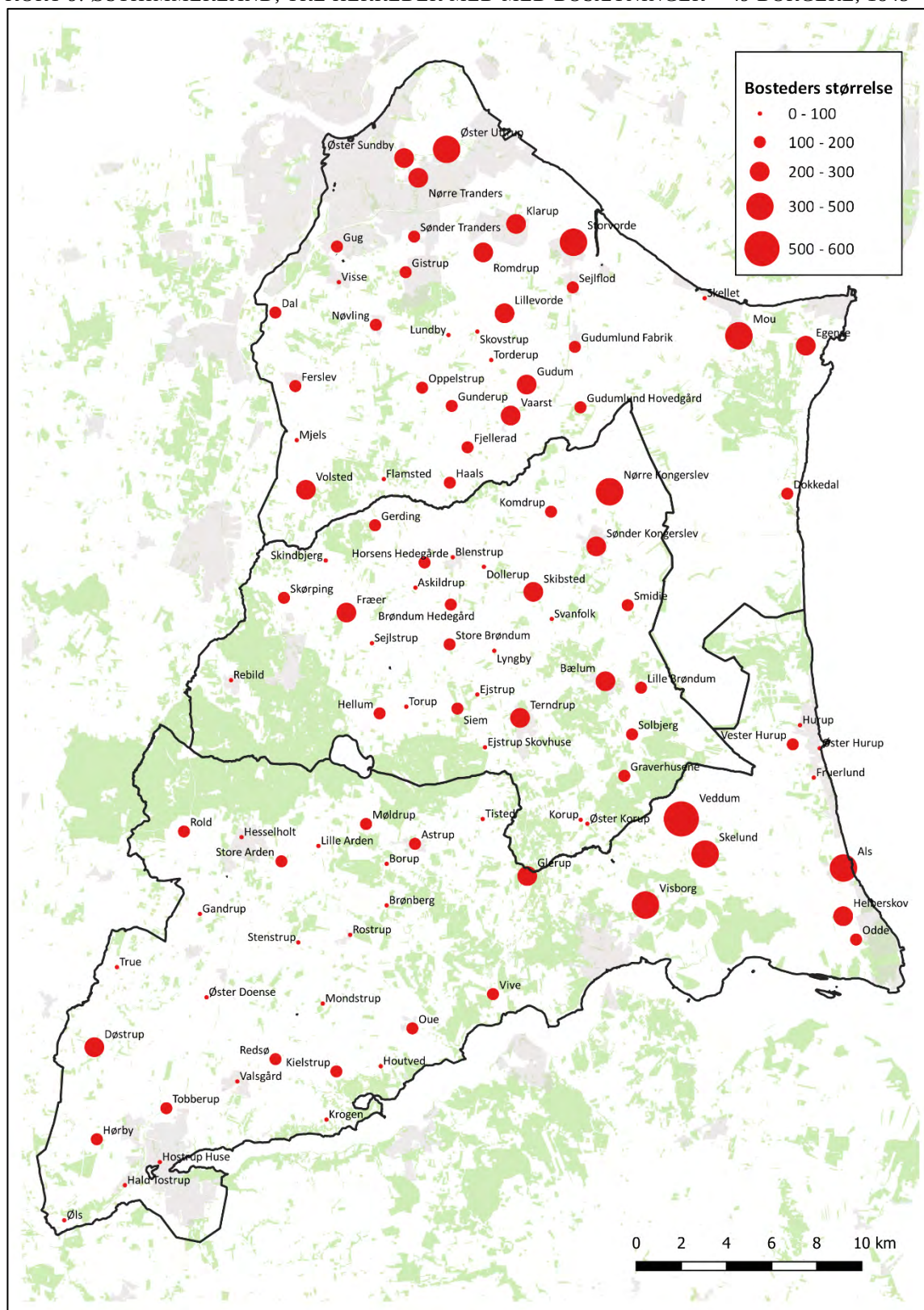
Selv om der kan påvises en betydelig træghed i landsby-lokalisering fra Middelalderen frem til midten af 1800-tallet, så er der store forskydninger i, hvordan landsbyerne er vokset. F.eks. har flere små landsbyer relativt store kirker, der indikerer, at lokalområdets potentiale i form af herregårde, landbrug og borgere ved etableringen kunne betegnes som stort, men hvor landsbyen så senere ikke er vækstet i så høj en grad som omkringliggende landsbyer.

I dag er der etableret helt nye vækst-byer, f.eks. omkring Aalborg, men også – i forhold til midten af 1800-tallet – nye byer som Terndrup og Hadsund.

I folketælling fra 1845 er der angivet 435 stednavne, hvor der er borgere bosiddende. Der er foruden landsbyerne tale om større gårde (hovedgårde), sammenhængende gård- eller husområder uden for landsbyerne og så enkeltgårde eller huse spredt ude i landskabet.

Der er således tale om stednavne eller bebyggelser, som lokalbefolkningen identificerer sig med og som bosiddende i, når landsbyen ligger nogle få kilometer borte. De er f.eks. ikke fra Visborg, men fra Glargårdene mindre end tre kilometer fra Visborg kirke.

KORT 9. ØSTHIMMERLAND, TRE HERREDER MED MED BOSÆTNINGER > 49 BORGERE, 1845

Kilde: Egen fremstilling Datafordeler (2022).

I de følgende tre tabeller er for hvert enkelt herred beregnet, hvordan befolkningen fordeler sig på forskellige kategorier af bebyggelser. Tabellerne er opdelt i, hvor mange borgere, der er registreret boende i sognets største landsby, i andre landsbyer med 50 borgere eller derover, i hovedgårde samt endelig i øvrige bebyggelser spredt i sognets landskab. Tabellerne angiver samtidigt, hvorvidt den største landsby samtidigt er kirkelandsby, dvs. med (en af) sognets kirke(r) lokaliseret i landsbyen. Kirkelandsbyerne er markeret med et †.

TABEL 10. BEFOLKNING I SOGNE I FLESKUM HERRED FORDELT PÅ BEBYGGELSESTYPE, ÅR 1845

Sogn	Folketal	Største by	Største by	Øvrige byer >100 borgere	Hovedgård	Øvrige	I alt
	<i>Antal borgere</i>	<i>Navn</i>	<i>Procent</i>				
Dal	175	Dal †	89,7	0,0	0,0	10,3	100,0
Ferslev	266	Ferslev †	55,6	0,0	0,0	44,4	100,0
Gudum	724	Gudum †	27,9	0,0	3,2	68,9	100,0
Gunderup	1.170	Vaarst	20,9	49,0	0,0	30,2	100,0
Klarup	222	Klarup †	90,5	0,0	9,5	0,0	100,0
Lillevorde	260	Lillevorde †	88,5	0,0	0,0	11,5	100,0
Mou	1.084	Mou †	39,9	40,9	8,7	10,6	100,0
Nr. Tranders	973	Nr.Tranders †	32,0	27,6	2,8	37,6	100,0
Nøvling	437	Nøvling †	37,3	25,2	0,0	37,5	100,0
Romdrup	229	Romdrup †	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Sejlflod	213	Sejlflod †	85,0	0,0	0,0	15,0	100,0
Storvorde	404	Storvorde †	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Sdr. Tranders	375	Sdr.Tranders†	46,1	29,1	0,0	24,8	100,0
Volsted	205	Volsted †	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Hindsted Herred	6.737	-	48,7	22,3	2,4	26,5	100,0

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

TABEL 11. BEFOLKNING I SOGNE I HELLUM HERRED FORDELT PÅ BEBYGGELSESTYPE, ÅR 1845

Sogn	Folketal	Største by	Største by	Øvrige byer >100 borgere	Hoved-gård	Øvrige	I alt
	<i>Antal borgere</i>	<i>Navn</i>	<i>Procent</i>				
Blenstrup	517	Blenstrup †	19,1	0,0	4,3	76,6	100,0
Bælum	731	Bælum †	37,9	42,3	3,4	16,4	100,0
Fræer	398	Fræer †	62,8	0,0	11,1	26,1	100,0
Gerding	132	Gerding †	90,2	0,0	0,0	9,8	100,0
Komdrup	192	Komdrup †	78,1	0,0	21,9	0,0	100,0
Lyngby	474	Terndrup	47,5	21,1	0,0	31,4	100,0
Nr. Kongerslev	369	Nr. Kongerslev †	96,2	0,0	0,0	3,8	100,0
Siem	137	Siem †	78,1	0,0	0,0	21,9	100,0
Skibsted	427	Skibsted †	69,3	0,0	9,4	21,3	100,0
Skørping	542	Skørping †	33,8	0,0	0,0	66,2	100,0
Solbjerg	731	Solbjerg †	26,3	0,0	4,9	68,8	100,0
Store Brøndum	492	St. Brøndum †	37,2	0,0	0,0	62,8	100,0
Sdr. Kongerslev	284	Sdr. Kongerslev †	88,0	0,0	7,7	4,2	100,0
Torup	293	Torup †	38,6	0,0	0,0	61,4	100,0
Hellum Herred	5.719	-	48,9	7,2	4,0	39,9	100,0

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

TABEL 12. BEFOLKNING I SOGNE I HINDSTED HERRED FORDELT PÅ BEBYGGELSESTYPE, ÅR 1845

Sogn	Folketal	Største by	Største by	Øvrige byer >100 borgere	Hoved-gård	Øvrige	I alt
	<i>Antal personer</i>	<i>Navn</i>	<i>Procent</i>				
Als	1.585	Als †	22,9	32,7	0,0	44,4	100,0
Astrup	848	Astrup †	17,0	13,8	0,0	69,2	100,0
Døstrup	276	Døstrup †	86,2	0,0	0,0	13,8	100,0
Hørby	535	Hørby †	37,4	19,6	0,0	43,0	100,0
Oue	671	Oue †	28,0	15,8	2,2	53,9	100,0
Rold	309	Rold †	47,2	0,0	0,0	52,8	100,0
Rostrup	517	Rostrup †	16,1	0,0	0,0	83,9	100,0
Skelund	882	Veddum	57,4	42,6	0,0	0,0	100,0
Storarden	266	Storarden †	42,9	0,0	0,0	57,1	100,0
Valsgård	503	Redsø	24,3	0,0	0,0	75,7	100,0
Vebbestrup	397	True	20,2	0,0	0,0	79,8	100,0
Visborg	816	Visborg †	47,1	34,3	8,2	10,4	100,0
Vive	513	Vive †	28,8	0,0	4,9	66,3	100,0
Øls	147	Øls †	57,1	0,0	0,0	42,9	100,0
Hindsted Herred	8.265	-	33,9	18,2	1,3	46,7	100,0

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

I folketællingen fra 1845 er der ikke en præcis definition for, hvornår en bebyggelse får sin egen betegnelse under kategorien stednavn. Derfor kan der være en vis usikkerhed i, om optegnelserne for de enkelte sogne er gennemført inden for samme vilkår for stednavne-betegnelse.

Men tabellerne viser under alle omstændigheder, at der er meget store forskelle i, hvordan sognene er etableret med en eller flere større landsbyer, med hovedgårde og med spredt bebyggelse på sognets areal i år 1845.

Opgørelsen viser, at nogle sognes befolkning er koncentreret i sognets største landsby. F.eks. er der i de tre herreder elleve sogne, hvor mere end 80 procent af befolkningen er registreret som boende i sognets største landsby. Koncentrationen af sognets befolkning er angivet på Kort 10, side 53.

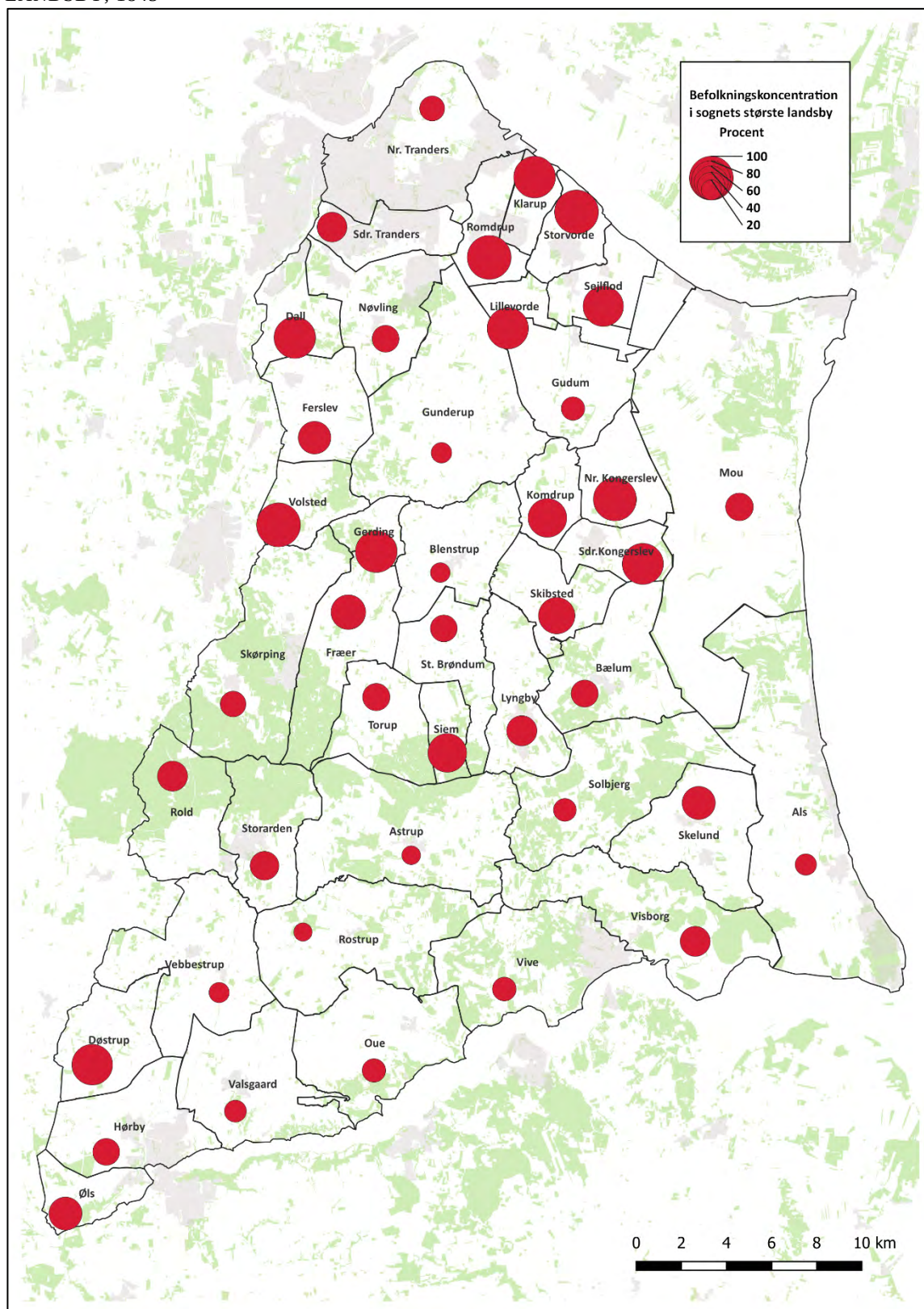
Modsat koncentrationen i største landsby er der tretten af de 42 sogne i Østthimmerland, hvor mere end halvdelen af befolkning er registreret som boende i bebyggelser uden for større landsbyer og uden for hovedgårde.

Der er lokaliseret hovedgårde i fjorten sogne, men befolkningsmæssig omfatter hovedgårdene, excl. f.eks. tilhørende avlsgårde og selvfølge fæstegårde, kun 503 borgere i Østthimmerland.

Samlet set bor 42,9 procent af Østthimmerlands befolkning i sognets største landsby, 16,5 procent bor i en anden af sognets landsbyer, som har et befolkningstal over 100 indbyggere. 2,4 procent er bosiddende på en hovedgård, mens 38,2 procent er registreret bosiddende i mindre bebyggelser rundt omkring i sognet.

I 37 af Østthimmerlands 42 sogne er kirken, etableret mange århundreder før året 1845, fortsat lokaliseret i sognets største by. Dette synes at vise en betydelig træghed i, hvordan bebyggelserne har forandret sig over århundreder.

KORT 10. ØSTHIMMERLAND, SOGNEBES BEFOLKNINGSKONCENTRATION I STØRSTE LANDSBY, 1845

Kilde: Egen fremstilling Datafordeler (2022) & Folketælling, år 1845.

4.1.4 BEFOLKNINGSTILVÆKST I 1800-TALLET

De nyfødte omfatter omkring 500 børn, der er med til at forøge befolkningen hvert år i midten af 1800-tallet. Lidt flere drenge end piger. Væksten i befolkningen er betydelig i 1800-tallet, hvor bedre boligforhold og forbedrede levevilkår betyder længere levetid og mindre dødelighed blandt småbørnene.

Befolkningsvæksten i procent for henholdsvis perioden 1801 til 1845 og for tiåret før 1845 er beregnet i Tabel 13 for de tre herreder og Østhimmerland som helhed.

TABEL 13. BEFOLKNINGSUDVIKLINGEN 1801 TIL 1845 I HERREDER OG ØSTHIMMERLAND

Herred	År 1801	År 1834	År 1845	Vækst 1801-1845		Vækst 1834-1845	
	Antal borgere			Antal	Pct.	Antal	Pct.
Fleskum	4.984	6.380	6.737	1.753	35,2	357	5,6
Hellum	4.351	5.376	5.719	1.368	31,4	343	6,4
Hindsted	5.806	7.697	8.265	2.459	42,4	568	7,4
Østhimmerland	15.141	19.453	20.721	5.580	36,9	1.268	6,5

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845. Tal for årene 1801 og 1834 er fra Adolph Frederik Bergsøe, Den danske stats Statistik, bind 1, side 31ff.

Alle tre herreder har befolkningsvækst i begge perioder. Hindsted Herred har den største vækst både målt i antal borgere og i procent. Befolkningstilvæksten i Hindsted Herred udgjorde i perioden 1801 til 1845 næsten halvdelen af Østhimmerlands samlede vækst. I samme periode vokser Hindsted Herreds befolkning således med mere end en tredjedel.

Kort 11 viser befolkningstilvæksten i perioden 1801 til 1845 for de enkelte sogne. Den største procentvise vækst har Vebbestrup Sogn. Sognet havde i 1801 206 borgere. I 1845 var befolkningen steget til 397 borgere. Sognet Bællum i Hellum Herred oplevede betydelig vækst sammen med fire sogne i Hindsted Herred.

Hvor Østhimmerland og de tre herreder som helhed havde en positiv tilvækst, så er der et par sogne, der i 1800-tallet oplever en befolkningstilbagegang. Som det fremgår af kortet, er det Siem og Rold Sogne.

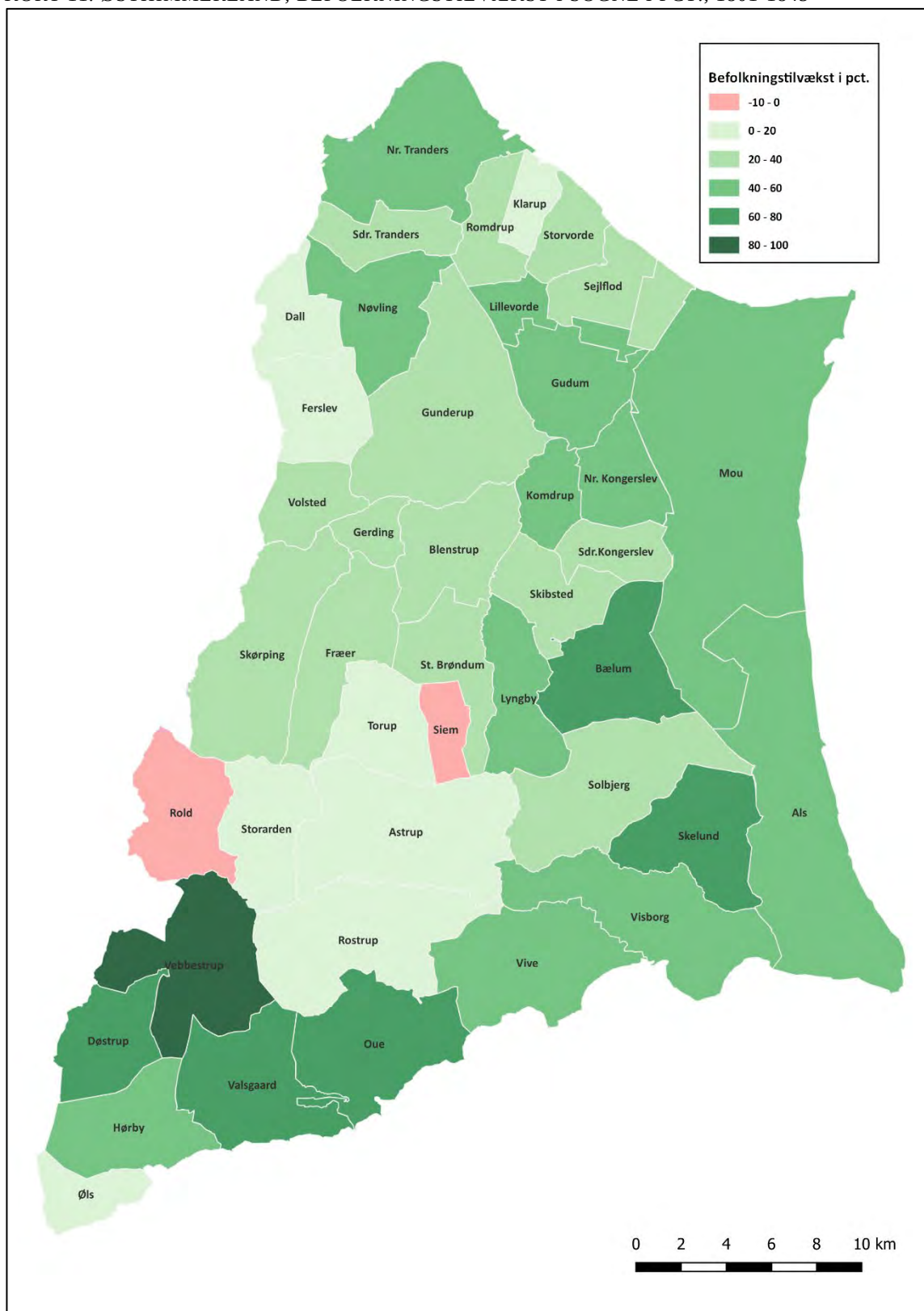
Hvor sognene i Østhimmerland ved århundredets start havde en befolkning på i gennemsnit 361 borgere, så var det gennemsnitlige sogn i år 1845 steget til 493 borgere.

I årene omkring 1845, perioden 1834 til 1845, udviser Skibsted Sogn den største vækst med en vækst på 82 borgere og dermed en vækstprocent på 23,8 procent. Vebbestrup Sogn ligger også over en vækstprocent på tyve procent.

Den største vækst i antal borgere i denne periode er i Als Sogn, hvor der fra år 1834 til år 1845 sker en forøgelse af befolkningen på 154 borgere.

I denne periode har ni sogne tilbagegang. Den største tilbagegang ses i Rold Sogn med 27 borgere, og dermed en procenttilbagegang på minus 8.

KORT 11. ØSTHIMMERLAND, BEFOLKNINGSTILVÆKST I SOGNE I PCT., 1801-1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845. Tal for årene 1801 og 1834 er fra Adolph Frederik Bergsøe, Den danske stats Statistik, bind 1, side 31ff.

4.1.5 KØN & ALDER

I 1845 havde Østhimmerland – og resten af landet – en relativ ung befolkning. Befolkningen oplevede ikke længere kummervækst, der gav skade på kroppen, og forsyningen af fødevarer var langt bedre end før.

Det ses tydeligt af befolkningsstatistikken, som kan udledes af folketælling fra år 1845. I Østhimmerland var gennemsnitsalderen for både mænd og kvinder på 29-30 år. Hele 56,4 procent af befolkningen var under tredive år gammel.⁵

I Tabel 14 er den østhimmerlandske befolkning opgjort i tiårs-aldersgrupper for mænd og kvinder.

TABEL 14. ØSTHIMMERLANDS BEFOLKNING FORDELT PÅ KØN & 10 ÅRS ALDERSGRUPPER, ÅR 1845

Aldersgruppe	Mænd	Kvinder	I alt	Mænd	Kvinder
	Antal personer			Procent	
0-9 år	1.975	1.979	3.954	49,9	50,1
10-19 år	1.987	1.982	3.969	50,1	49,9
20-29 år	1.893	1.858	3.751	50,5	49,5
30-39 år	1.395	1.361	2.756	50,6	49,4
40-49 år	1.211	1.195	2.406	50,3	49,7
50-59 år	837	912	1.749	47,9	52,1
60-69 år	597	614	1.211	49,3	50,7
70-79 år	313	352	665	47,1	52,9
80-89 år	109	131	240	45,4	54,6
90 år & ældre	7	8	15	46,7	53,3
Hele befolkningen	10.324	10.392	20.716	49,8	50,2

Note: Der er ingen aldersoplysninger for to mænd og tre kvinder i folketællingens materiale.

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

Der kan udledes en lang række oplysninger fra tabellen. For det første ses, at fordelingen mellem mænd og kvinder er nogenlunde lige store op til og med aldersgruppen 40-49 år. Kvinderne har en større overlevelsessevne end mændene, og derfor er der betydeligt flere kvinder end mænd i de ældre aldersgrupper.

Det fremgår også af tabellen, at relativt få oplevede et liv i alderdommen. I år 1845 var der kun lidt under tusinde personer, der havde en alder på 70 år og derover.

På sognebasis var der nogenlunde ligelig fordeling af mænd og kvinder. Den største andel af mænd fandtes i Romdrup Sogn, hvor mændene udgjorde 55,0

⁵ I folketællingen fra år 1801 regnes alder på anden vis end i dag. Børn i deres første levealder er angivet til at være et år. Alle beregningerne i dette kapitel er beregnet på basis af aldersangivelsen i år 1801, hvilket betyder, at personer under 30 år i år 1801 opgørelsen i dag ville blive angivet som person under 31 år.

procent af befolkningen. Sognets samlede befolkning var på 229 personer. Mændene var i flertal i tyve sogne af de i alt 42 sogne i Østhimmerland.

Største andel af kvinder var i år 1845 i Storvorde sogn, hvor 53,5 procent af befolkningen var kvinder.

Der var heller ikke større forskelle i gennemsnitsalderen for befolkningen imellem de enkelte sogne. De højeste gennemsnitsalder var i Siem Sogn på 31 år, mens Øls Sogn havde den mindste gennemsnitsalder på 28 år.

Der var mange børn i Østhimmerland i år 1845. 6.310 personer, eller 30,5 procent af den samlede befolkning, var under 16 år – i datidens aldersberegning, i dag ville vi sige 0-15 år. Langt de fleste børn levede sammen med deres biologiske mor og far, men registreringen i år 1845 viser, at der i Østhimmerland dengang var 427 plejebørn, stedbørn eller lignende. 69 børn var underlagt fattigvæsenet, enten som plejebarn betalt af fattigvæsen, eller logerende i fattigvæsenets hus.

Mange børn har i deres familie været inddraget i det daglige arbejde, men i folketællingens registrering er 126 børn registreret med et arbejde som tjenestefolk.

4.1.6 FORSØRGERBYRDE

I moderne statistik anvendes begrebet forsørgerbyrde til at beregne, hvor mange erhvervsaktive, der udover at skulle forsørge sig selv, også skal forsørge de grupper, der ikke er erhvervsaktive, dvs. børnene og de ældre uarbejdsdygtige.

Forenklet anvendes oftest den demografiske forsørgerbyrde. Denne tager udgangspunkt i en simpel opdeling af befolkningen i tre grupper efter alder, hvor den midterste gruppe opfattes som "arbejdsstyrken", hvad enten den er erhvervsaktiv eller ej.

Dvs. den demografiske forsørgerbyrde er resultatet af den ikke-erhvervsaktive del af befolkning divideret med den erhvervsaktive. I denne analyse beregnes den demografiske forsørgerbyrde i Østhimmerland og i de østhimmerlandske sogne som forhold mellem børn og unge, her sat til 0-15 år samt de ældre, her sat til alle på 66 år og ældre og personer i arbejdsdygtig alder, her 15-65 år.

I beregningen anvendes den aldersdefinition, som anvendes i folketællingen fra 1845, så alle under et år sættes til 1-årige osv.

Denne teoretiske beregning er anvendelig til at vurdere, om der er lighed eller signifikante forskelle i befolkningssammensætningen på alder mellem sogne i Østhimmerland.

På landsplan var den demografiske forsørgerbyrde, beregnet på ovenstående metode, på 0,49, mens den tilsvarende var 0,48 for daværende Aalborg Amt. Disse resultater er konsekvensen af omkring to tredjedele af befolkningen i ar-

bejdsdygtig alder, lidt over en fjerdedel af befolkningen var børn og unge, mens cirka 5 procent var ældre. I dag er den demografiske forsørgerbyrde noget højere, end den var i år 1845. I dag er lidt under to tredjedele af befolkningen i arbejdsdygtig alder, men meget færre unge, helt nede på 16 procent af hele befolkning, og antallet af ældre er mange gange større end den var i år 1845. I dag er cirka en femtedel af befolkningen i gruppen af ældre.

Det er disse tal, som i det følgende anvendes til at sætte befolkningssammensætningen i daværende sogne i Østthimmerland i relief. Hvilke sogne havde et godt udgangspunkt, og hvilke sogne havde på basis af befolkningssammensætningen relativt store udfordringer?

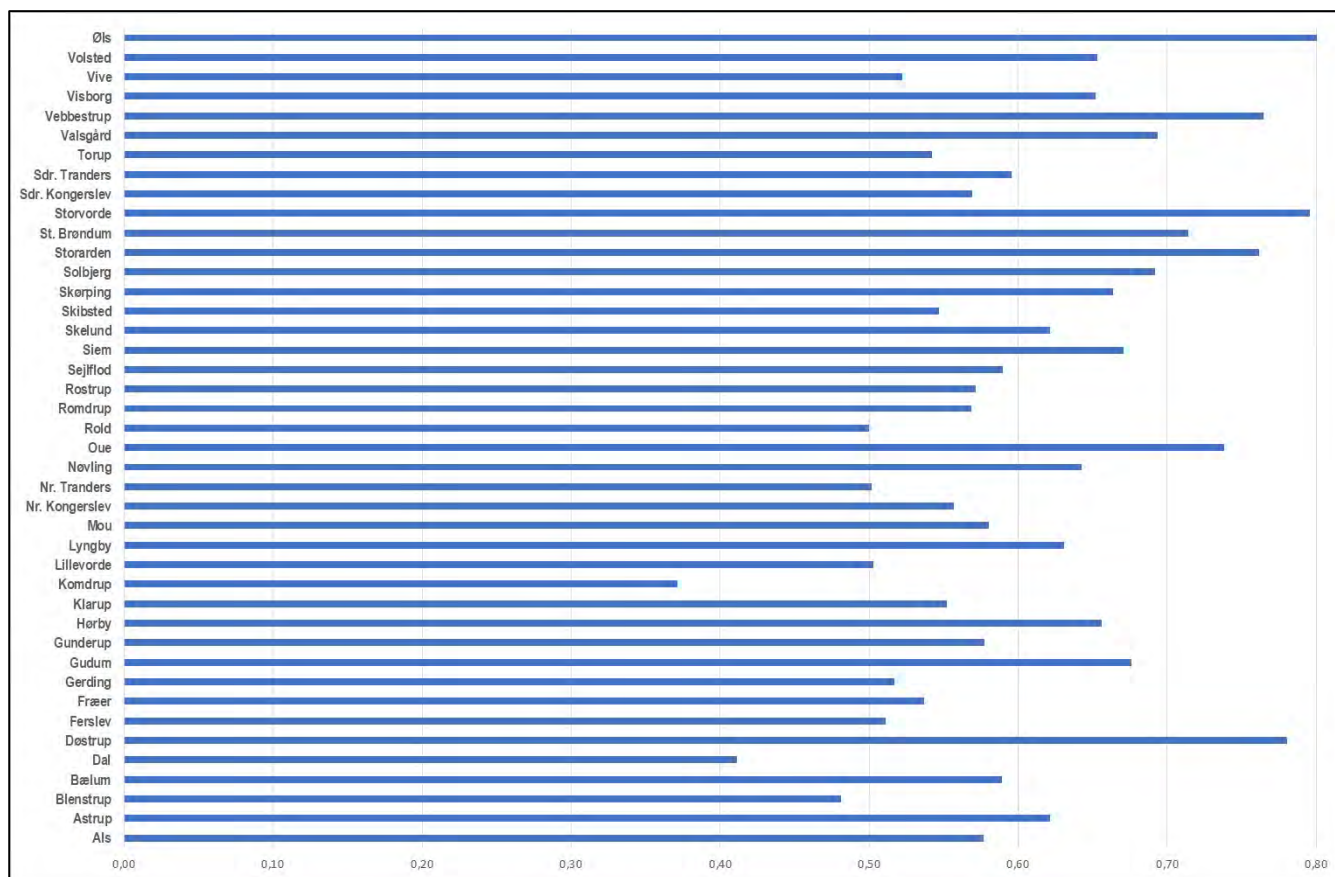
Østthimmerlands samlede demografiske forsørgerbyrde lå meget højere end den, der er beregnet for hele landet og for Aalborg Amt i 1845, faktisk også højere end forsørgerbyrden i nutidens danske befolkning. Den samlede østthimmerlandske forsørgerbyrde er beregnet til at være på 0,61.

Fejl! Henvisningskilde ikke fundet. viser den demografiske forsørgerbyrde i de enkelte sogne. Figuren viser, at der er relativt store forskelle i demografisk forsørgerbyrde i den østthimmerlandske sogne i år 1845.

Den største forsørgerbyrde skal i år 1845 findes i Øls sogn i Hindsted Herred. Her er den demografiske forsørgerbyrde 0,81. Sognet er meget lille (147 borgere), hvilket også er medvirkende til store udsving i befolkningssammensætningen. 19 af de østthimmerlandske sogne har en forsørgerbyrde over det østthimmerlandske gennemsnit.

I den modsatte end, er den demografiske forsørgerbyrde lille i Komdrup Sogn i Hellum Herred. Her er der igen tale om et befolkningsmæssigt meget lille sogn med kun 192 borgere. Kun dette sogn og et andet lille sogn, Dal Sogn i Fleskum Herred, har en forsørgerbyrde under den gennemsnitlige forsørgerbyrde for hele landet og for hele Aalborg Amt.

FIGUR 1. BEFOLKNINGSKONCENTRATION I SOGNES STØRSTE LANDSBY, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

Den høje forsørgerbyrde, og dermed de øgede udfordringer for økonomisk udvikling i Østhimmerland i forhold til hele landet og til det samlede Aalborg Amt skyldes primært, at både andelen af børn og unge og andelen af ældre ligger betydeligt højere end resten af landet.

Tabel 15 præsenterer det samlede statistiske materiale til beregning af den demografiske forsørgerbyrde. Østhimmerlands forsørgerbyrde i 1845 var oppe på 0,61, hvilket er relativt højt i forhold til forsørgerbyrden for hele landet og for Aalborg Amt, som lå på nogenlunde samme niveau.

Hvis vi gennemfører et tankeeksperiment og siger, at Østhimmerland, skulle have samme fordeling af befolkningen på de tre aldersgrupper, som det i år 1845 gjaldt for hele landet, så viser beregningerne, at

- Østhimmerland skulle have 431 personer færre i gruppen af børn og unge end landsdelen reelt havde.
- Østhimmerland skulle have 1.034 personer flere i gruppen i arbejdsdygtig alder, end folketælling tal viser.
- Og endelig, at Østhimmerland skulle have 602 personer færre i gruppen af ældre, hvis tallene skulle være fordelt på samme måde i aldersgrupperne, som for hele landet.

Det fremgår således tydeligt, at Østthimmerland demografisk set var i en udpræget anderledes situation, end det var gældende for både hele landet og for Aalborg Amt som helhed.

TABEL 15. BEREGNING AF DEMOGRAFISK FORSØRGERBYRDE, HELE LANDET, AALBORG AMT & ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845 & ÅR 2022

Aldersgruppe	Hele landet år 1845	Aalborg Amt år 1845	Hele landet år 2022	Østthimmerland år 1845
	<i>Antal personer</i>			
Børn og unge	78.730	1.975	945.831	6.313
I arbejdsdygtig alder	186.557	5.061	3.732.373	12.903
Ældre	12.015	441	1.195.216	1.500
I alt	277.302	7.477	5.873.420	20.716
	<i>Procent</i>			
Børn og unge	28,4	26,4	16,1	30,5
I arbejdsdygtig alder	67,3	67,7	63,5	62,3
Ældre	4,3	5,9	20,3	7,2
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0
Forsørgerbyrde	0,49	0,48	0,57	0,61

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845. Tal for år 2022 er fra Danmarks Statistiks Statistikbank, opslag december 2022.

4.1.7 CIVILSTAND

Folketællingen fra år 1845 opgiver befolkningen fordelt på civilstand. En person kan enten være

- Gift.
- Enke eller enkemand
- Ugift

Gruppen af børn og unge indgår selvfølgelig i gruppen af ugifte i Tabel 16 er denne gruppe udskilt af gruppen af ugifte.

TABEL 16. CIVILSTAND FOR ØSTHIMMERLANDS BEFOLKNING, ÅR 1845

Civilstand	Mænd	Kvinder	I alt
	<i>Antal personer</i>		
Gift	3.537	3.520	7.057
Enker/enkemænd	372	841	1.213
Skilte	3	1	4
Ugifte, excl. personer under 16 år	3.237	2.905	6.142
Personer under 16 år, ugifte	3.175	3.126	6.301
Ingen oplysninger	2	2	4
I alt	10.326	10.395	20.721

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

Det fremgår tydeligt af tabellen, at det ikke var normalt, at et par lod sig skille. Tabellen viser også, at der var mere end dobbelt så mange kvinder, der overlevede ægtemændene, end omvendt. Den yngste registrerede enke var 13 år, mens den yngste enkemand var 24 år.

De gifte omfattede i år 1845 kun 55,3 procent af alle personer i alderen tyve til 60 år. De gifte omfatter først fra alderen 31 år et flertal af det samlede antal mænd og kvinder i Østhimmerland. I aldersgruppen tredive til tres år indgår 76,4 procent af befolkningen i et giftermål.

Gruppen af ugifte mellem tredive og tres år omfatter i alt 1.256 personer. 55,7 procent af disse er mænd og 44,3 procent er kvinder.

Det fremgår tydeligt at talmaterialet, at kvinderne bliver gift i en yngre alder end mændene. Syv piger er registreret som gifte, selv om de endnu ikke er fyldt 15 år.

4.1.8 VANDRINGER

Det er interessant at se, hvordan befolkningsudviklingen ser ud i det geografiske rum, som Østhimmerland udgør. Er befolkningen geografisk mobil over tid, eller flytter man i løbet af livet ud til andre sogne i Østhimmerland og endog uden for Østhimmerland.

Folketællingen fra år 1845 registrerede fødested. I alle sogne, undtagen Vive Sogn, er den enkelte person registreret med et fødested, typisk angivelsen af det sogn, hvor personen er født.

Denne oplysninger anvendes i det følgende til at se på befolkningens geografiske mobilitet. Som nævnt indgår Vive Sogn ikke i analysen. Antal personer med ukendt fødested omfatter 549 personer ud af de i alt 20.721 indbyggere i Østhimmerland. Vive Sogn omfatter de 513 ukendte.

Ud over Østhimmerland er der i analysen også analyseret, hvor mange personer, der er født i de østhimmerlandske sogne, og som på registreringstidspunkter, februar år 1845, er bosiddende i Aalborg købstad. Var Aalborg allerede i 1845 en magnet for befolkningen i landområderne i Østhimmerland?

År 1845 har Stavnssbåndet været ophævet i nogle årtier. Stavnssbåndet indebar, at bønderkarle fra barn til 30-40 år var bundet til deres fødesogn. Derfor er den geografiske mobilitet ikke hæmmet af denne barriere.

Flytninger fra egn til egn har været en afgørende forudsætning for at undgå reproduktion med personer, der er genetisk nært beslægtede. En væsentlig effekt af indavl er genetisk svækkelse. Det er velkendt, at der ofte forekommer fysiske og psykiske skader, f.eks. i form af svagt immunforsvar eller mental retardering.

Motiverne til at flytte egn eller sogn er mange. I år 1845 må de mest åbenlyse årsager til ikke at blive bosiddende i det sogn, hvor du er født være:

- Arbejdspladsrelateret. Som tjenestefolk taget ny plads uden for sognet og måske langt borte fra hjem sogn.
- Giftermål over sognegrænser.
- Arv af gård og hus, som gør en flytning mulig til bedre vilkår.
- Køb af ejendom eller hus i andet sogn.

Ud over unge tjenestefolk og lignende, så vil mange mænd, kvinder og børn følges ad i flytningerne, fordi de er tilknyttet samme husstand.

I Tabel 17 er de overordnede relationer mellem hjem sogn i 1845 og fødested opgjort.

TABEL 17. FØDESTED FOR BEFOLKNINGEN I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Fødested	Antal personer	Procent
Født i et sogn i Østhimmerland	16.764	80,9
Født i øvrige Aalborg Amt	2.028	9,8
Født i øvrige Jylland	1.140	5,5
Født i øvrige Danmark	166	0,8
Født i udlandet	74	0,4
Ukendt	549	2,6
I alt	20.721	100,0

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

Helt naturligt er et stort flertal af befolkningen i Østhimmerland også født i et sogn i Østhimmerland. Kun lidt under hver tiende af den østhimmerlandske befolkning er i år 1845 født uden for det samlede Aalborg Amt.

Renses tallene for personer med ukendt fødested, så er andelen af den østhimmerlandske befolkning, der er født i Aalborg Amt oppe på 93,2 procent.

Det øvrige Jylland uden for Aalborg Amt samt resten af Danmark er fødested for 6,5 procent af bosiddende i Østhimmerland i år 1845

Lidt under fire personer ud af 1.000 borgere i Østhimmerland er født i udlandet. Udlandet omfatter landene Sverige, Norge, Island, Tyskland og USA (Vestindiske øer)

Men hvordan er den geografiske mobilitet internt i Østhimmerland mellem herreder og sogne? Den første tabel opgør, hvordan koblingen er mellem hjemme-herred og fødesteds-herred.

Vi blev født i dette herred, og her bor vi også i år 1845. Det er realiteten for omkring tre fjerdedele af befolkningen i Østhimmerland i år 1845, lidt større andel i Hindsted Herred i forhold til de to andre herreder.

Hellum Herred har signifikant mindre udveksling med omverdenen uden for Østhimmerland. Det kan være forårsaget af, at herredet jo er lokaliseret mellem de to andre østhimmerlandske herreder og med kyst mod øst. Dvs. kun nabosogne uden for Østhimmerland ved den vestlige grænse.

TABEL 18. SAMMENHÆNG MELLEM HJEM-HERRED & FØDEHERRED, ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

	Fleskum	Hellum	Hindsted	Uden for Østhimmerland	I alt
Hjemsted↓	Fødested →				
	<i>Antal personer</i>				
Fleskum	4.911	302	114	1.405	6.732
Hellum	275	4.226	476	732	5.709
Hindsted	115	332	6.013	1.271	7.731
Østhimmerland	5.301	4.860	6.603	3.408	20.172
	<i>Procent</i>				
Fleskum	73,0	4,5	1,7	20,9	100,0
Hellum	4,8	74,0	8,3	12,8	100,0
Hindsted	1,5	4,3	77,8	16,4	100,0
Østhimmerland	26,3	24,1	32,7	16,9	100,0

Note: Tallene er rensset for gruppen af ukendte, herunder Vive Sogn.

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

Når detaljeringsniveauet sænkes til sogneniveau, så viser der sig et endnu mere nuanceret forhold mellem fødested og hjemssognet for befolkningen i Østhimmerland i år 1845.

Her er det interessant at analysere, hvordan ikke blot befolkningen bliver boende i det sogn, hvor de er født, men også sognebefolkningens tilhørsforhold til de omkringliggende nabosogne. Denne analyse er gennemført i det følgende.

Lad os starte med et eksempel: Sønder Kongerslev Sogn i Hellum Herred. Sognet er tæt på at være lokaliseret midt i det, vi i denne analyse kalder Østhimmerland.

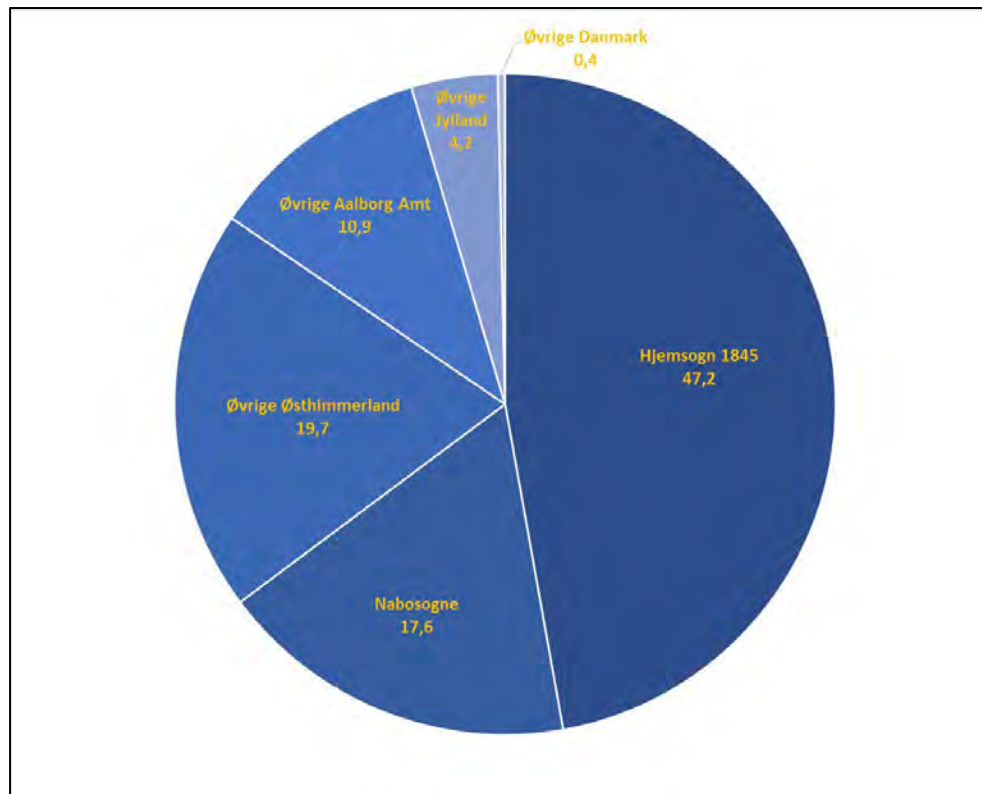
Sønder Kongerslev Sogn udgør sammen med Nørre Kongerslev Sogn og Komdrup Sogn et pastorat. De to sidstnævnte er anneksogne til hovedsognet Sønder Kongerslev. De er også nabosogne til Sønder Kongerslev. Men også Bælum Sogn, Skibsted Sogn og Mou Sogn deler grænse med Sønder Kongerslev Sogn. Nabosognene omfatter således for dette sogn fem andre sogne.

I Figur 2 er befolkningen i Sønder Kongerslev, pr. 1. februar 1845, fordelt på, hvor de er født. Kategorien er i hjemssognet, altså Sønder Kongerslev Sogn, i nabosognene – et af de fem ovenstående sogne –, i øvrige del af Østhimmerland, i øvrige del af Aalborg amt, dvs. amtet excl. Østhimmerlands tre herreder, samt i fødesteder i Jylland, i hele landet uden for Jylland og i udlandet. For Sønder Kongerslev Sogns vedkommende er der ingen bosiddende på pågældende tidspunkt, der er født i udlandet.

Sønder Kongerslev Sogn havde på optællingstidspunktet 284 borgere. Lidt under halvdelen, 47,2 procent, var født i det sogn, som de nu var bosiddende i. Lidt under en femtedel var født i nabosognene og nogenlunde samme andel var født uden for Sønder Kongerslev Sogn, uden for nabosognene, men i Østhimmerland. Hver tiende var født i det øvrige Aalborg Amt uden for Østhim-

merland, og under fem procent var født i det øvrige Jylland og resten af Danmark.

FIGUR 2. FØDESTED FOR BORGERE I SØNDER KONGERSLEV SOGN, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

På samme måde er tallene opgjort for alle de østthimmerlandske sogne. Der er stor forskel i sognenes befolkningsmæssige størrelse, i antal og størrelse af nabosogne og også relevant i sognenes lokalisering i Østthimmerland. Grænsesogne i Østthimmerland må formodes at have flere personer, der stammer fra sogne uden for egnen osv. Dette danner grundlag for store forskelle i den lokale befolkningssammensætning på tværs af sognene.

TABEL 19. BEFOLKNING I SOGNE I FLESKUM HERRED, FORDELT PÅ FØDESTED, ÅR 1845

Sogn	Hjem-sogn	Nabo-sogne	Øvr. Øst-himmerland	Øvrige Aalborg Amt	Øvrige Jylland	Øvrige Danmark	Udlandet
	<i>Procent</i>						
Dal	50,9	3,4	8,6	32,0	4,0	1,1	0,0
Ferslev	49,2	13,9	11,3	21,4	3,4	0,8	0,0
Gudum	50,3	15,8	11,1	13,3	6,9	1,0	1,7
Gunderup	62,4	11,5	12,1	10,7	2,2	0,2	0,9
Klarup	46,4	21,6	16,2	9,0	6,8	0,0	0,0
Lillevorde	51,2	20,8	12,3	12,3	3,5	0,0	0,0
Mou	66,1	6,6	5,7	11,8	7,7	1,7	0,5
Nørre Tranders	55,6	3,2	10,1	20,0	9,5	1,2	0,4
Nøvling	53,3	13,3	13,3	16,9	2,7	0,5	0,0
Romdrup	49,3	25,3	13,1	9,6	2,6	0,0	0,0
Sejlfled	52,1	16,4	18,8	7,5	4,2	0,9	0,0
Storvorde	71,0	11,4	7,7	5,4	4,5	0,0	0,0
Sdr. Tranders	52,3	10,7	9,3	19,2	6,1	1,9	0,5
Volsted	47,8	19,0	12,2	17,1	3,9	0,0	0,0

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

TABEL 20. BEFOLKNING I SOGNE I HELLUM HERRED, FORDELT PÅ FØDESTED, ÅR 1845

Sogn	Hjem-sogn	Nabo-sogne	Øvr. Øst-himmerland	Øvrige Aalborg Amt	Øvrige Jylland	Øvrige Danmark	Udlandet
	<i>Procent</i>						
Blenstrup	45,8	17,4	23,0	9,1	3,7	1,0	0,0
Bælum	49,6	19,5	15,8	9,0	4,5	1,4	0,3
Fræer	46,7	23,9	11,1	13,6	3,5	0,0	1,3
Gerding	37,9	29,5	13,6	13,6	5,3	0,0	0,0
Komdrup	41,7	25,5	15,6	8,9	5,7	0,0	2,6
Lyngby	60,2	19,3	14,8	3,6	1,9	0,0	0,2
Nr.Kongerslev	61,1	10,1	19,3	6,3	3,0	0,0	0,3
Siem	40,1	16,1	36,5	5,1	1,5	0,7	0,0
Skibsted	51,8	9,6	24,8	8,9	4,2	0,5	0,2
Skørping	59,9	9,4	10,5	16,6	2,8	0,6	0,2
Solbjerg	64,2	18,1	8,6	5,7	2,6	0,5	0,3
St. Brøndum	58,3	14,2	17,5	6,3	2,8	0,4	0,4
Sdr. Kongerslev	47,2	17,6	19,7	10,9	4,2	0,4	0,0
Torup	60,1	17,7	15,6	4,9	1,0	0,3	0,3

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

TABEL 21. BEFOLKNING I SOGNE I HINDSTED HERRED, FORDELT PÅ FØDESTED, ÅR 1845

Sogn	Hjem-sogn	Nabo-sogne	Øvr. Øst-himmerland	Øvrige Aalborg Amt	Øvrige Jylland	Øvrige Danmark	Udlandet
	<i>Procent</i>						
Als	75,5	8,2	4,9	4,7	5,3	1,1	0,2
Astrup	62,3	15,1	11,3	5,6	3,7	1,8	0,2
Døstrup	60,1	5,4	7,2	14,9	12,3	0,0	0,0
Hørby	48,2	7,2	5,3	16,4	21,1	1,5	0,4
Oue	55,8	14,0	10,4	9,0	9,6	0,7	0,4
Rold	63,2	7,8	5,9	16,6	4,9	1,3	0,3
Rostrup	56,5	21,3	10,8	5,4	4,8	1,0	0,2
Skelund	68,6	14,3	9,2	3,3	4,0	0,6	0,1
Storarden	68,5	13,1	6,5	6,5	2,3	3,1	0,0
Valsgård	63,2	10,9	8,3	5,6	11,3	0,6	0,0
Vebbestrup	43,1	20,3	10,9	14,7	8,9	1,8	0,3
Visborg	64,2	16,4	5,6	6,4	6,3	0,5	0,6
Vive	-	-	-	-	-	-	-
Øls	60,5	3,4	3,4	6,8	25,2	0,7	0,0

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

I Østhimmerland som helhed viser beregningerne, at 58,6 procent af den østhimmerlandske befolkning i år 1845 bor i det sogn, hvor de også blev født. Medregnes nabosognene opnås en procentandel på 72 procent på det, vi så kan definere som 'hjemegnen'. Omkring hver tiende af den samlede befolkning i Østhimmerland er født i den øvrige del af Østhimmerland. Fødsel i resten af Aalborg Amt har en tilsvarende andel. Resten af Jylland ligger på 5,7 procent, mens andelen af personer i den østhimmerlandske befolkning i år 1845, der er født uden for Jylland og i udlandet hver udgør under en procent af befolkningen.

Mænd og kvinders adfærd er kvantitativt stort set den samme omkring vandringer, selv om årsager til at flytte fra fødesteds-sogn til andet sted kan være vidt forskellige mellem kønnene. Begge køn har nøjagtig samme tilhørsforhold til fødesogn og hjemsohn. Beregningerne viser, at hos begge køn har 53 procent samme fødesteds sogn, som deres hjem-sogn i år 1845.

På Kort 12, side 69, er præsenteret, hvor stor en andel af befolkningen, der i hvert enkelt sogn i år 1845 havde samme bosteds-sogn som fødesogn.

4.1.8.1 KØBSTADENS TILTRÆKNING I ÅR 1845

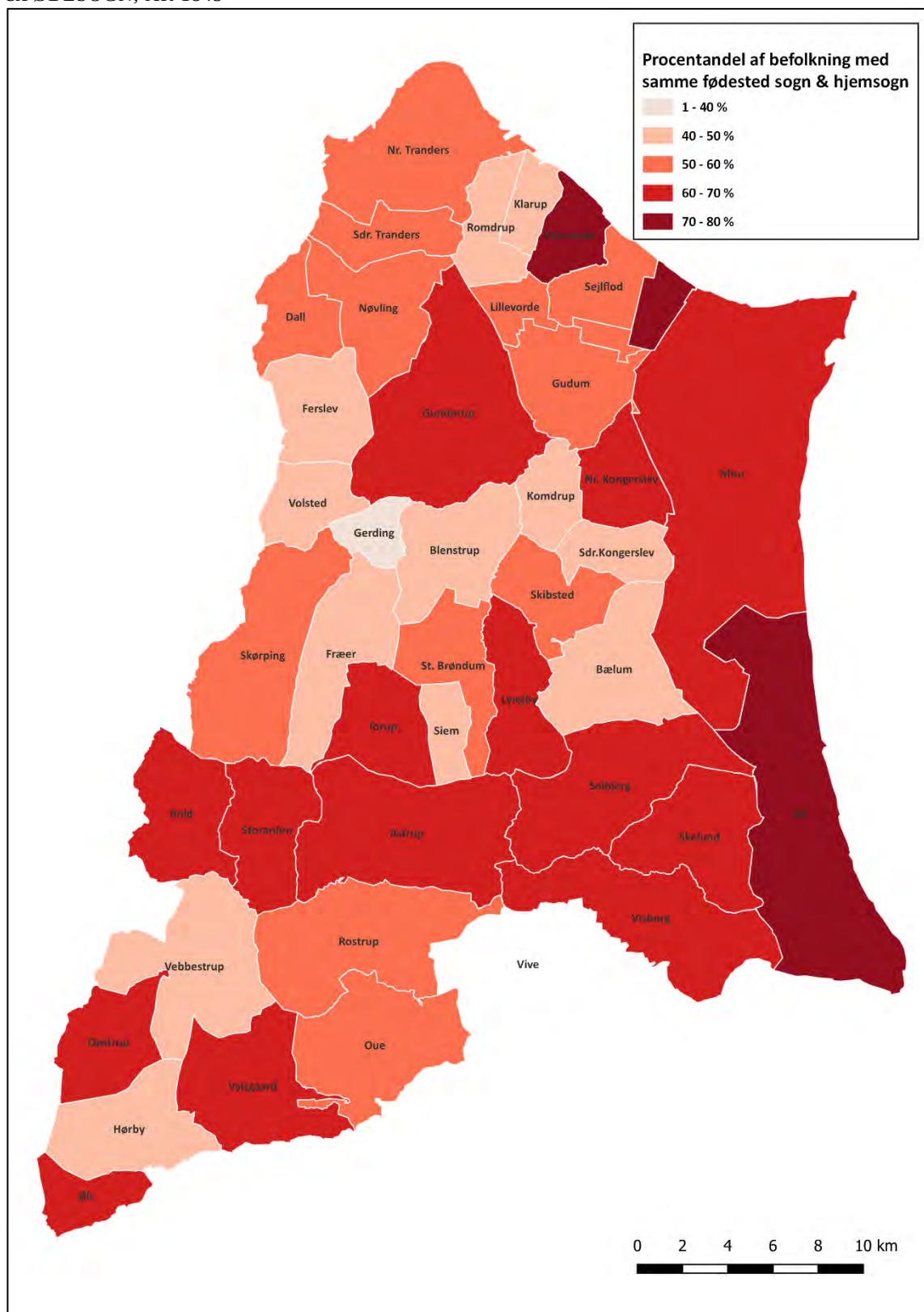
Østhimmerland er i dag en region, der fungerer som arbejdskrafts- og handelsopland for Aalborg. Det vil være interessant at se, hvorvidt købstaden Aalborg allerede i år 1845 havde en betydelig tiltrækningskraft på personer, der oprindeligt var født i de østhimmerlandske sogne.

I analysen er der derfor hentet oplysninger om fødestedet for personer boende i Aalborg Købstad under folketællingen i år 1845.

Opgørelsen viste, at der i Aalborg købstaden levede 206 personer, der var registreret med et fødesogn i Østhimmerland. Det synes ikke at være specielt mange personer, så måske kan der konkluderes, at selv om en del af disse personer arbejdede i industri, så var der fortsat ikke den store vandring fra landbruget til byerhvervene.

Af de 206 personer var otte personer registreret som militærfolk, mens tre personer var indlagt på hospital i Aalborg.

KORT 12. ANDEL AF BEFOLKNINGEN I ØSTHIMMERLANDSKE SOGNE MED SAMME HJEMSOGN & FØDESOGN, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845. Der mangler data for fødested for befolkningen i Vive Sogn.

5 GÅRDE, HUSE OG DERES HUSSTANDE

I dette kapitel gennemføres analysen på den mindste, og måske vigtigste, enhed for befolkningen i Østthimmerland i år 1845. Det er familien eller husstanden, der bliver redegjort for.

Takket være registrering af husstands- og familiesammenhænge er det muligt at analysere, hvordan husstandene tog sig ud i år 1845. I det følgende analyseres følgende forhold:

- Husstandenes antal og størrelse.
- Husstandenes sammensætning i voksne og børn samt tjenestefolk.
- Husstandenes opdeling i gårde og huse, også opdelt på øvrige typer som hovedgårde, møller m.v.

Alle analyserne går ned på sogneniveau i de tre herreder, så det kan vurderes, hvorvidt der er geografiske forskelle på egnen.

I folketællingen fra 1845 angives i en rubrik *"Samtlige Personers Navne i hver Gaard, hvert Huus, hver familie"*, og i en tilhørende rubrik opgøres *"Antallet af Familierne i hver Gaard og hvert Huus"*. I indtastning hos Danish Family Search gives familierne et familienummer. Jeg anvender begrebet husstand, fordi familienummeret omfatter såvel familien i f.eks. en gård og deres ansatte, primært tjenestefolk.

Opdelingen af de enkelte husstande i gårde og huse m.v. gennemføres på basis af en rubrik i folketællingen, der har overskriften *"Byernes eller Stedernes Navne med Anførsel af Gaarde, Huse o.s.v."*

5.1 HUSSTANDENES ANTAL OG STØRRELSE

Tabel 22 er en overordnet tabel, der giver et overblik over husstandenes antal og størrelse i hele Østthimmerland og i de tre herreder hver for sig.

I år 1845 var der registreret 3.748 husstande i Østthimmerland. Hindsted Herred var det største herred mål i størrelsen af befolkning, men hvor herredet omfattede 39,9 procent af befolkningen, så omfattede herredet 43,1 procent af det samlede antal af husstande i regionen.

Tabel 22 viser, at en husstand i år 1845 i Østthimmerland omfatter fem til seks personer.

Selv om de største husstande, ti personer eller flere i husstanden, kun omfatter 7,6 procent af alle husstande i Østthimmerland, så lever 17,3 procent af befolkningen i en sådan, stor husstand. De største husstande er typisk herregårde med en stor gruppe af tjenestefolk af forskellig art.

TABEL 22. ANTAL HUSSTANDE I ØSTHIMMERLAND FORDELT PÅ HERRED & HUSSTANDSSTØRRELSE I ANTAL PERSONER, ÅR 1845

	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland	Antal personer
	Antal husstande				
	1.164	967	1.617	3.748	20.721
	Husstandens størrelse i antal personer				
1 person	38	13	60	111	115
2 personer	112	70	173	355	706
3 personer	145	121	223	489	1.458
4 personer	160	156	267	582	2.328
5 personer	136	137	277	549	2.745
6 personer	161	146	225	534	3.174
7 personer	141	106	169	416	2.877
8 personer	95	75	89	259	2.064
9 personer	54	62	59	175	1.566
10 personer & >	122	81	75	278	3.688
Gnm.snt. størrelse	5,8	5,9	5,1	5,5	

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

I Tabel 23 er størrelse af husstandene, målt i antal beboere, og fordelt på husstandstype.

TABEL 23. HUSSTANDSTYPER FORDELT PÅ HUSSTANDES STØRRELSE, ANTAL BEBOERE, ÅR 1845

Husstandstype	Hovedgård	Gård	Hus	Øvrige	I alt
Antal husstande	18	1.438	2.199	92	3.747
Antal beboere i alt	532	10.230	9.322	639	20.723
Gnm.snt. antal beboere	30	7	4	7	6
Husstandes størrelse:	<i>Antal husstande</i>				
1 person	0	8	106	0	114
2 personer	0	10	341	5	356
3 personer	0	34	442	8	484
4 personer	0	119	457	10	586
5 personer	0	203	336	12	551
6 personer	0	288	227	14	529
7 personer	0	248	157	7	412
8 personer	0	186	60	11	257
9 personer	0	135	36	5	176
10-19 personer	2	199	37	20	258
20-29 personer	8	8	0	0	16
30-39 personer	4	0	0	0	4
40-49 personer	4	0	0	0	4

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

I tabellen er anvendt opdelingerne i familienumre som registreret i folketællingen. Der kan især være forskelle i, hvordan en hovedgårds husstand opgøres, f.eks. om nærtliggende huse samt avlsgård indgår eller ej. Gruppen af gårde omfatter også halvgårde og præstegårde. Gruppen Øvrige omfatter f.eks. fattighuse, færgesteder, gård eller hus, hvor der også indgår en mølle eller et teglværk, kroerne, egentlige møller samt skoler.

Både kategorien gårde og kategorien huse varierer meget i størrelse målt i antal beboere. Gennemsnitligt bor der syv personer på en gård i Østthimmerland i år 1845, men mere end to hundrede gårde har mere end ti beboere. Den største gård er avlsgården under Lindenberg Hovedgård. Den er i folketællingen fra 1845 registreret til at have 26 beboere.

Husene har fire personer som et gennemsnit for antal beboere, men der er også huse, hvor antallet af beboere er mere end 10. Det største hus målt i antal beboere er et hus under Gudumlund Fabrik i Gudum Sogn med atten beboere.

5.2 HUSSTANDENES SAMMENSÆTNING

Husstandene var sammensat af personer på forskellig vis. I denne analyse opdeles de tilhørende personer i en husstand således:

1. Hovedpersonen, typisk husmanden eller gårdmanden.
2. Hovedpersonen hustru.
3. Hovedpersonen og hustrus børn.
4. Andre familiemedlemmer, f.eks. søstre, mødre, fædre osv. til hovedperson eller hans kone. Men også andre familiemedlemmer længere ude i familiesystemet. I denne kategori er plejebørn også medtaget.
5. Gruppen af indsiddere.
6. Gruppen af inderste.
7. Personer på aftægt, pension eller under fattigforsorg.
8. Tjenestefolk og håndværkere af enhver type.
9. Andet.

Analysen kompliceres af, at en person i folketællingen kan være registreret med mere end en rolle. Men en person vil kun være registreret i én enkelt af de ovenstående otte kategorier. F.eks. kan en søn også være registreret som karl på en gård, en kvinde kan være både et familiemedlem og samtidig være f.eks. væver. I denne analyse tildeles personen en rolle ovenfra i ovenstående liste, fra hovedperson og ned til tjenestefolk. Dvs. at en søn, der også er registreret som karl udelukkende er medtaget som barn af hovedperson og hustru. En indsidder, der også er familiemedlem, vil blive talt med i kategorien andre familiemedlemmer, og ikke under indsidder, mens en indsidder, der også er tjenestekarl, vil blive medtaget som indsidder.

Senere i analysen vil der blive gennemført en ren funktionsopdeling af personerne på den funktion eller det arbejde, de er registreret til at varetage.

Hovedpersonen er i folketællingen registreret som den første person i en familie/husstand. Personen vil oftest være registreret med sin erhvervsbetegnelse, f.eks. husmand eller gårdejer.

Kone eller hustru omfatter normalt hovedpersonens kone, men der kan være flere koner i en husstand, hvis den samlede husstand omfatter mere end et ægtepar.

De andre familiemedlemmer er registreret med deres familietilhørsforhold, f.eks. "deres barn", "konens søster", "svigermor, der af gårdejeren forsørger" osv.

Kategorien børn er her ikke bestemt af alder, som tidligere i analysen. De er her bestemt af deres tilhørsforhold til hovedperson og hustru. Dette betyder, at en person, der er registreret som barn af hovedperson, kan være et barn i alderen 1-14 år, men også en trediveårig, der bor hjemme og hjælper til på en gård.

Nogle betegnelser anvendes ikke længere. De vil kort blive defineret her med citater fra Håndbog for danske lokalhistorikere:⁶

En indsidder:

"Indsiddere boede ikke i et selvstændigt hus, men i en stue hos en gårdmand eller husmand. Indsiddere bestod for en del af unge gifte ægtepar, som havde taget fast tjeneste hos en gårdmand og nu boede i en stue hos ham, men den største part var gamle eller skrøbelige mennesker, der ofte betegnede som 'stakler'."

En inderste:

"Betegnelse for dem, der boede i inderstehuse, huse, der ikke hørte til et gods, men til en bondegård. Inderster omfattede forskellige grupper; foruden egentlige landarbejdere var der en del tidligere gårdbrugere, som modtog aftægtsydelser fra den gård, de førhen havde beboet; desuden en del medbrugere af gårde, idet det navnlig i 1600-årene forekom, at en gård havde to brugere. Der var også faste tjenestefolk, som regel gifte, der boede i et hus, tilhørende den gård, hvor de tjente; og endelig var der, hvad man med en fællesbetegnelse kaldte 'stakler', enker og andre enligtstillede kvinder, invalider og gamle. De sidste var oftest yderst fattige og måtte i reglen ernære sig ved tiggeri."

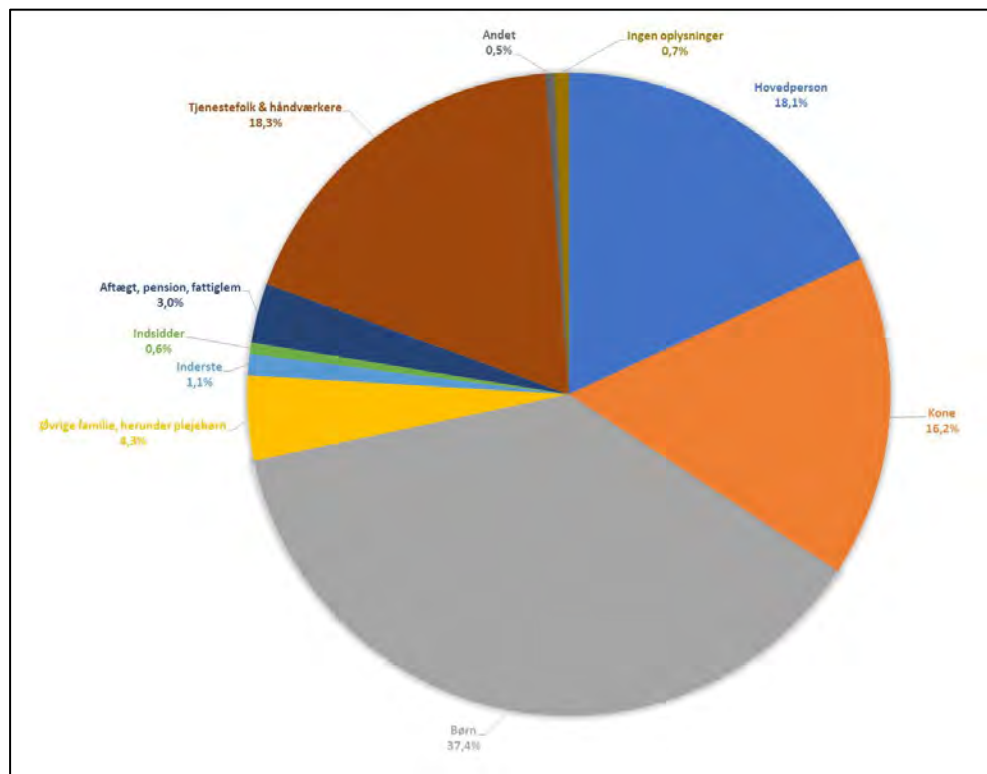
Gruppen Andet er sammensat af personer, der ikke umiddelbart kan tilknyttet de øvrige grupper. Det kan f.eks. være forpagtere, forvaltere, der ikke er hovedperson, samt huslærere, personer med akademisk titel m.v. Gruppen omfatter 95 personer i Østhimmerland.

⁶ Johan Hvidtfeldt: Håndbog for danske lokalhistorikere, Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, 1965, side 287 og side 289.

Uoplyst er personer, hvorom der i folketællingerne ikke er oplyst funktion eller andet, eller hvor den håndskrevne tekst ikke har kunnet tydes. Gruppen omfatter i Østhimmerland 148 personer.

Figur 3 viser den antalsmæssige fordeling af Østhimmerlands befolkning i år 1845, repræsenterende personernes rolle i den husstand, som de tilhører.

FIGUR 3. SAMMENSÆTNINGEN AF BEBOERNE ALLE HUSSTANDE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

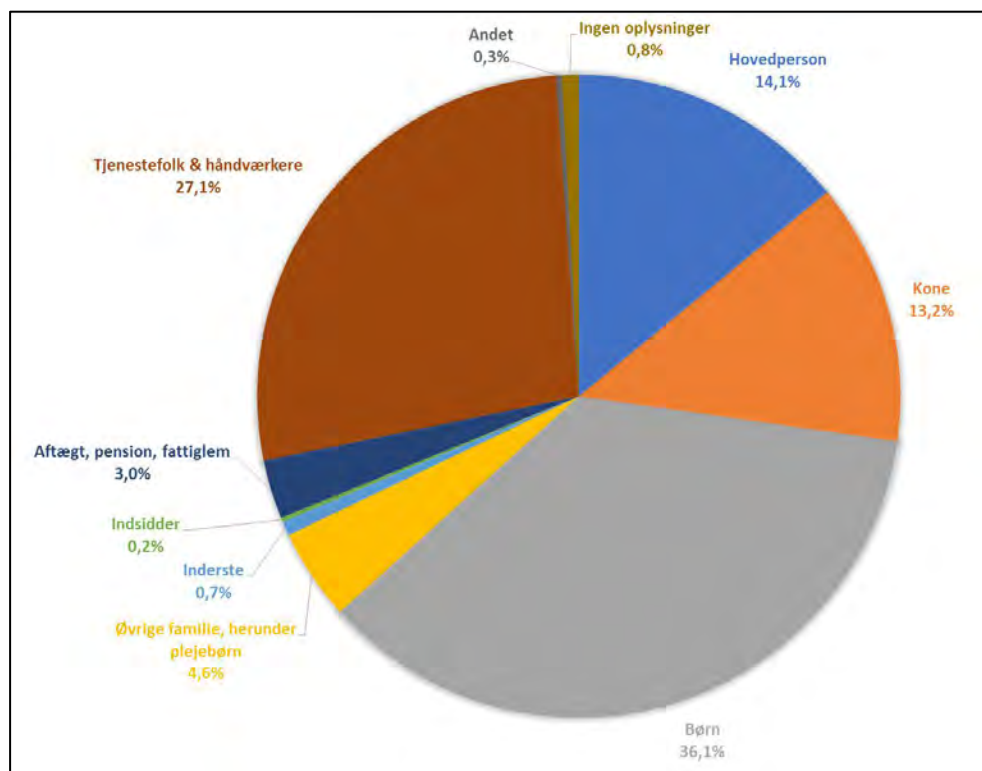
Den største gruppe er kategorien børn af forældre i husstanden. Denne gruppe omfatter mere end en tredjedel af hele Østhimmerlands befolkning, 37,4 procent. Kategorierne hovedperson, kone samt tjenestefolk m.v. er nogenlunde lige store, hver lidt under en femtedel af hele befolkningen.

Lad os prøve at definere den typiske gård, den typiske hovedgård og det typiske hus som husstand.

I år 1845 var der registreret 1.438 gårde i Østhimmerland. Dette antal var inklusive præstegårde, men eksklusive hovedgårde. Nogle få gårde var ud over at være registreret som gård samtidigt registreret indeholdende teglværk og mølle. De 1.438 gårde omfattede en samlet antal beboere på 10.230 personer, dvs. næsten præcist halvdelen af befolkningen i Østhimmerland dette år.

Lige som i Figur 3 for alle husstande i Østhimmerland er kategorien gård-husstande i Figur 4 opdelt i personkategorier.

FIGUR 4. SAMMENSÆTNING AF BEBOERNE I HUSSTANDE I GÅRDE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845

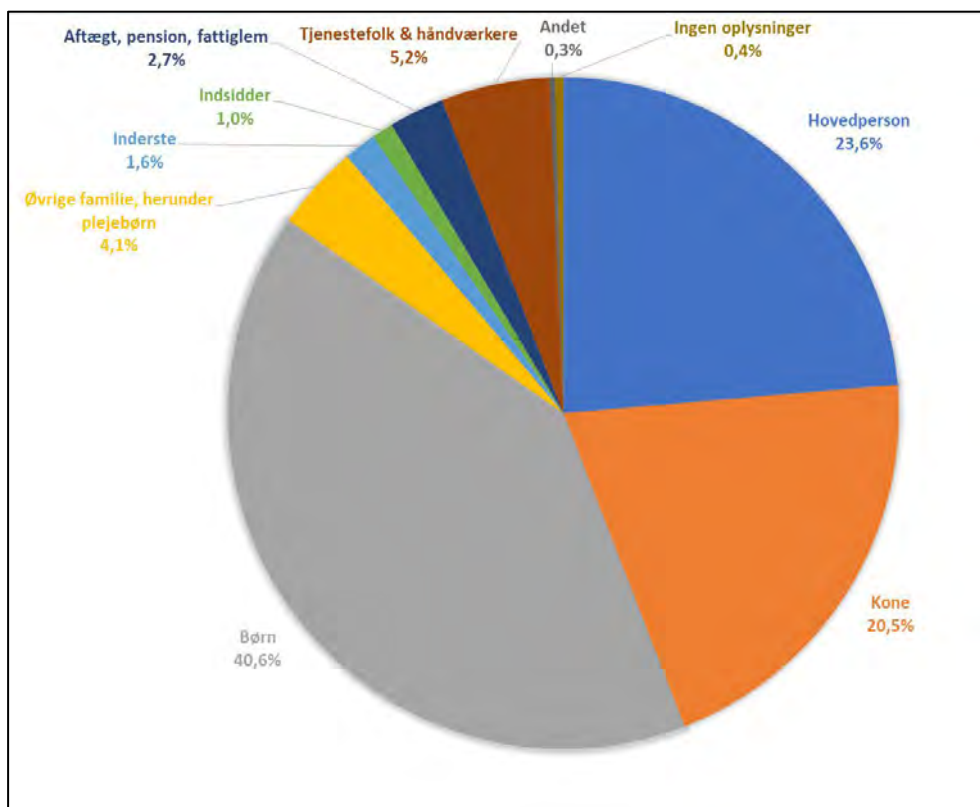
Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

Husstandene på gårde skiller sig ud fra sammensætningen af de samlede østhimmerlandske husstande på især et punkt, antallet af tjenestefolk og håndværkere. Hvor andelen af denne kategori af personer for alle husstande var på 18,3 procent, er den i gård-husstandene på 27,1 procent. Analysen viser, at cirka hver tiende gård havde tjenestefolk i husstanden.

På tilsvarende vis er beboerne i kategorien huse procentandel af husstandene opgjort i Figur 5. Hovedpersonen og dennes hustru har nu en langt større andel af det samlede antal beboere. Hvor de to persongrupper i gårdene omfattede 27,3 procent af alle beboere, omfatter de hele 44,1 procent i husene.

I husene er der også tjenestefolk, men her i begrænset antal.

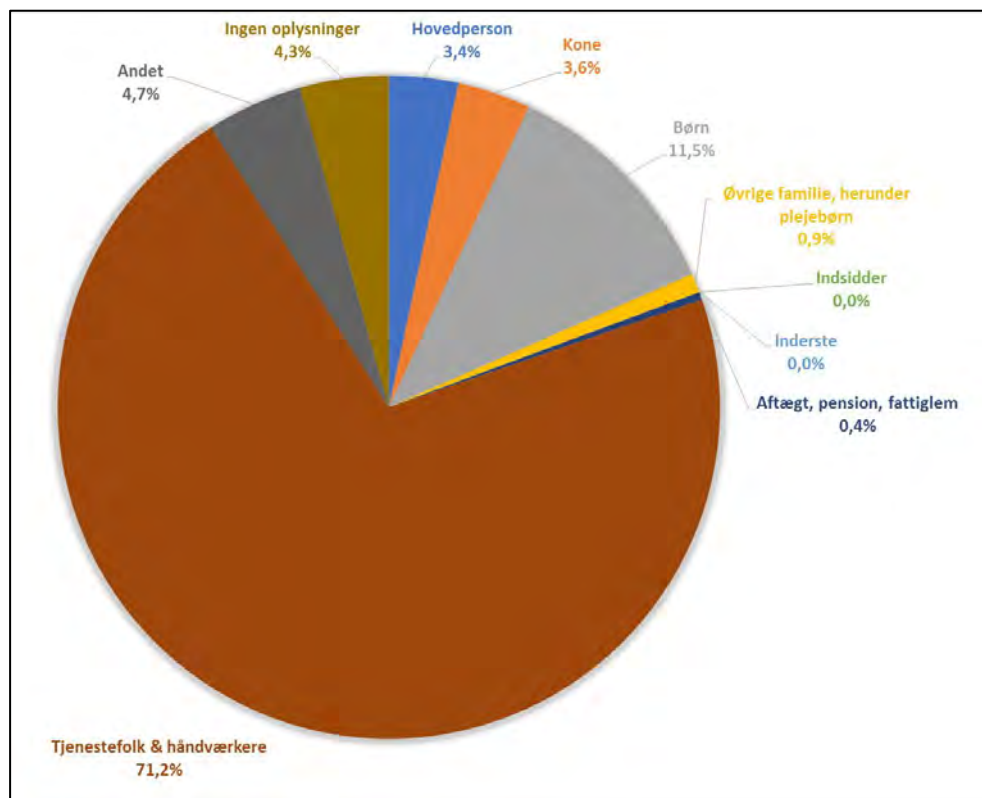
FIGUR 5. SAMMENSÆTNING AF BEBOERNE I HUSE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

I kategorien hovedgårde er tjenestefolkene altdominerende blandt beboerne. Næsten tre ud af fire personer har en funktion som tjenestefolk eller håndværker.

FIGUR 6. SAMMENSÆTNING AF BEBOERNE I HOVEDGÅRDE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ PERSONKATEGORIER, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Folketælling i år 1845.

Nu er der dannet en rimelig detaljeret indsigt i, hvordan det østhimmerlandske samfund var organiseret i husstandene. I næste kapitel vil fokus blive sat på personernes daglige virke i form af erhvervs- og arbejdsfunktioner.

6 ERHVERV & ARBEJDE

I dette kapitel dannes et overblik over den østhimmerlandske befolknings erhvervs- og arbejdsforhold, samt hvad befolkningen i øvrige ernærede sig ved. Statistikkerne bygger på to hovedkilder.

Den først er folketællingen fra 1845. I folketællingens skema skulle de ansvarlige ude for hver person beskrive "*Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvei, Stilling i Familien eller hvad de leve af*". Der er som de fremgår tale om en rimelig bred formulering for, hvad der skulle stå i denne rubrik. Derfor har det været nødvendigt at bearbejde materialet for den østhimmerlandske befolkning på en sådan måde, at der mere entydigt kan genereres statistik om personernes erhverv og arbejde.

Den anden hovedkilde er Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernærmest anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846. Publikationen omfatter summariske opgørelser over resultatet af folketællingen pr. 1. februar 1845. I denne historisk samtidige udgivelse – hvilket kan vurderes til at være en fordel, når materialet er bearbejdet af samtidigt levende personer, der nøjere kender betingelserne for gennemførelsen af indsamlingen af statistik på daværende tidspunkt. I publikationens tabel IX. Tabel IX har overskriften "*Tabel over Folkemængden efter Næringsveie i Kongeriget Danmark, den 1ste Februar 1845, herredsviis.*"

Denne tabel omfatter således en opdeling, hvor Østhimmerland som helhed kan identificeres i de tre herreder Fleskum, Helligum og Hindsted Herred.⁷

Der er tale om en meget unik statistisk fremstilling. Udover at give statistisk indsigt i en persons erhverv og arbejde, så gennemføres der i tabellen en statistik, hvor alle, der lever af pågældende erhverv, kan beregnes. Dvs. f.eks. ikke blot en smed, men også hans medhjælpere, hans familie, der ikke er aktive i selve arbejdet, samt tjenestefolk i den husstand, hvor smeden bor.

For hvert enkelt erhverv eller arbejde er der derfor opgjort følgende fire grupper:

- a) "Rubrik a indbefatter hovedpersonerne eller de, der selvstændigen drive den haandtering eller udøve den Næringsvei, der hører under hver Klasse."
- b) "Rubrik b indbefatter de Medhielpere, Fuldmægtige, Kontoirbetiente, Svende, Dreng eller faste Arbeidere, der directe beskæftiges i den vedkommende Næringsvei."

⁷ Fleskum Herred omfatter i denne tabel – og dermed i dette kapitel – også Aalborg Frue Landsogn. Sognet omfattede øen Egholm med 71 borgere.

c) "Rubrik c indbefatter de under Klassen hørende Tyende (hvortil og regnes Avlsfolk)."

d) "Rubrik d indbefatter Koner og Børn, forsaavidt de sidste ikke høre under Rubrik b, saavel som Andre (saasom Huuslærere og Lærere, Slægtninge etc, der forsørges af Klassen."

De, der beskæftiges inden for et erhverv, omfatter således gruppe a og b.

Forfatterne af tabelværket udtrykker klart, at der kun kan være tale om en omtrentlig beregning af de enkelte erhverv og de underliggende grupper. F.eks. er der personer, der driver mere end et erhverv, hvor det kan være vanskeligt at vælge hovederhvervet for personen. Det meddeles også, at det kan være vanskeligt at fordele tjenestefolk mellem kategori b og c, og endelig er det vanskeligt at vurdere familiemedlemmers egentlige placering mellem grupperne b, c og d.

Fremgangsmåden i dette kapitel er, at ovenstående tabeloplysninger anvendes til den overordnede analyse for hele Østthimmland og de tre herreder. Selve folketællingens registreringer anvendes til nærmere at belyse geografiske fordelinger af f.eks. smede på sogneniveau m.v.

6.1 ERHVERVSSTRUKTUREN

I år 1845 var den offentlige sektor kvantitativt relativt lille i forhold til situationen i dag. Denne sektor er behandlet i et tidligere kapitel i denne rapport og vil derfor ikke i detaljen blive behandlet i dette kapitel.

Analysen i dette kapitel følger i hovedtræk den disposition, der er anvendt i tabellen i det nævnte statistiske tabelværk. Derfor ser analysens struktur således ud:

- Landbruget.
- Fiskeri.
- Forarbejdende industri og håndværk.
- Handelsvirksomhed og kroer.

For at få alle bosiddende i Østthimmland fordelt på, hvad de lever af, suppleres ovenstående erhvervssektorer med kategorierne:

- Pensioner og personer der lever af deres midler.
- Daglejere.
- Almissenydende.
- Personer i straffeanstalter og arrestanter.
- Øvrige, der ikke driver bestemt erhverv.

6.2 RESTRIKTIONER I FORM AF KØBSTADPRIVILEGIER⁸

Allerede i Middelalderen fik danske købstæder privilegier. Privilegierne gav monopol til købstæderne for handel og håndværk. Landsognene – og dermed hele Østhimmerland – fik tvang til at handle via købstadens torv, og al håndværk undtagen landhåndværk som f.eks. hjulmager, tømrer, bødkere, træskomagere m.v. var ikke tilladt i et landsogn.

I år 1683 fastsatte Christian den Femte i Den Danske Lov de rettigheder og restriktioner, der gjaldt for landsognene:⁹

"23. Ingen Haandverksmand maa boe paa Landsbyen, undtagen Grovsmede, Tømmermænd, Bødkere, Teglblændere, Pottemagere, som gjøre sorte Potter, Hiulmænd, Murmestere, Skindere, Vævere, som væve Vadmel, Blaar- og Hampelærit, Skrædere, som sye Vadmel, og de Skomagere, som sye Bønderskoe.

24. Ingen, i hvo det være kand, maa bruge noget Kiøbmandskab paa Landet og i Landsbyerne til Forprang med Alne, Maade, eller Vægt, eller sælge nogen Kramvare, Staal, Salt, eller fremmet Humle, under Varenis Forbrydelse.

25. Ellers maa een hver, som Jordegods ejer, gjøre sig sit eget Gods saa nyttigt, som hand kand, og sælge sine Vare til hvem hand vil; Dog at det ikke skeer Kongen paa hans Rettighed til Forfang, eller Kiøbstæderne i deris billig Handel og Næring til Hinder.

26. Bønderne skulle føre deris Vare til Kiøbstæderne, og dem paa offentlig Axeltorve og Markeder fal holde, og ej dem til Høkkere og Forprangere, som Landet omløbe, sælge. Giøre de herimod, have forbrut Varenis Værd til Kongen, og Varenene, om de af Kongens Foged antreffis kunde, iligemaade være Kongen hiemfaldne.

27. Ingen, som boer paa Landet og pløjer og saaer, skal forbydis at kiøbe sit Sædekorn, eller hvis andet hand Behov haver til sit Husis Ophold og sin Avlings Fortsettelse, Heste, Hopper og Qvæg, hvor hand det bekomme kand: Saa maa og Kongens Undersaatter paa Landsbyerne, Ubehindret af Kiøbstædmænd og andre, kiøbe til deris Husis Bygning, Vogne, Plove, Ildebrand og Nødtørft, men ikke til Forprang Tømmer og Ved af dem, som det med Skib indføre for Kiøbstæderne og i andre smaa Havne, og igiengive hvis Vare de have, som de det med betale kunde. Dersom Kiøbstædmænd dem det forhindre, da bøde deris Voldsbøder."

I analysen af Østhimmerland i år 1845 fremgår konsekvenserne af de grundlæggende præmisser i loven vedrørende landsogdenes restriktioner meget klart. Dels er der en stor repræsentation af de i loven godkendte håndværk i

⁸ Kilden til oplysningerne om købstadsprivilegier er Dansk center for byhistorie, Den digitale byport, opslag januar 2023.

⁹ Lovteksten er hentet fra Digital udgave (excl. noter) ved Bjørn Andersen - <http://bjoerna.dk> - Søborg 2003.

landsogne, dels er øvrige håndværk samt handel fraværende, fordi de skal gennemføres i købstaden. Købstaden er for Østhimmerland både Aalborg, Viborg, Hobro og Mariager.

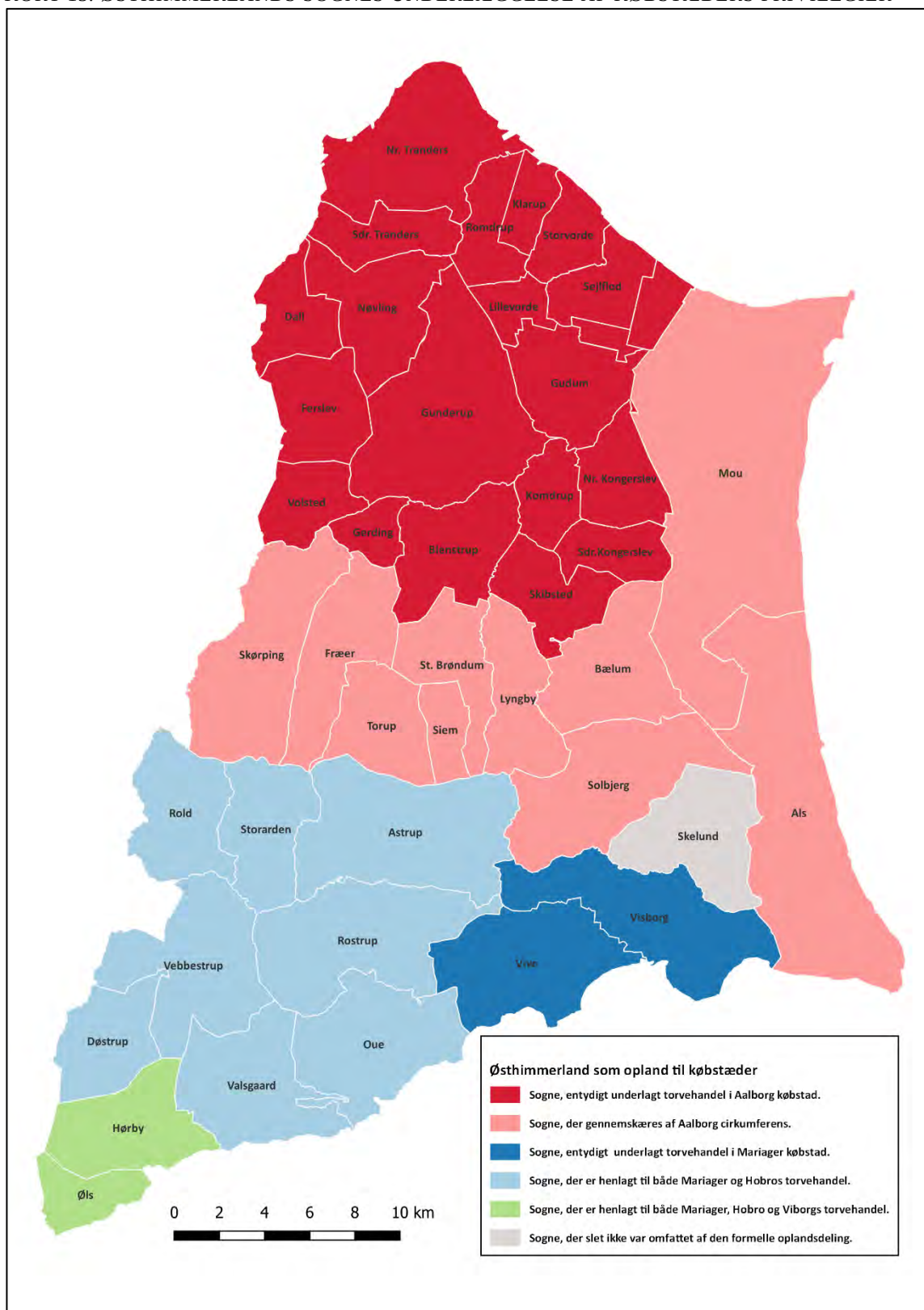
Købstædernes privilegier gjaldt inden for en radius på et bestemt antal mil. For Aalborg og Viborg købstæder var det fire mil, for Mariager og for Hobro var det to mil. En mil svarer til 7.532,48 meter. Aalborg og Viborgs privilegier gjaldt således cirka tredive kilometer fra købstaden, og de to andre købstæders privilegier gjaldt op til femten kilometer fra selve købstaden.

Håndhævelse af denne form for lovgivning har altid været vanskelig. Herom redegøres der for i Den digitale Byport:

"Denne oplandsdeling har dog både formelt og reelt været langt mere kompleks. Der var ikke altid overensstemmelse mellem det formelle opland ifølge privilegierne og så det reelle opland. Bønderne handlede nemlig ulovligt ved ladepladser, i landsbyerne og foran købstadens porte for at undgå at betale told af varerne. Den ulovlige handel kaldtes landprang og forprang. Også de såkaldte fuskere og bønhaser udførte ulovligt byhåndværk i landområderne. Købstæderne fik monopol på brændevinsbrænding i 1773, men også dette privilegium var i praksis svært at håndhæve."

Kort 13 viser de østhimmerlandske sognes underlæggelse af de forskellige købstæders privilegier.

KORT 13. ØSTHIMMERLANDS SOGNES UNDERLÆGGELSE AF KØBSTÆDERS PRIVILEGIER

Kilde: Dansk center for byhistorie, Den digitale byport, opslag januar 2023.

I det følgende gennemgås de enkelte erhvervssektorer og deres udbredelse i Østthimmerland i år 1845

6.3 LANDBRUGET

Overordnet set var Østthimmerland uden købstæder en egn af landsogne, hvor landbruget var fuldstændigt dominerende. Så dominerende, at de samlede erhverv i Østthimmerland kan opdeles i

- De direkte involverede i landbrugsproduktion af enhver art.
- De indirekte involverede i landbrugsproduktion i form af at levere varer og serviceydelser til landbrugsproduktionen.
- De inducerede involverede, der i øvrigt producerede varer og tjenesteydelser til de personer, der boede i sognene, i form af forbrugsvarer som tøj, træsko, byggeri og bygningsdele af forskellig art m.v.

Eggen forsynede i mindre grad også købstaden Aalborg samt havde lidt eksport, i form af tørv, træ og fisk.

Østthimmerlands økonomiske udvikling var således fuldstændigt betinget af udviklingen for landbrugsproduktion og landbrugsvarer. Var udviklingen i landbruget positiv, så var udviklingen positiv på denne egn – og modsat var der en stor afhængig af landbruget, f.eks. i form af selvforsyning, når udviklingen var negativ.

Landbruget vil blive analyseret detaljeret i bind 2 af denne rapport. I det følgende vil landbruget derfor kun overordnet blive analyseret i dette kapitel.

Tabel 24 giver et samlet overblik over landbrugserhvervets størrelse i Østthimmerland i år 1845.

Tabellen omfatter ikke blot landbrug forstået som gårde, men også de mindre jordbrugere, f.eks. husmænd, hvis disse formodes at leve af jordbrug. Landbrугenes forpagtere, forvaltere, gartner m.v. er medregnet under persongruppen medhjælpere.

Landbrugets dominerende rolle i Østthimmerland i år 1845 fremgår af, at omkring to tredjedele af befolkningen var ernæret af erhvervet.

Der er et betydeligt underskud af tjenestefolk i Hindsted Herred i forhold til Østthimmerland som helhed. Samtidigt er der et relativt stort overskud i persongruppen familie i dette herred i forhold til Østthimmerland som helhed og sammensætningen af persongrupper i de to andre herreder.

Beskæftigelsen i erhvervet, inkl. tjenestefolk, omfatter 5.654 personer i hele Østthimmerland i år 1838. Gruppen af tjenestefolk er den største, mens gruppen medhjælpere i landbruget er begrænset til ganske få personer.

TABEL 24. PERSONER BESKÆFTIGET I & ERNÆRET AF LANDBRUGSERHVERVET, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum	Hellum	Hindsted	Øst-himmerland
<i>Antal personer</i>				
Hovedpersoner	718	647	917	2.282
Medhjælpere	55	15	46	116
Tjenestefolk	1.252	1.025	979	3.256
Familie m.v.	2.443	2.037	3.283	7.763
I alt	4.468	3.724	5.225	13.417
Samlede befolkning	6.737	5.719	8.265	20.721
<i>Procent</i>				
Hovedpersoner	16,1	17,4	17,6	17,0
Medhjælpere	1,2	0,4	0,9	0,9
Tjenestefolk	28,0	27,5	18,7	24,3
Familie m.v.	54,7	54,7	62,8	57,9
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0
Landbruget andel af samlede befolkning	66,3	65,1	63,2	64,8

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

6.4 SØFART & FISKERI

Ernæring ved søen, omfatter skippere, øvrige søfarende, fiskere, færgetransport, prammænd, lodser m.v.

Tabel 25 viser, at denne erhvervssektor har en begrænset betydning i Østhimmerland i år 1845.

TABEL 25. PERSONER BESKÆFTIGET I & ERNÆRET AF SØFART & FISKERI, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum	Hellum	Hindsted	Øst-himmerland
Hovedpersoner	17	0	22	39
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	0	0	8	8
Familie m.v.	31	0	66	97
I alt	48	0	96	144

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Det er dog sandsynligt, at netop et erhverv som fiskeri har en betydelig rolle som bierhverv for mange personer i kystsogne grænsende mod Limfjorden,

Kattegat og Mariager Fjord, og måske også sogne, der grænser op mod de større åer som f.eks. Lindenberg Åen og ved Viffertsholm.

Ved opslag i folketællingen viser der sig da også mange personer, der med navn eller med erhverv på en eller anden vis er tilknyttet fiskeri, f.eks.:

- Parcellist og jordbruger fisker med fjordbåd.
- Boelsmand og fisker.
- Jordbruger og fisker.
- Binder fiskegarn.
- Daglejer og fisker.
- Fisker og agerdyrker.
- Fisker og kurvemager.
- Skrædder og fisker.
- Fisker og indsidder.

Ved Limfjorden var der færgeforbindelser ved Egense til Hals. Ved udmundingen af Mariager Fjord var der færgesejls mellem Als Odde og Nødnæs, og her var der også ansat lods til sejlads for større skibe ind i fjorden. Toldkontor kom først senere ved Als. I Visborg Sogn var der færgefart mellem Havnø Bro på nordsiden til Sundkrogen på sydsiden af fjorden. Fra Havnø Bro foregik der også eksport af gryn til Norge, og stude blev udskibet til København. I Vive Sogn var der færgefart mellem Hadsund og Sønder Hadsund. Endvidere var der en færgefart med bl.a. tegl mellem Mariager og Stinesminde ved Ouegård i Oue Sogn.¹⁰

Endelig var der en udskibningshavn i Øster Hurup, dengang benævnt Hurup.

6.5 FORARBEJDEDE INDUSTRI OG HÅNDVÆRK

I det statistiske tabelværk fra år 1846 omfatter kategorien *"De som leve af products forædling eller forarbeidning, eller den industrielle klasse"* en opdeling på 38 fagretninger.

Af de 38 fagretninger er de ti fagretninger ikke repræsenteret i Østthimmerland. Det gælder følgende fagretninger:

Bryggere (øl)	Møllere (olie)
Farvere og Trykkere	Møllere (papir)
Jernstøbere	Møllere (bark)
Kniplingsfabrikanter	Møllere (krudt)
Lysestøbere	Skibe- og bådebyggere

¹⁰ Kilde til oplysninger om færgesteder i 1800-tallet ved Mariager Fjord er fra en artikel af Per Andersen: "Lidt om færger, toldsteder og lodser på Mariager Fjord" i Fra Himmerland og Kjær Herred, 2014, side 49.

Det skal bemærkes, at tabellen udelukkende medtager personer, der har pågældende beskæftigelse som hovederhverv. Der er f.eks. ingen tvivl om, at mange personer bryggede øl, måske også mere end til eget forbrug.

Som det ses, er de nævnte fagretninger typisk håndværk, der er underlagt købstædernes privilegier over for de østhimmerlandske landsogne.

Yderligere tolv fagretninger har under ti beskæftigede i Østhimmerland. Det drejer sig om følgende kategorier:

Fagretning	Hovedpersoner	Medhjælpere	Tjenestefolk	Familie m.v.
Bagere	1	1	1	2
Brændevinsbrændere (privileg.)	0	7	0	0
Garvere og Felberedere*	1	0	0	6
Glarmestre	1	0	0	5
Kulsviere	1	0	0	5
Kurvmagere	4	0	0	10
Malere	1	0	0	0
Møllere (valse)	1	3	0	8
Rebslagere	2	1	0	4
Rokkedrejere	1	0	0	0
Sadelmagere	4	0	0	18
Slagtere	2	0	0	8
Urmagere	6	0	0	13

Note: *Felberederne adskiller sig fra garverne ved, at en garver garver med bark, mens en felbereder garver uden bark.

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Igen er der for de fleste fagretningers vedkommende tale om 'by' håndværk, som derfor ikke var tilladt i landdistrikterne i de områder, der var underlagt købstædernes privilegier.

I det følgende vil de mest udbredte fagretninger i Østhimmerland blive nærmere præsenteret hver for sig.

6.5.1 BØDKEREN

Bødkerens opgave var at fremstille kar og tønder. Bødkeren anvendte kileformede staver, der blev holdt på plads af bånd eller snore. Bødkerens arbejde bestod i fældning af træ og tilpasningen af træet til de færdige tønder og kar. Bødkerens værksted var derfor reelt et træ-værksted som hos en tømrer, en hjulmager eller en snedker.

TABEL 26. BØDKERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	5	7	10	22
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	0	3	0	3
Familie m.v.	12	13	23	48
I alt	17	23	33	73

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

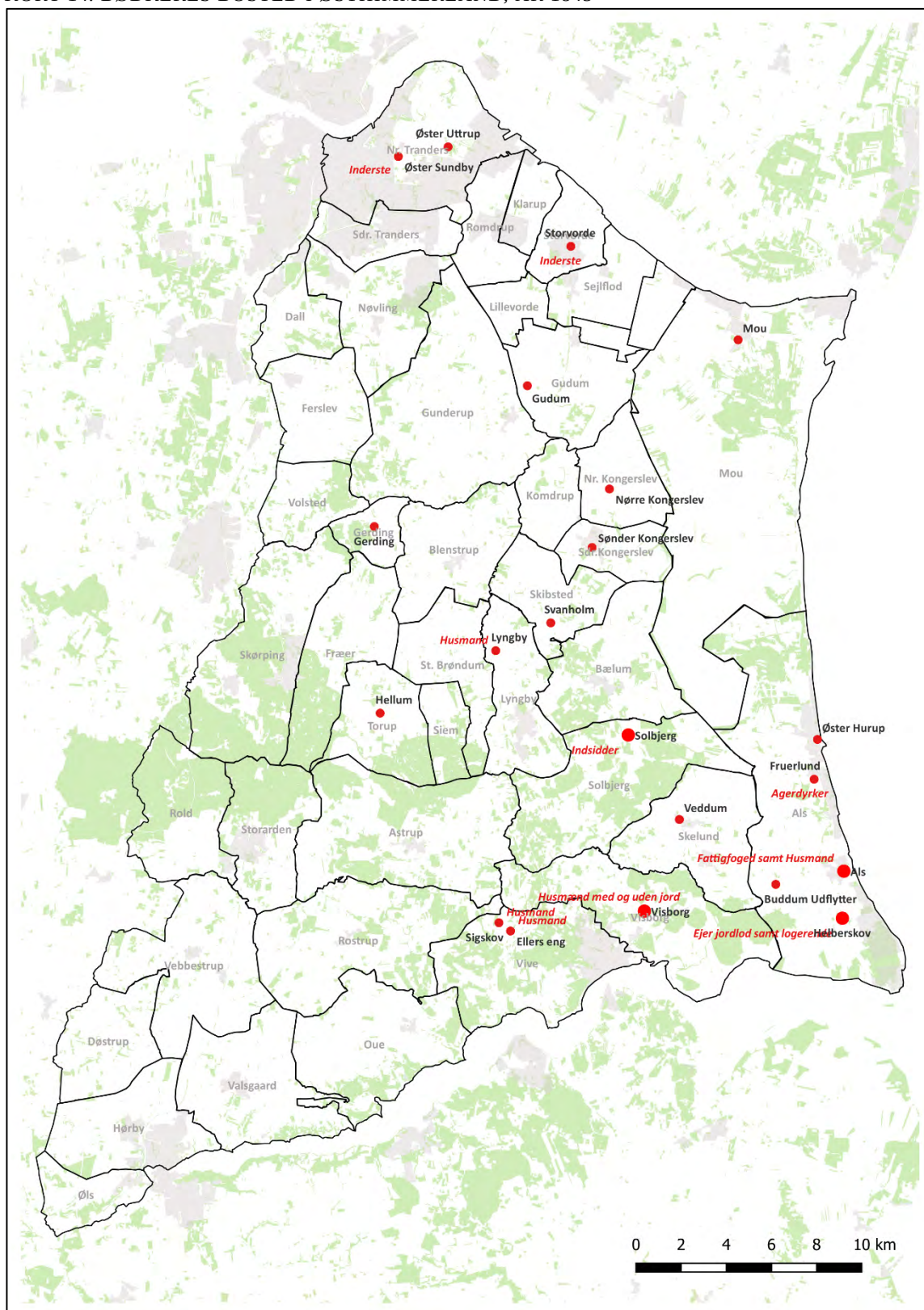
Tabel 26 viser, at bødkerfaget var et relativt lille fag, og der var ikke nødvendigvis en bødker i hvert sogn. I Østhimmerland blev der i 1845 registreret i alt 22 beskæftigede personer med bødker som hovedfag. Det enkelte værksted var lille, for der var ingen medhjælpere registreret hos de østhimmerlandske bødkere.

I alt 73 personer er registreret som ernærende sig af bødkererhvervet i år 1845.

I folketællingen fra år 1845 er der registreret 25 personer, der som erhverv har nævnt faget bødker. I forhold til ovenstående tabel er der altså yderligere to personer, der nævner faget bødker, men som i tabelværk ikke vurderes til at have størstedelen af indkomsten fra dette fag.

Tretten af de 25 personer er kun registreret med faget bødker. To personer er registreret som inderste og bødker, to personer er registreret som indsidder og bødker. De øvrige otte personer, der nævner faget bødker, er seks husmænd, en enkelt person er registreret som både agerdyrker og bødker og bosiddende på en gård, mens en enkelt person er bødker og fattigfoged. På Kort 14 er hjemby for samtlige bødkere i Østhimmerland i år 1845 vist.

KORT 14. BØDKERES BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Note: De store punkter betyder, at der i bostedet er to bødkere.

Kilde: Folketællingen år 1845.

6.5.2 GROVSMEDE & KLEJNSMEDE

En af de typiske huse i landsbyen – helt op i 1900-tallet – var den lokale smedje. Også i 1845 var smedefaget udbredt til de fleste landsbyer i Østhimmerland.

I statistikken fra år 1845 anvendes en samlet gruppering som grovsmedene og klejnsmedene. Ordbøgerne forklarer enkelt de to gruppers karakteristika på følgende måde:¹¹

Grovsmed

”Smed som udfører smedearbejde af større, tungere eller grovere art, fx gitterværk, vognarbejde eller hestesko.”

Klejnsmed

”Smed som udfører smedearbejde af finere karakter fx beslag og mindre bygnings- og maskindele.”

I folketællingen anvendes ud over ovenstående to begreber forskellige betegnelser for smede.

- Smed
- Grovsmed
- Smedesvend
- Bysmed
- Klejnsmed
- Plovsmid
- Sognesmed
- Arbejder i smedjen
- Smedelærling
- Guldsmed

¹¹ Den danske Ordbog, opslag januar 2023.

Guldsmeden falder noget uden for kategorien, men der er kun en person i kategorien, så han indgår i den samlede oversigt over smede. Der skelnes heller ikke mellem ovennævnte betegnelser. I analysen, der anvender oplysningerne fra folketællingen, omfatter smede således alle, der arbejder i den lokale smedje.

Et par smede er registreret som aftægtsfolk, men de er også medtaget i den samlede statistik for smedefaget i denne analyse.

Den traditionelle smed i landsbyen var grovsmeden. Han arbejdede med alle former for metalarbejde, som landsbyen og landbruget havde behov for. Det var alle former for landbrugsredskaber, hestevogne og hestesko, og alle former for beslag til huse og gårde. Den klassiske historie fortæller også, at smeden var den lokale tandudtrækker, når tandpinen blev for voldsom hos de lokale.

Landsbysmedens smedje var et selvstændigt hus i landsbyen, måske den ene ende af smedens eget hus. De traditionelle redskaber, som var i enhver smedje, var essen, bælgen og ambolten og derudover en lang række håndværktøj. Rundt om smedjen lå alle mulige former for udslidte maskiner og andet, hvor der var metal i. Det gamle jern blev genbrugt, når grovsmeden udførte sit daglige arbejde for lokalbefolkningen. Det var også nødvendigt med betydelige mængder brænde, så essen kunne varme metallet op til temperaturer på mindst 800 graders varme.

I det statistiske tabelværk fra år 1846 opgør den samlede smede-sektor i de tre herreder i Østhimmerland som opgjort i Tabel 27.

TABEL 27. GROVSMEDE & KLEJNSMEDE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	30	27	41	98
Medhjælpere	12	9	10	31
Tjenestefolk	9	18	8	35
Familie m.v.	97	71	113	281
I alt	148	125	172	445

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Smedefagets vægt i lokalsamfundet i midten af 1800-tallet indikeres allerede af, at der i år 1838 var hele 129 beskæftiget i de lokale smedjer. Østhimmerland består af 42 sogne, så det er i gennemsnit tre smede-ansatte i hvert eneste sogn.

Personer, hvori begrebet smed indgår, omfatter i folketællingen fra år 1845 85 husstande. Dette indikerer, at der i Østhimmerland i år 1838 har eksisteret tæt på et hundrede smedjer fordelt over hele landsdelen. Også nogle af Østhimmerlands større gårde havde deres egen smed. Erhvervet ernærede i alt 445

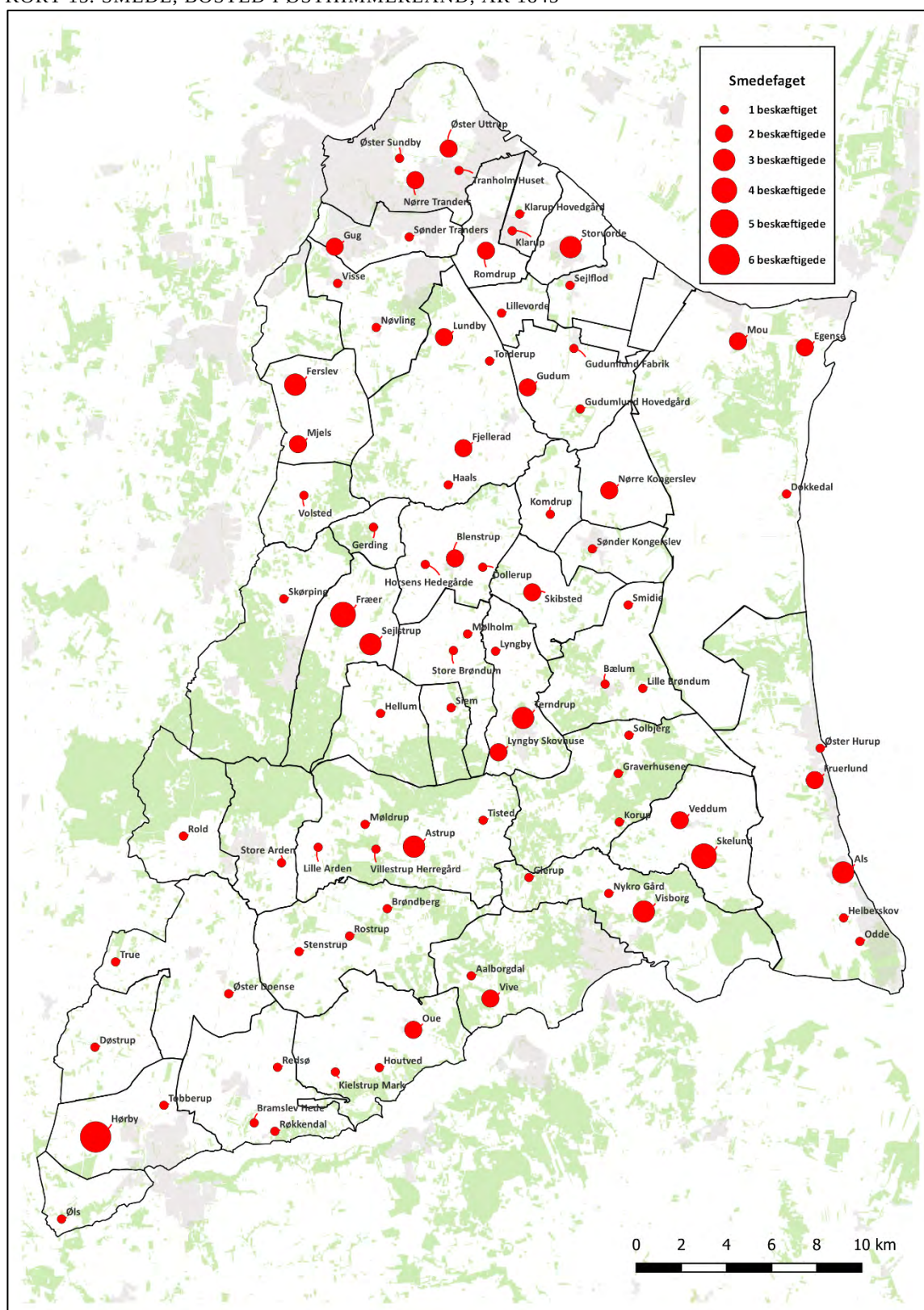
personer, hvilket svarer til cirka to procent af den samlede østhimmerlandske befolkning.

I 1838 var der registreret 7.082 heste, plag og føl i Østhimmerland, så blot arbejdet med at sko heste, har været en stor opgave for egnens smede.¹²

På Kort 15 er alle bosætninger med beskæftigede inden for smedeerhvervet angivet. Kortet viser, at smedene er en naturlig del af landsbyen og også flere store gårdes liv. I alle sogne i Østhimmerland er der år 1845 mindst en smed.

¹² Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede kommission, femte hæfte, tabel 1, 1842.

KORT 15. SMEDE, BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Kilde: Folketællingen år 1845.

6.5.3 HJULMÆND

Et andet stort håndværkerfag i landsognene i Østhimmerland i midten af 1800-tallet var faget hjulmænd. Hjulmænd tituleres ofte karetmagere i ældre tid, men i folketællingen fra år 1845 er der ikke registreret personer med titlen karetmager i de østhimmerlandske herreder.

Hjulmændene udførte arbejdet med fremstilling og reparation af træhjul til hestekøretøjer. Hjulmandens værksted var således et træværksted, der i mange henseende lignede en tømrers værksted. Mange tømrere gennemførte da også arbejde, som hjulmænd normalt tog sig af.

De anvendte træsorter var normalt elmetræ til navet og egetræ til egerne. Til fælgen blev der normalt anvendt bøgetræ.¹³

I Tabel 28 er hjulmændene opgjort med medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 28. HJULMÆND I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	19	20	24	63
Medhjælpere	3	6	1	10
Tjenestefolk	0	4	3	7
Familie m.v.	51	61	55	167
I alt	73	91	83	247

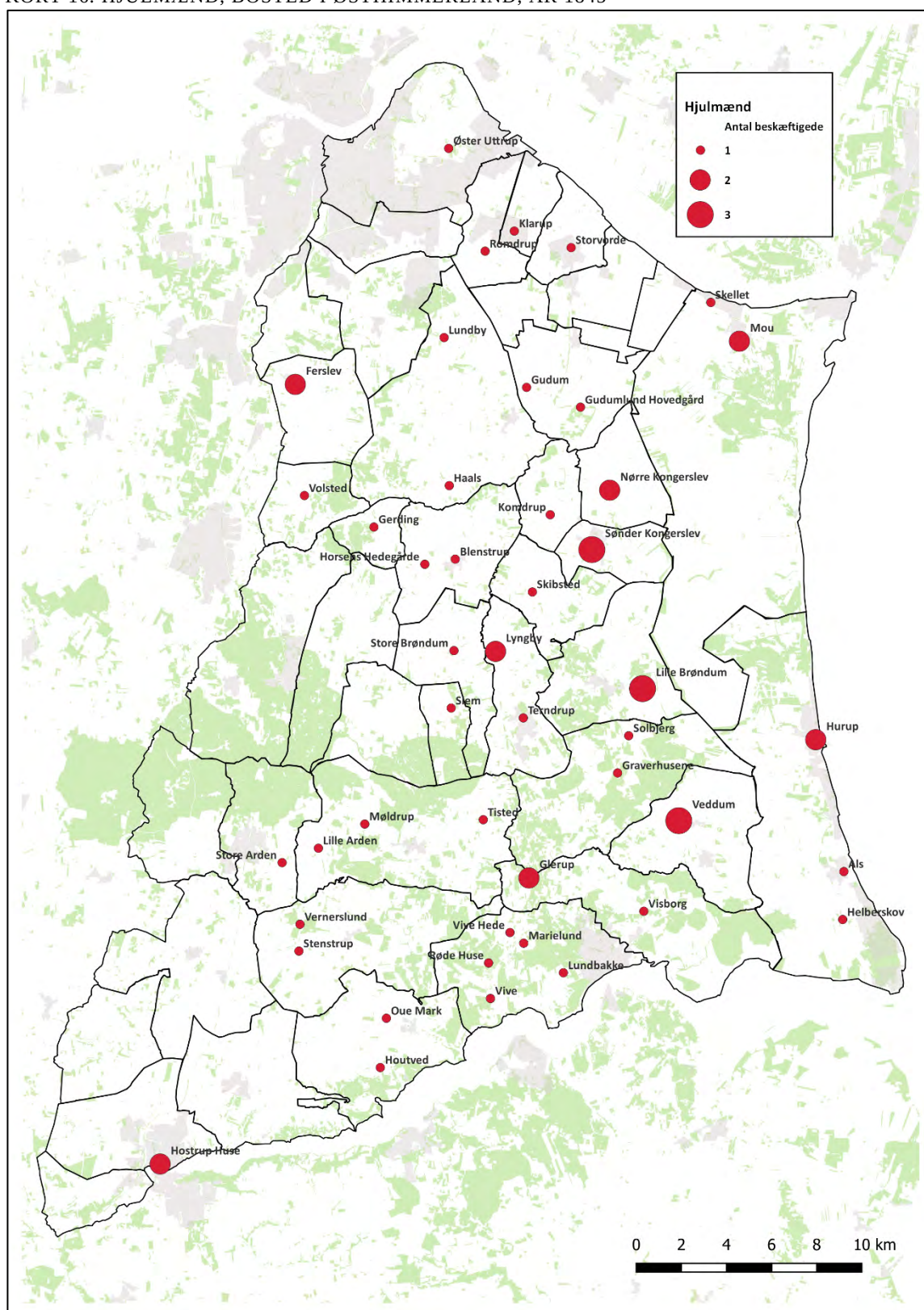
Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Hjulmand er ikke så stort en fagretning som smedene, men alligevel er der flere hjulmænd end der er sogne i Østhimmerland.

I registreringerne fra folketællingen fra år 1845 kan der identificeres 59 personer, der angiver sin titel som hjulmand. Hjulmændenes geografiske tilhørsforhold er præsenteret på Kort 16.

¹³ Gamle danske håndværk, 1. udgave, Politikens Forlag, 1971, side 163ff.

KORT 16. HJULMÆND, BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Kilde: Folketællingen år 1845.

Kortet viser, at en del sogne ikke har en hjulmand bosiddende. Forklaringen kan være, at de personer, der arbejdede med opgaver som en hjulmand havde blandede opgaver, hvorfor de f.eks. kaldte sig tømrer.

Det må formodes, at mange smede og hjulmænd havde behov for geografisk kort afstand mellem hinanden, fordi de to fagretninger havde hver deres opgaver forbundet med at fremstille og reparere træhjul til hestekøretøjerne.

6.5.4 MURER

At anvende murværk i bygninger kan spores tilbage til de ældste kirker i Øst-himmerland. De fleste beboelseshuse anvendte i 1800-tallet vægkonstruktioner med ler, træ og kampesten, men murerværk eksisterer i mange større gårde m.v. i hele landet.

De murede bygninger havde mange fordele. Dels var de mere holdbare end lerklinede vægge, dels var murværk en fordel til at stabilisere temperaturen i bygninger. Murværk var bedre til at holde kulden ude, men også til at dæmpe varmen om sommeren.

Murerfaget var veletableret i midten af 1800-tallet. I Østhimmerland var der 35 personer med beskæftigelse som murer.

TABEL 29. HJULMÆND I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	11	8	15	34
Medhjælpere	1	0	0	1
Tjenestefolk	2	1	0	3
Familie m.v.	28	19	41	88
<i>I alt</i>	42	28	56	126

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Antallet af murer indikerer alligevel, at det må have været sjældent, at normale huse og gårde anvendte en murer ved etablering af nye bygninger og ved reparationer.

6.5.5 MØLLERE

I midten af 1800-tallet var der flere forskellige slags møller i Danmark. Møllerne blev delt op i den energiform, som møllen anvendte, samt i, hvad møllen blev anvendt til.

Møllernes energiform omfattede følgende muligheder:

- Vind.
- Vand.
- Heste.

- Mere end en energiform.

Langt størstedelen af møllerne i Østhimmerland var drevet af vandenergi. En opgørelse fra 1837 viser, at af de 31 aktive møller, var de 23 drevet af vandenergi. De øvrige otte mølle var drevet af vindenergi. Ingen møller i Østhimmerland var drevet af heste eller ved hjælp af mere end en energiform.

Ud over disse mølletyper blev der i hjemmene anvendt håndkværne, hvor bønderne til eget forbrug bearbejdede deres produkter.

Anvendelsen af møllerne blev opdelt i følgende kategorier:

- Mel- og gryn møller.
- Oliemøller.
- Papirmøller.
- Valkemølle.
- Barkmølle.
- Krudtmølle.

De østhimmerlandske møller blev primært anvendt til fremstilling af mel og gryn. Ud af de i alt 31 møller var de 18 møller anvendt til både mel og gryn, mens seks møller var anvendt til melproduktion alene og to møller var udelukkende anvendt til produktion af gryn. De fem sidste møller var valkemøller. Ingen møller i Østhimmerland var blev anvendt som oliemølle, papirmølle eller barkmølle.

Som det fremgår, var de østhimmerlandske møller et bearbejdningsled tæt forbundet med landbrug.

Kort 17 viser lokaliseringen af alle møller i Østhimmerland med stednavn, og med angivelse af energiform i året 1838.

KORT 17. MØLLER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1838

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Femte hæfte, København, 1842, Tabel I, samt Manzas kort fra 1841 i 1:160.000.

I Tabel 30 er steder med møller opgjort med hovedpersonen, mølleren, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 30. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE VED MØLLER ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	5	3	11	19
Medhjælpere	7	8	11	26
Tjenestefolk	17	6	39	62
Familie m.v.	19	12	36	67
I alt	48	29	97	174

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

I alt 174 personer levede af mølleerhvervet i 1838. Som det fremgår af tabellen, er mølleerhvervet størst i Hindsted Herred. Dette gælder også for antallet af møllerne. I antal fordelte møllerne sig med otte møller i Fleskum Herred, syv i Hellum Herred og seksten i Hindsted Herred, altså i alt 31 vind- og vandmøller i Østhimmerland.

Der er således flere møller, end der er hovedpersoner i erhvervet. Dette skyldes, at hovedpersonen i mange tilfælde havde deres største indtægt på f.eks. en gård, så møllen var en sekundær indtægtskilde. Desuden er der et par lokaliteter, hvor to møller ligger i samme landsby og har samme ejer.

I år 1838 ernærede omtrent seks personer i gennemsnit sig ved en mølle i Østhimmerland.

6.5.6 POTTEMAGERE

Pottemageren lavede lertøj. De fleste kan lave lertøj. Og der var derfor også i midten af 1800-tallet mange, der lavede deres egne potter og kar som husflid, men en god standard med den rigtige glasur er fagmandens værk.

Ud over oplæring til et detaljeret kendskab til håndværkets udførelse, skulle der i midten af 1800-tallet og før være en rimelig kort afstand til en god lergrav med den rette ler-kvalitet. Den bedste type ler var de særligt plastiske, fede og finkornede lerarter som røddler eller blåler.¹⁴

Selve værkstedet krævede en muret pottemagerovn med skorsten og herudover brænde, drejeskive samt special-værktøj.

Pottemageriet var underlagt købstadsprivilegierne, hvorfor håndværket i landsognene i Østhimmerland var forbudt. Dette forandrede sig i midten af

¹⁴ Gamle danske håndværk, Politikens Forlag, 1971, side 219ff.

1800-tallet og gav anledning til mange pottemagerier rundt omkring i landsdelen.

I år 1838 blev der registreret i alt 39 pottemagerier i Østhimmerland. De 31 pottemageriet lå i Hellum Herred, 8 i Hindsted Herred, og erhvervet var ikke registreret i Fleskum Herred.

Af de 31 pottemagerier i Hellum Herred var hele 13 steder lokaliseret i Store Brøndum Sogn. Nabosognene Siem og Torup havde henholdsvis seks og otte pottemagerier. Der var således tale om en egentligt geografisk koncentration af dette håndværk i disse tre sogne i midten af Østhimmerland. Erhvervet var også registreret i tre andre sogne i Hellum Herred, her dog med kun fire pottemagerier i alt. Hindsted Herred havde otte pottemagerier.

Registreringen fra 1838 viser, at pottemagerihåndværket i dette år i Østhimmerland producerede i alt 55.190 potter og kar af en hver slags. Af disse blev de 49.850 produceret i Hellum Herred. Cirka tre procent af landets samlede produktion af potter og kar blev således produceret i Østhimmerland i år 1838.

Produkterne fra pottemageriet var i sognet Store Brøndum og dette sogns annekssogne Siem og Torup ikke kun til lokalt brug. Produkterne blev afsat til købere i Aalborg og i Hobro.¹⁵

I Tabel 30 er pottemagerfaget opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 31. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE VED POTTEMAGERI I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Østhimmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	0	12	6	18
Medhjælpere	0	4	0	4
Tjenestefolk	0	4	0	4
Familie m.v.	0	40	18	58
I alt	0	60	24	84

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Der er stor forskel på håndværkets udbredelse i de tre herreder i Østhimmerland. Erhvervet er størst i Hellum Herred, hvor tres personer ernærede sig ved pottemageri, og de seksten var direkte beskæftigede ved håndværket. Tilsvarende var håndværket omtrent halvt så stor i Hindsted Herred, og der blev overhovedet ikke registreret beskæftigede ved pottemageri i Fleskum Herred.

¹⁵ J.P. Trap, Statistisk-topografisk beskrivelse af Kongeriget Danmark, speciel del, Andet bind, år 1859, side 221.

6.5.7 SKOMAGERE

Skomagere og træskomagere er to forskellige fag. Skomagerne arbejder primært med huder, men træskomager er et træ-bearbejdningsfag. I dette afsnit analyseres skomagerfaget, træskomagerne behandles i et separat kommende afsnit.

Skomagerfaget er ikke afhængigt af adgang til større bygningsmæssige eller ressourcemæssige betingelser. Lokaliseringen vil oftest være, der hvor der er et marked for salg af fodtøj.

Skomagerne er da også spredt ud over hele Østhimmerland. I Tabel 32 er skomagerfaget opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 32. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE I SKOMAGERFAGET I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	11	16	14	41
Medhjælpere	0	2	0	2
Tjenestefolk	3	4	2	9
Familie m.v.	33	36	33	102
I alt	47	58	49	154

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Der er som tidligere nævnt 42 sogne i Østhimmerland, og som det fremgår af tabellen er der 41 skomagere. Der er tale om små værksteder, da der kun er registreret to medhjælpere samt ni tjenestefolk.

6.5.8 SKRÆDDERE

Skrædderfaget var oprindeligt opdelt i at være et byfag og et landsbyfag. Forskellen var organiseringen. Hvor skrædderen i byen havde sit værksted, så var det normalt, at landsbyskrædderen på landet drog omkring i landsdelen især på gårdene og udførte sit arbejde der.

Skrædderfaget er ikke afhængigt af større redskaber eller specialindretning af værksted.

I Tabel 33 er skrædderfaget opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 33. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE I SKRÆDDERFAGET I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	48	31	56	135
Medhjælpere	4	6	8	18
Tjenestefolk	1	1	0	2
Familie m.v.	26	26	75	127
I alt	79	64	139	282

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Som det fremgår af tabellen, var skrædderfaget udbredt til hele Østhimmerland. Beskæftigelsen var primært selve hovedpersonen. For hver 100 skræddere var der kun 13 medhjælpere og 2 tjenestefolk.

Jf. erhvervsbetegnelsen i folketællingen fra år 1845 var faget skrædder var repræsenteret i 38 af Østhimmerlands 42 sogne.

I Tabel 34 er alle med en erhvervsbetegnelse, hvori ordet skrædder indgår optalt for Østhimmerland i år 1845.

TABEL 34. PERSONER MED ERHVERVSBETEGNELSE SKRÆDDER I FOLKETÆLLINGEN, ÅR 1845

aldersgruppe	Mænd	Kvinder	I alt
15-19 år	6	5	11
20-29 år	32	44	76
30-39 år	20	10	30
40-49 år	16	5	21
50-59 år	4	4	8
60 år og ældre	6	1	7
I alt	84	69	153

Kilde: Egen beregning på basis af Folketælling, år 1845.

I tabellen indgår erhvervsbetegnelser som skrædder, skrædderske, skræddermester, skræddersvend, skrædderlærling og skrædderpige. Tabellen viser, at skrædderfaget er besat af både mænd og kvinder. 54,9 procent af de beskæftigede inden for faget er mænd. Tabellen viser også, at der er relativt få ældre skræddere. Kun 7 af de beskæftigede er 60 år og derover.

6.5.9 SNEDKERE

I midten af 1800-tallet beskæftigede snedkeren sig med enten bygningsdele eller møbler. Adgangen til masse-producerede og importerede varer var fortsat begrænset, så f.eks. døre, porte og vinduer kunne blive fremstillet lokalt af en snedker.

Snedkerens produktion kunne også omfatte møbler som stole, borde og skabe. Snedkere var dengang – som i dag – beskæftiget inden for bådebyggeri, men det havde ingen større udbredelse i Østhimmerland.

En snedker i et landsogn var normalt ikke specialiseret, men udførte alle former for snedkerarbejde. En vigtig funktion var ud over ovenstående opgaver at fremstille ligkister i alle størrelser og kvaliteter.

I Tabel 35 er snedkerfaget opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 35. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE SOM SNEDKER I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	22	20	18	60
Medhjælpere	3	2	2	7
Tjenestefolk	0	4	0	4
Familie m.v.	38	49	52	139
I alt	63	75	72	210

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Tabellen viser en bestand af snedkere, der i antal var flere, end der var sogne. Men snedkerværkstedet var en lille lokal arbejdsplads, da der kun var 7 medhjælpere og hertil 4 tjenestefolk i alt i Østhimmerland.

I folketællingens registreret af personernes erhverv kan det ses, at mange snedkere både benævner sig selv som tømrer og snedker. Erhvervsbetegnelser, hvori ordet snedker indgår er repræsenteret i 31 af Østhimmerlands 42 sogne i år 1845.

6.5.10 Tegl- OG KALKBRÆNDERE

Tegl- og kalkbrændere er ressourceerhverv, der er lokaliseret, hvor råstoffet forefindes i rimelig mængde og kvalitet.

I 1838 producerede seks kalkbrænderier i alt 6.951 tønner kalk. Samme år producerede otte teglværker 654.000 mursten og 10.500 tagsten.

I Tabel 36 er tegl- og kalkbrændere opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 36. BESKÆFTIGEDE SOM Tegl- OG Kalkbrændere samt personer ernæret af fagene i ØstHimmerland, fordelt på tre herreder, år 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	6	3	2	11
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	11	0	0	11
Familie m.v.	19	18	5	42
I alt	36	21	7	64

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Kort 18 viser alle identificerede teglværker i ØstHimmerland over tid. Det har ikke været muligt at sætte præcise etablerings- og nedlæggelsesår på de enkelte teglværker. Men kortet giver et godt indtryk af, hvor udbredt disse råstofaktiviteter har haft på denne egn.

[illegible]

105

6.5.11 TRÆSKOMAGERE

Træskofaget var primært udbredt på landet, og faget var et landhåndværk, der ikke var underlagt købstædernes privilegier. Det var et erhverv, der var organiseret af enkeltpersoner, der havde sine egne produktioner på den lokale egn. Træsko blev også lavet i hjemmene som husflid.

Træskofaget var som mange andre land-håndværk et fag, en person havde ved siden af andet arbejde som daglejer, lille husmand med jordlod eller lignende.

Faget krævede ikke større ressourcer andet end håndværktøj og mulighed for at ryge træskoene i røg fra ovn eller skorsten. Der blev anvendt flere forskellige træarter, især bøg, el og ahorn.

I Tabel 39 er træskomagere med faget som hovederhverv opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 37. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE SOM TRÆSKOMAGERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	2	20	61	83
Medhjælpere	0	1	2	3
Tjenestefolk	0	0	0	0
Familie m.v.	1	48	124	173
I alt	3	69	187	259

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Det er interessant, at træskofaget er langt mere udbredt mod syd i Hindsted Herred end især i Fleskum Herred tættere på købstaden Aalborg.

I registreringerne i folketælling fra år 1845 er der 86 personer, der nævner træskofaget som sit erhverv eller som en del af sit erhverv. Faget er totalt domineret af mænd, idet der kun er en kvinde blandt de 86 personer.

I Tabel 38 er opgjort antallet af træskomagere og de supplerende erhvervsbetegnelser m.v., som er registreret i folketællingen.

TABEL 38. TRÆSKOMAGERE MED SUPPLERENDE ERHVERVSBETEGNELSER M.V., ÅR 1845

Erhvervsbetegnelser for træskomagere	Antal personer	Procent- fordeling
Træskomager, uden andet erhverv	39	45,3
Husmand	24	27,9
Gårdmand	2	2,3
Daglejer	2	2,3
Indsidder	3	3,5
Inderste	3	3,5
Aftægt	1	1,2
Familiemedlem	12	14,0
I alt	86	100,0

Kilde: Egen beregning. Folketællingen, år 1845.

Tæt på halvdelen af erhvervsgruppen er ikke registreret med anden, supplerende erhvervsbetegnelse. 14 procent af fagets folk er bosiddende hos familie og arbejder som træskomager. Som det fremgår af tabellen, er mere end en fjerdedel af personerne samtidigt registreret som husmænd.

I et Statistisk tabelværk fra år 1842 er opgjort, at der i de tre østhimmerlandske herreder blev tilvirket 28.170 par træsko til salg. Den største produktion kom fra Rold Sogn, der alene stod for de 20.000 par træsko. Det næststørste produktionssted var nabosognet Skørping, hvor der blev tilvirket 4.560 par træsko til salg.¹⁶

Få år senere, ved folketællingen i år 1845, blev der registreret nitten træskomagere i Rold Sogn og fire i Skørping Sogn.

6.5.12 ULDBINDERE

I et statistisk tabelværk fra år 1842 opgøres antallet af får og lam i Østhimmerland i februar 1838 til at omfatte 39.223 dyr i alt i de tre herreder. Dette enorme antal får og lam skulle man tro kunne danne grobund for en stor beskæftigelse for uldbindere.

Det gør det ikke. I år 1845 ernærede uldbinder faget kun 37 personer i egnsdelen. Beskæftigelsen omfattede 24 personer. Uldbinderi omfattede primært strikning af uldstrømper.

I Tabel 39 er uldbindere som fag opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

¹⁶ Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede kommission, femte hæfte, tabel1, 1842.

TABEL 39. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE SOM ULDBINDERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	15	0	9	24
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	0	0	0	0
Familie m.v.	7	0	6	13
I alt	22	0	15	37

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

6.5.13 VÆVERE

Faget væver var ikke underlagt købstædernes privilegier, så væveri var udbredt blandt især husmænd i landsognene. Det var et erhverv for både mænd og kvinder, men det var typisk kvinder og deres børn, der via væve-arbejde skabte en biindtægt for familien.

De væsentligste ressourcer til vævning var uld og hør. I en tabel fra år 1837-38 opgøres dyrkningen af hør i Østhimmerland til at omfatte 251 tønder land, hvilket svarer til cirka en promille af Østhimmerlands samlede areal. Samtidigt angiver tabellen, at der i Østhimmerland på samme tidspunkt var en bestand af får og lam på 39.133 dyr.¹⁷

I en opgørelse fra 1837-38 viser, at vævningen hos den enkelte væver omfattede vævning til "tøj af forskellig slags". Af i alt 179 væve, der var i stadig aktivitet, anvendtes de 173 til forskelligt slags tøj, to væve til uldentøj og fire væve til linned. Ingen væve i Østhimmerland blev dengang anvendt til bomuldstøj.¹⁸

I Tabel 40 er erhvervet som væver opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

¹⁷ Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede kommission, femte hæfte, tabel 1, 1842.

¹⁸ Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede kommission, femte hæfte, tabel 1, 1842.

TABEL 40. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE I VÆVERFAGET I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	55	56	58	169
Medhjælpere	19	7	0	26
Tjenestefolk	2	0	1	3
Familie m.v.	52	55	37	144
I alt	128	118	96	342

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Som det fremgår af tabellen, er væverfaget relativt stort i år 1845 i Østhimmerland. De 42 sogne omfattede i alt 195 beskæftigede inden for erhvervet. Herudover må formodes at være et meget stort antal personer, der alene vævede til eget forbrug.

Hvis vi søger på ordet væver, incl. stavemåde væver, i folketællingens registreringer af personers opgivelse af erhverv er resultatet da også 231 personer.

Af de 231 vævere er tre fjerdedele, 165, kvinder, mens der er 66 mænd.

TABEL 41. PERSONER, DER ANGIVER FAGET VÆVER SOM DERES ERHVERV, ØSTHIMMERLAND ÅR 1845

Aldersgruppe	Mænd	Kvinder	I alt
	<i>Antal personer</i>		
Under 20 år	2	7	9
20-29 år	16	60	76
30-39 år	14	35	49
40-49 år	13	36	49
50-59 år	9	17	26
60-69 år	8	5	13
70 år & ældre	4	5	9
I alt	66	165	231

Kilde: Egen beregning. Folketællingen, år 1845.

Det er også muligt at opgøre de personer, der opgiver væverfaget som erhverv på deres placering i husstanden. Tallene er opgjort i Tabel 42.

TABEL 42. VÆVERS OPGIVELSE AF ANDET ERHVERV ELLER STILLING I HUSSTAND & FAMILIE, ÅR 1845

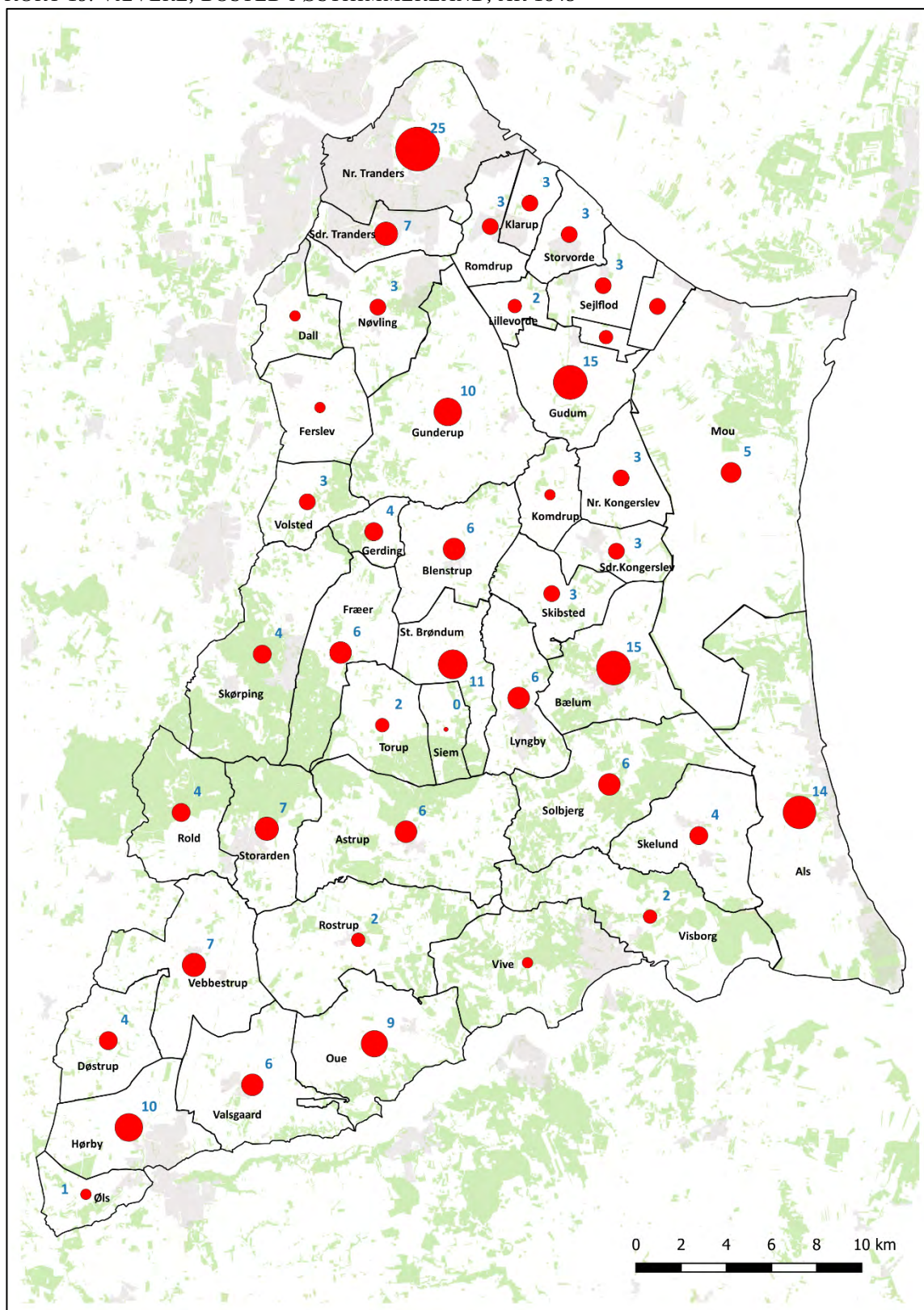
Anden opgivelse af erhverv & stilling i husstand	Antal personer
Væver, uden andre opgivelser	83
Familie, herunder konen, børn & andre familiemedlemmer	90
Husmand, gårdmand, fæster	22
Inderste	17
Indsidder	9
Tjenestefolk	4
Aftægt	5
Almisse	1
I alt	231

Kilde: Egen beregning. Folketællingen, år 1845.

Den typiske væver(ske) er altså enten en person med erhvervet som hovederhverv, eller et familiemedlem, der f.eks. i et husmandssted, arbejder som væver. Det er typisk konen eller familiens børn, men kan også være derboende søstre, forældre m.v. til mand og kone i husstanden. Tabellen viser også, at der er en del indsiddere og inderste, der har en indtægt ved at væve.

Kort 19 viser væverfaget fordeling på Østhimmerlands sogne i år 1845. Kun Nørre Tranders Sogn har mere end tyve vævere i befolkningen. Dette sogn havde et stort potentiale i at levere produkter til købstaden Aalborg, og det kan også være det økonomiske grundlag for de mange vævere i sognet. Herudover har seks andre sogne flere end ti vævere. I gennemsnit er der mellem fem og seks vævere i de østhimmerlandske sogne i år 1845. Det svarer til elleve personer i væver-faget pr. 1.000 borgere.

KORT 19. VÆVERE, BOSTED I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Kilde: Folketællingen år 1845.

6.5.14 ØVRIGE FABRIKANTER OG HÅNDVÆRKERE

I ovenstående er der nu analyseret på tretten håndværksfag og industri. Diversiteten i samfundets forbrug, og dermed i efterspørgslen efter mere og mere specialiserede produkter betyder, at der også i landsogne, som i Østhimmerland, åbner sig andre mindre fagområder.

I Tabel 43 er de øvrige 'fabrikanter og håndværkere' opgjort med hovedpersonen, medhjælpere, tjenestefolk og den øvrige familie m.v., som levede af faget i år 1845.

TABEL 43. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE INDEN FOR ØVRIGE FABRIKANTER & HÅNDVÆRKERE I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst- himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	22	6	27	55
Medhjælpere	2	0	0	2
Tjenestefolk	0	0	1	1
Familie m.v.	30	6	31	67
I alt	54	12	59	125

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Der er tale om en relativ lille gruppe af personer på 57 beskæftigede i disse forskellige fagretninger.

Eksempler på personer i denne opsamlingskategori kan være en pibefabrikant, en person, der fremstiller garn til fiskeri osv.

6.6 HANDELSVIRKSOMHED OG KROER

'De som lever af handel og barers omsætning' giver en lille beskæftigelse i Østhimmerland, fordi købstæderne jo har monopol på stort set alle aktiviteter inden for kategorien. I Østhimmerland er der i år 1845 registreret følgende erhverv inden for kategorien:

- Gæstgivere og kromænd.
- Høkere og marketendere.
- Heste- og kvæghandlere.
- Andre handlende.

Høkere og heste- og kvæghandlere omfatter kun to beskæftigede. Gruppen af andre handlende, der ikke er nærmere specificeret, omfatter elleve beskæftigede. Der er også elleve beskæftiget inden for kategorien gæstgivere og kromænd.

Den samlede beskæftigelse og antal personer, ernæret ved handelsvirksomhed dog kroer er angivet i Tabel 44.

TABEL 44. BESKÆFTIGEDE OG ERNÆREDE INDEN FOR HANDELSVIRKSOMHED & KROER I ØSTHIMMERLAND, FORDELT PÅ TRE HERREDER, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	11	3	10	24
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	7	4	10	21
Familie m.v.	27	13	22	62
I alt	45	20	42	107

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

De elleve personer, der er registreret som ejer eller forpagter af kroers bosted – og dermed også kroernes lokalisering - er følgende landsbyer og steder:

- Gudumholm Hovedgård
- Mou
- Sønder Tranders
- Lindenberg Kro
- Øster Hurup
- Oue
- Rold
- Rostrup
- Skelund
- Visborg
- Vive

6.7 PENSIONISTER, KAPITALISTER & PERSONER DER LEVER AF DERES MIDLER

Nu er vi ude af erhvervene. Denne gruppe er personer, der lever af pensioner, egen arv eller opsparing, mennesker på aftægt m.v.

I Tabel 45 er denne gruppe opgjort som hovedpersoner. Herudover er antallet af tjenestefolk og familiemedlemmer opgjort. For gruppen er der naturligvis ingen i kategorien medhjælpere.

TABEL 45. PENSIONISTER, KAPITALISTER & PERSONER DER LEVER AF DERES MIDLER, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	Antal personer			
Hovedpersoner	151	86	157	394
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	5	8	8	21
Familie m.v.	92	39	83	214
I alt	248	133	248	629

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

For hele Østhimmerland gælder, at der er 19 personer (hovedpersoner) i denne gruppe for hver 1.000 borgere i befolkningen. Fleskum Herred ligger

betydeligt over dette niveau med 22 personer pr. 1.000 borgere, mens Hellum Herred ligger betydeligt under med kun 15 personer pr. 1.000 borgere.

I registreringerne i folketælling kan der kun identificeres 31 personer, der lever af deres pension. Gruppen omfatter tidligere præster, skolelærere, degne, militærpersoner og deres enker samt en enkelt krigsinvalider. Denne delgruppe omfatter tolv mænd og nitten kvinder.

Ni personer lever af deres midler, og to personer betegnes som kapitalister.

Den store delgruppe er personer på aftægt. I denne gruppe er registreret 527 personer, dvs. personen har nævnt begrebet aftægt, som det vedkommende lever af eller delvist lever af.

Aftægtsfolkene er i Tabel 46 opgjort på køn og aldersgruppe.

TABEL 46. PERSONER PÅ AFTÆGT, KØN & ALDER, ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Aldersgruppe	Mænd	Kvinder	I alt
20-29 år	0	1	1
30-39 år	1	2	3
40-49 år	5	5	10
50-59 år	27	35	62
60-69 år	68	85	153
70-79 år	95	100	195
80-89 år	47	51	98
90-100 år	3	2	5
I alt	246	281	527

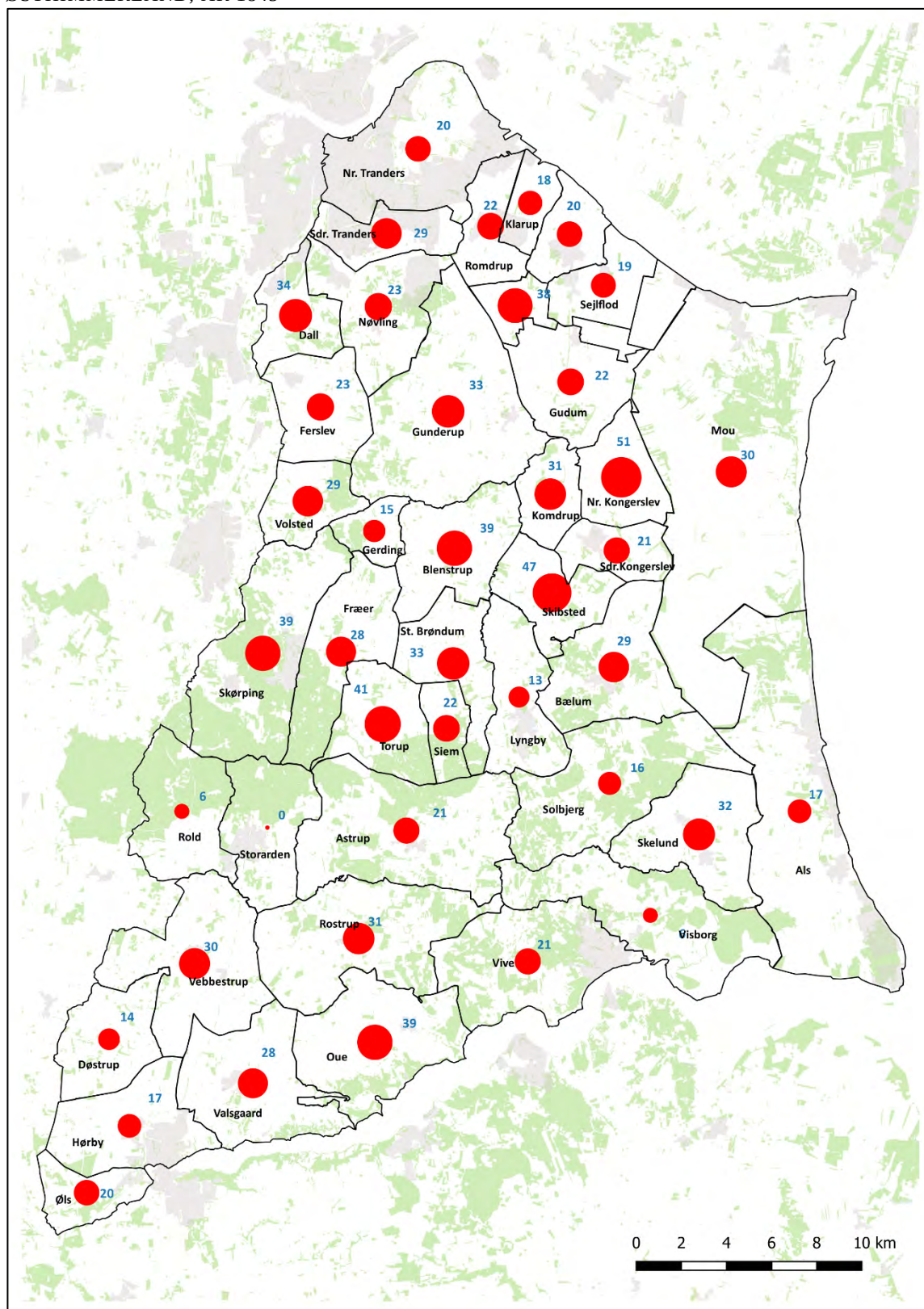
Kilde: Egen beregning. Folketællingen, år 1845.

Tabellen viser, at der er lidt flere kvinder end mænd i gruppen af personer på aftægt. Den yngste person på aftægt er en kvinde på kun tyve år. 85,6 procent af aftægtsfolkene er tres år og ældre.

Det største antal personer i gruppen pensionister, kapitalister og personer, der lever af deres midler, boede i Skelund Sogn, hvor 28 personer var i denne kategori. Gennemsnittet i sognene lå på tolv til tretten personer.

På Kort 20 er denne gruppes relative tyngde i hvert enkelt sogn i Østhimmerland beregnet som antal personer i gruppen pr. 1.000 borgere. Selv om der er flest pensionister og personer på aftægt i Skelund Sogn, så vægter 19 personer i kategorien i f.eks. Nørre Kongerslev Sogn betydeligt mere, fordi befolkningen er mindre.

KORT 20. PENSIONISTER, KAPITALISTER & PERSONER DER LEVER AF DERES MIDLER,
ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Kilde: Folketællingen år 1845.

6.8 DAGLEJERE

Blandt personer med arbejde var daglejeren nok den laveste i næsten et hvert hierarki. Daglejeren havde ikke et fast arbejde. Han lod sig hyre til løst arbejde, ofte for kun en dag ad gangen. Det var typisk husmænd, der uden tilstrækkeligt jordtilliggende til at forsørge familien og sig selv måtte arbejde for andre for at klare dagen og vejen.

I midten af 1800-tallet var denne gruppe relativt stor i Østhimmerland. I Tabel 47 er antallet af daglejere opgjort for år 1845 i de tre østhimmerlandske herreder.

TABEL 47. DAGLEJERE, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	270	141	291	702
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	0	2	3	5
Familie m.v.	592	324	674	1.590
I alt	862	467	968	2.297

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Daglejerne omfattede i år 1845 16,2 procent af alle i erhverv i Østhimmerland. Men gruppen af personer ernærede af en hovedperson, der var daglejer, omfattede 11,1 procent af den samlede befolkning. Cirka hver tiende i befolkning, voksne, børn og ældre, var afhængige af en indkomst, der ikke var sikret andet en eller få dage frem.

6.9 ALMISSENYDENDE

Personer, normalt uden for arbejde, der modtog en eller anden form for hjælp, i daværende statistikker, benævnt almissenydende, er også en stor gruppe i Østhimmerland i år 1845.

TABEL 48. ALMISSENYDENDE, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Øst-himmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	160	139	161	460
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	0	0	0	0
Familie m.v.	0	0	0	0
I alt	160	139	161	460

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Den almissenydende kan både være voksen, barn og ældre, men er altid hovedpersonen selv, så kategorierne medhjælpere, tjenestefolk og familie m.v. er i tabellen tomme kategorier.

I alt 460 personer var almissenydende i Østhimmerland i år 1845. Dette svarer til 2,2 procent af den samlede befolkning.

6.10 PERSONER I STRAFFEANSTALTER OG ARRESTANTER

I år 1845 er der ingen bosiddende i Østhimmerland, der er i straffeanstalt eller er arrestant. Dette skyldes selvfølgelig, at der ikke var sådanne anstalter i landsdelen.

6.11 ØVRIGE UDEN FOR ERHVERV

Den sidste gruppe er personer, betegnet 'Andre som ikke drive bestemte næring'.

Denne gruppe omfatter i Østhimmerland i år 1845 142 hovedpersoner. De har fire tjenestefolk, og deres familie m.v. udgør 109 personer.

TABEL 49. ØVRIGE UDEN FOR ERHVERV, FORDELT PÅ TRE HERREDER I ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Persongruppe	Fleskum Herred	Hellum Herred	Hindsted Herred	Østhimmerland
	<i>Antal personer</i>			
Hovedpersoner	30	57	55	142
Medhjælpere	0	0	0	0
Tjenestefolk	2	0	2	4
Familie m.v.	13	59	37	109
<i>I alt</i>	45	116	94	255

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846, Tabel IX.

Gruppen er en restgruppe, hvor statistikerne bag det statistiske tabelværk, ikke har set det muligt at placere person i en af de øvrige kategorier inden for forskellige erhverv og understøttelse m.v.

6.12 ØSTHIMMERLANDS ERHVERV OG BESKÆFTIGELSE SAMLET SET

Som afslutning på dette kapitel er der gennemført en samlet konklusion på analysen af beskæftigelsen samt hvad hele befolkningen lever af. For at sætte Østhimmerland i perspektiv gennemføres denne opsamling med sammenligninger mellem:

- Østhimmerland som helhed.

- Aalborg Amt som helhed.
- Landdistrikterne i Aalborg Amt.
- Hele landet som helhed.

I analysen anvendes begrebet beskæftigelse i alt og inden for de enkelte fagkategorier som summen af hovedpersonen i erhvervet og dennes medhjælpere. Endvidere anvendes begrebet 'ernæret af' eller 'lever af' som en samlet sum af fagkategoriernes hovedperson, medhjælpere, tjenestefolk samt familie m.v.

Formålet er både at se på, hvordan hele landet og disse landsdele, domineres af bestemte erhverv, eller specialiseres af en overrepræsentativ mængde personer i erhvervet i forhold til hele landet og hele amtet. Analysen gennemføres ved at sammenligne størrelsen af den samlede beskæftigelse inden for faget på tværs af geografiske enheder, men også at opgøre koncentrationen af erhvervet eller faget ved at beregne, hvor mange personer, der er beskæftiget eller lever af faget i forhold til befolkningens størrelse – dvs. antal i erhvervet eller faget i forhold til 1.000 personer i befolkningen.

I opgørelsen anvendes samme inddelinger som gennemføres i det tabelværk, der i år 1846 blev udarbejdet af en kommission til præsentation og beregning af resultatet af folketællingen fra 1. februar år 1845

6.12.1 DE GEOGRAFISKE OMRÅDERS BEFOLKNINGSMÆSSIGE STØRRELSE

I Tabel 50 er de geografiske områder i analysen opgjort med samlet befolkning, samt deres indbyrdes størrelsesforhold.

TABEL 50. BEFOLKNINGENS STØRRELSE I AALBORG AMT, AMTETS LANDDISTRIKTER, ØSTHIMMERLAND & HELE LANDET, ÅR 1845

Befolkningsstørrelse	Antal borgere	Pct. af hele landet
Aalborg Amt	63.204	4,7
Landdistrikter i Aalborg Amt	54.524	4,0
Østhimmerland	20.721	1,5
Hele landet	1.350.327	100,0

Kilde: Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846

Det er en vigtig forudsætning for at forstå analysen i denne rapport at vide,

- At i år 1845 – altså for 178 år siden - var den samlede danske befolkning kun lidt under en fjerdedel af befolkningsstørrelsen pr. 1. januar 2022.
- At fordelingen mellem land og by på grund af tyngden af landbrugserhvervet var helt anderledes end i dag. Landdistrikterne i Aalborg Amt udgjorde i år 1845 seks syvendele (86,3 pct.) af amtets samlede befolkning.
- At Østhimmerland udgjorde i år 1845 1,5 procent af landets samlede befolkning.

I dag udgør Østthimmerlands befolkning 1,4 procent af den danske befolkning. Dvs. stort set samme andel af hele landets befolkning i dag som i år 1845. Men det er vigtigt at erindre, at Danmark dengang var uden Sønderjylland.

Østthimmerland udgjorde 32,8 procent af daværende Aalborg Amts befolkning i år 1845. I dag, år 2022, udgør Østthimmerland kun 26,4 procent af befolkningen i det geografiske område, som Aalborg Amt dengang dækkede. Der er altså – til trods for at købstadsprivilegier er fjernet – sket en betydelig urbanisering igennem de 178 år fra de østthimmerlandske landsogne til især Aalborg.

6.12.2 BESKÆFTIGELSEN I DE GEOGRAFISKE OMRÅDER

Hvis vi tillader os at definere den samlede beskæftigelse som summen af hovedpersoner, medhjælpere og tjenestefolk i registreringer fra år 1845 viser beregningerne, at andelen af beskæftigede af den samlede befolkning ligger på 43-44 procent de nordjyske områder og for hele landet.¹⁹

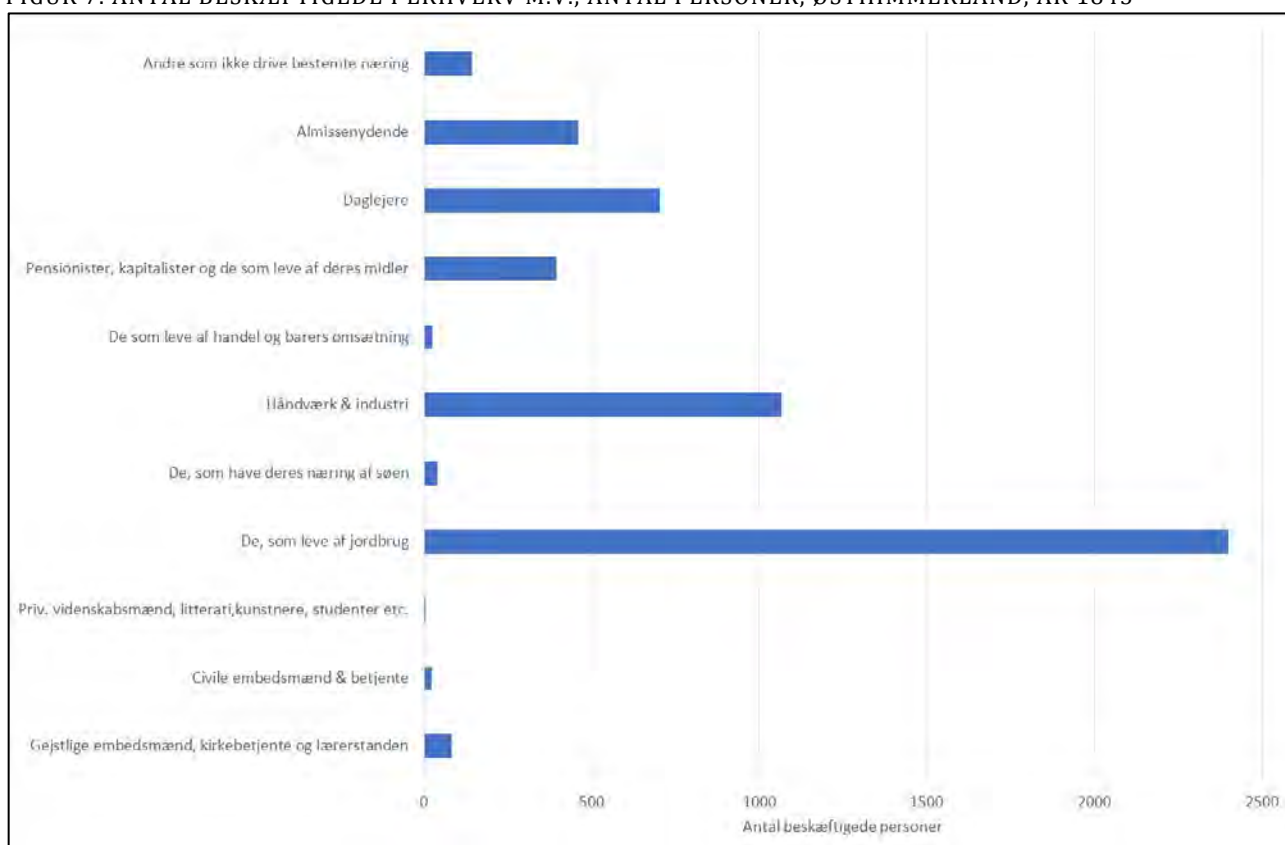
Det altdominerende erhverv i Østthimmerland er landbrug. Antallet af hovedpersoner og deres medhjælpere i erhvervet udgør i år 1845 2.398 personer. Kun gruppen af håndværkere og industri når også op over de tusinde beskæftigede. Denne gruppe af mange erhverv omfattede i år 1845 i Østthimmerland 1.065 beskæftigede.

I Figur 7 er den samlede beskæftigelse opgjort for de tilstedeværende erhverv i Østthimmerland, med angivelse af antal beskæftigede personer.

Mange borgere i Østthimmerland havde en tilværelse som daglejer med usikker beskæftigelse og økonomi for sig selv og deres pårørende. Også gruppen af personer på offentlig forsørgelse var relativt stor i Østthimmerland i år 1845.

¹⁹ I tabellen fra det Statistiske Tabelværk kan en person åbenbart forekomme mere end en gang. Det betyder en mindre forskel i de opgivne folketal for Danmark og regioner og så summen af de fire grupper i omtællingen for hvert enkelt erhverv. Differencen er dog under en procent for alle de fire geografiske områder.

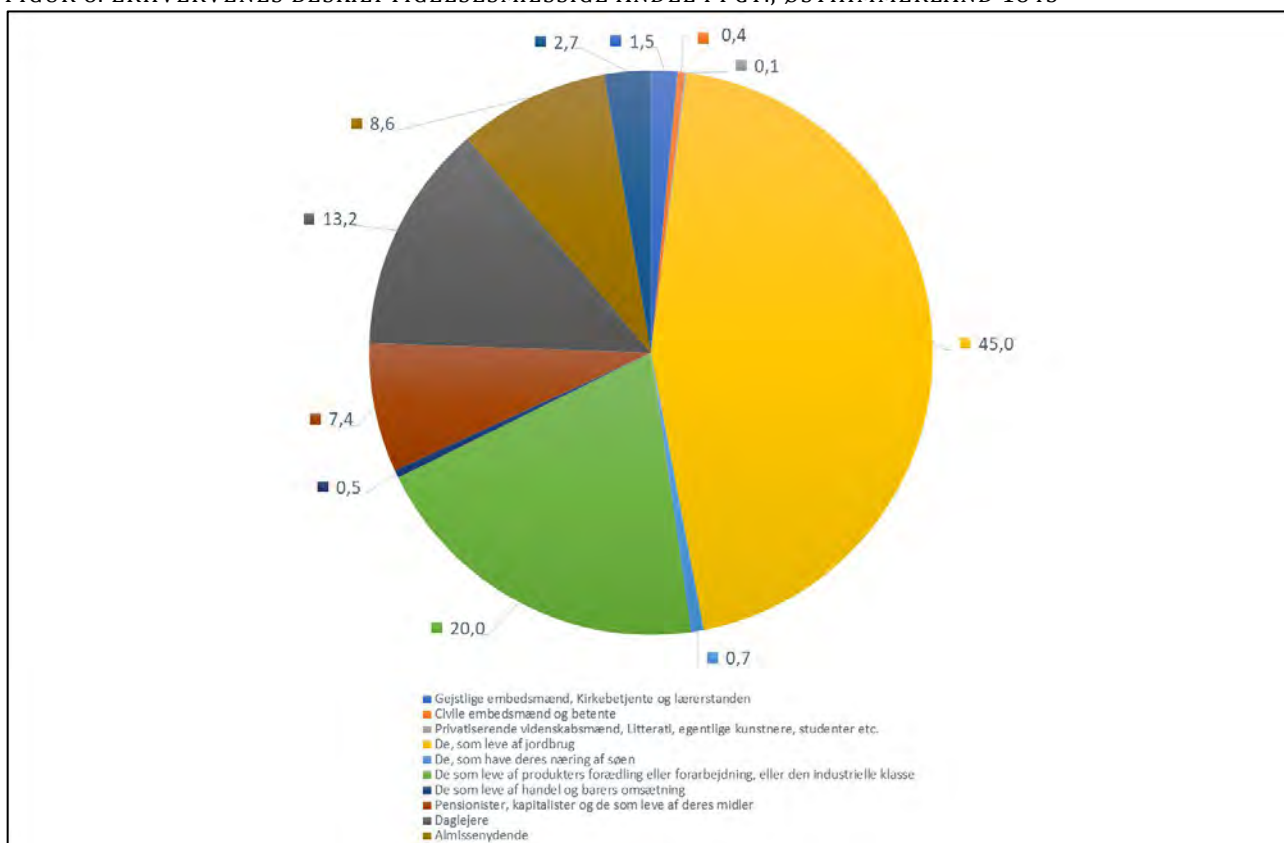
FIGUR 7. ANTAL BESKÆFTIGEDE I ERHVERV M.V., ANTAL PERSONER, ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

I Figur 8 er den relative fordeling af erhvervene illustreret med angivelse af de enkelte erhvervs procentvise andel af den samlede beskæftigelse i Østthimmesland. Figuren omfatter også andre grupper som f.eks. pensionister, aftægtsfolk m.v.

FIGUR 8. ERHVERVENES BESKÆFTIGELSESMÆSSIGE ANDEL I PCT., ØSTHIMMERLAND 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernædigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

Som det tydeligt fremgår af figuren, er landbrug tæt på at omfatte halvdelen af de beskæftigede i egnsdelen. Men hertil kommer, at en stor gruppe af beskæftigede blandt håndværkere og øvrige forarbejdningsindustri var følgeerhverv til landbrugsproduktionen. Også en meget stor andel af daglejerne må formodes at have opnået beskæftigelse ved periodisk arbejde i de lokale landbrug.

Landbrug er således det dominerende erhverv i år 1845, men ligner Østhimmerland f.eks. situationen i hele landet, i det amt regionen er placeret, eller i landdistrikterne i dette amt, dvs. daværende Aalborg Amt.

Det kan beregnes på to måder. Den første måde er at se på, hvordan beskæftigelsen procentvis fordeles sig på erhvervene i de fire geografiske områder. Den anden måde er at beregne, hvor mange beskæftigede der er i Østhimmerland pr. 1.000 borgere sammenlignet med de tre andre geografiske områder.

I Tabel 51 er erhvervenes andel beregnet for alle fire geografiske områder

TABEL 51. ERHVERVENES ANDEL AF SAMLEDE BESKÆFTIGELSE, ÅR 1845

Erhverv	Hele landet	Aalborg Amt	Aalborg Amt, landdistrikter	Øst-himmerland
	Procent			
Gejstlige embedsmænd, Kirkebetjente & lærerstanden	1,2	1,4	1,5	1,5
Civile embedsmænd & betjente	2,0	1,3	0,5	0,4
Priv. videnskabsmænd, litterati, kunstnere, studenter	0,7	0,3	0,1	0,1
Officerer & embedsmænd ved Landmilitær-staten	0,2	0,1	0,0	0,0
Officerer & embedsmænd ved Sømiliter-staten	0,1	0,0	0,0	0,0
Underofficerer & soldater	1,7	1,2	0,0	0,0
Matroser	0,5	0,0	0,0	0,0
Lever af jordbrug	28,2	35,8	44,3	45,0
Har næring af søen	2,9	2,7	2,0	0,7
Lever af forædling eller forarbejdning samt industri	26,4	23,7	19,4	20,0
Lever af handel og barers omsætning	3,3	2,8	0,8	0,5
Pensionister, kapitalister & lever af deres midler	7,1	6,4	6,7	7,4
Daglejere	13,8	11,8	11,9	13,2
Almissenydende	9,7	11,0	11,0	8,6
De som er hensatte i straffeanstalter	0,5	0,0	0,0	0,0
Arrestanter	0,1	0,1	0,0	0,0
Andre som ikke drive bestemte næring	1,8	1,4	1,7	2,7
<i>I alt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

Hvis vi igen fokusere på landbruget så lå Østthimmerland på en procentandel af den samlede beskæftigelse på 45,0 procent. Det er nogenlunde samme andel som i landdistrikterne som helhed i Aalborg Amt, landdistrikterne, som Østthimmerland jo er en del af. I år 1845 var købstæderne ikke befolkningsmæssige dominerende som i dag, men landbrugets beskæftigelsesmæssige andel i hele Aalborg Amt var dog kun på 35,8 procent. Sammenlignet med hele landet, var Østthimmerland langt mere domineret af landbrugserhvervet, end den gennemsnitlige værdi for hele landet på 28,2 procent.

Det er interessant, at beskæftigelsen inden for kirken og skolen stort set er lige stor for Østthimmerland som for de øvrige geografiske områder. I år 1845 havde militæret en relativ lille direkte beskæftigelseseffekt, og det havde privat forskning, kunstnere og studier også.

Det fremgår tydeligt af ovenstående tabel, at købstadsprivilegierne slår kraftigt igennem i forhold til beskæftigelsen i by og land inden for håndværk og forarbejdning samt handel og kroer. De landlige håndværk, som defineret i daværende lovgivning, udgjorde præcist en femtedel af den samlede beskæftigelse i Østthimmerland.

I Tabel 52 er beskæftigelsen sat i relation til befolkningens størrelse i de fire geografiske områder. Her er det altså ikke fordelingen af beskæftigelsen mellem de enkelte erhverv i det geografiske område, men beskæftigelsen størrelse målt som antal beskæftigede pr. 1.000 borgere i det enkelte geografiske område.

TABEL 52. ERHVERVENES BESKÆFTIGELSE PR. 1.000 BORGERE, ÅR 1845

Erhverv	Hele landet	Aalborg Amt	Aalborg Amt, landdistrikter	Øst-himmerland
	<i>Antal beskæftigede pr. 1.000 borgere</i>			
Gejstlige embedsmænd, Kirkebetjente & lærerstanden	4	4	4	4
Civile embedsmænd & betjente	6	4	1	1
Priv. videnskabsmænd, litterati, kunstnere, studenter	2	1	0	0
Officerer & embedsmænd ved Landmilitær-staten	1	0	0	0
Officerer & embedsmænd ved Sømiliter-staten	0	0	0	0
Underofficerer & soldater	5	3	0	0
Matroser	1	0	0	0
Lever af jordbrug	82	101	116	116
Har næring af søen	8	8	5	2
Lever af forædling eller forarbejdning samt industri	76	67	51	51
Lever af handel og barers omsætning	10	8	2	1
Pensionister, kapitalister & lever af deres midler	21	18	18	19
Daglejere	40	33	31	34
Almissenydende	28	31	29	22
De som er hensatte i straffeanstalter	1	0	0	0
Arrestanter	0	0	0	0
Andre som ikke drive bestemte næring	5	4	5	7
<i>I alt</i>	<i>289</i>	<i>282</i>	<i>263</i>	<i>257</i>

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

Som eksempel kan nævnes landbruget. Af tabellen fremgår det, at af 1.000 borgere i Østthimmerland, da er de 116 beskæftiget i landbruget. Det er nøjagtigt det samme som for alle landdistrikterne i Aalborg Amt til sammen. Men i hele landet var der kun 82 beskæftigede i landbruget ud af 1.000 borgere i landet.

Lad os gennemføre et tankeeksperiment: Hvis beskæftigelsen – og de øvrige indtjeningsmuligheder inden for pension og offentlige forsørgelse i Østthimmerland var nøjagtigt den samme som i hele landet, så skulle der være 692 personer færre beskæftiget i landbruget. Til gengæld skulle der være 531 personer flere beskæftiget inden for håndværk og forarbejdning.

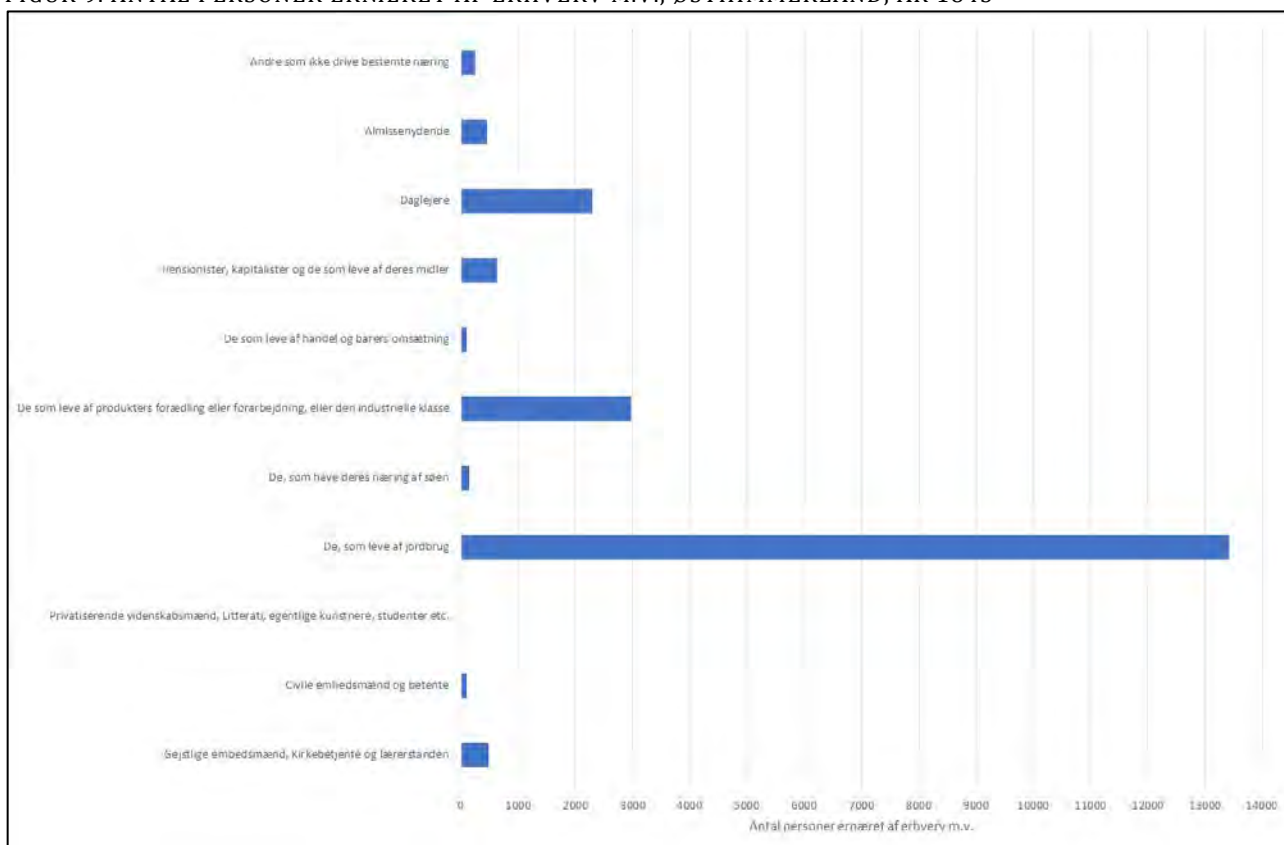
6.12.3 BEFOLKNINGENS ERNÆRING AF ERHVERV M.V. I ÅR 1845?

Hidtil har vi fokuseret på beskæftigelsen, men hvad levede befolkningen af i år 1845, altså ikke blot selve de beskæftigede, men også deres tjenestefolk og deres familier i husstandene?

Figur 9 viser fordelingen af, hvad de enkelte borgere i Østthimmerland er ernæret af som hovederhverv, understøttelse m.v.

Landbrug er det totalt dominerende erhverv, efterfulgt af håndværk og industri, der jo i stor udstrækning er støtteeerhverv til landbruget, f.eks. smede af landbrugsredskaber, møllearbejde m.fl.

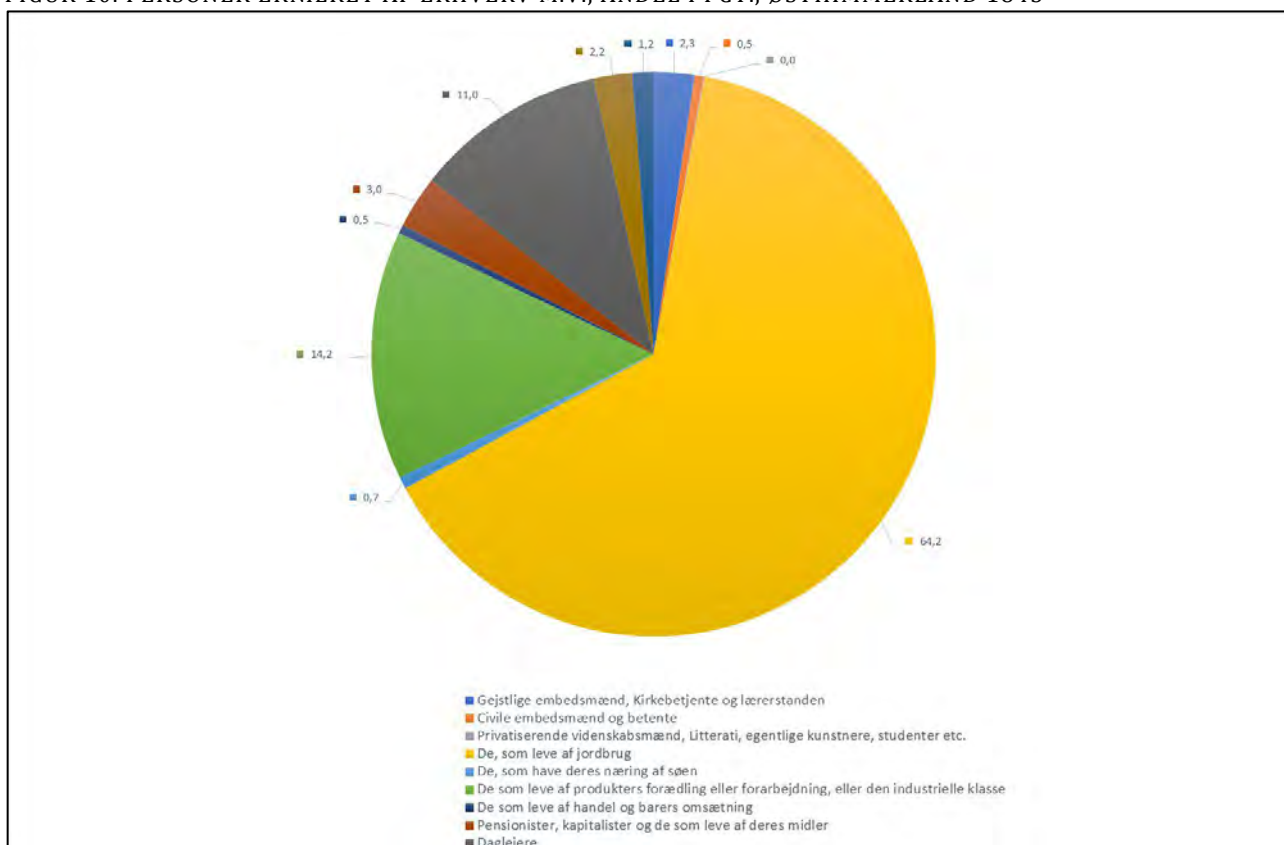
FIGUR 9. ANTAL PERSONER ERNÆRET AF ERHVERV M.V., ØSTHIMMERLAND, ÅR 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

I Figur 10 er borgerne procentvis fordelt på samme måde. Næsten to tredjedele af befolkningen i Østhimmerland er ernæret direkte af landbruget. Hertil kommer indirekte og induceret befolkningsgruppe i form af f.eks. håndværk og forarbejdning samt daglejere. Konklusionen er, at hvis det går godt med indtjeningen fra landbrugsproduktionen, så går det godt for udviklingen i Østhimmerland i år 1845.

FIGUR 10. PERSONER ERNÆRET AF ERHVERV M.V., ANDEL I PCT., ØSTHIMMERLAND 1845

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

Nu ved vi, hvad befolkningen i Østthimmerland lever af. Hvordan ser Østthimmerland ud på dette område, sammenlignet med hele landet, Aalborg Amt som helhed og landdistrikterne i amtet som helhed? Denne sammenligning er belyst i Tabel 53 og Tabel 54.

TABEL 53. ANDEL PERSONER, DER LEVER AF ERHVERV M.V. PROCENT, ÅR 1845

Erhverv	Hele landet	Aalborg Amt	Aalborg Amt, landdistrikter	Øst-himmerland
	<i>Procent</i>			
Gejstlige embedsmænd, Kirkebetjente & lærerstanden	2,0	2,2	2,3	2,3
Civile embedsmænd & betjente	2,3	1,4	0,5	0,5
Priv. videnskabsmænd, litterati, kunstnere, studenter	0,4	0,2	0,1	0,0
Officerer & embedsmænd ved Landmilitær-staten	0,2	0,1	0,0	0,0
Officerer & embedsmænd ved Sømilitær-staten	0,1	0,0	0,0	0,0
Underofficerer & soldater	0,7	0,5	0,0	0,0
Matroser	0,4	0,0	0,0	0,0
Lever af jordbrug	45,5	55,4	63,9	64,2
Har næring af søen	2,7	2,6	1,9	0,7
Lever af forædling eller forarbejdning samt industri	20,5	17,2	13,9	14,2
Lever af handel og barers omsætning	3,7	2,9	0,9	0,5
Pensionister, kapitalister & lever af deres midler	3,8	3,2	2,7	3,0
Daglejere	13,7	10,3	10,0	11,0
Almissenydende	2,8	3,1	2,9	2,2
De som er hensatte i straffeanstalter	0,1	0,0	0,0	0,0
Arrestanter	0,0	0,0	0,0	0,0
Andre som ikke drive bestemte næring	1,0	0,8	0,8	1,2
<i>I alt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

Østthimmerland har den største koncentration af personer, der lever af landbruget. Hvor 64,2 procent af befolkningen i Østthimmerland lever af landbrug, er landbrugets andel kun på 55,4 procent i hele Aalborg Amt og kun 45,5 procent i hele landet.

Det eneste andet erhverv, der ernærer en større procentandel i Østthimmerland i forhold til hele landet, er erhverv forbundet med kirkerne og skolerne.

TABEL 54. ANTAL PERSONER DER LEVER AF ERHVERV M.V. PR. 1.000 BORGERE, ÅR 1845

Erhverv	Hele landet	Aalborg Amt	Aalborg Amt, landdistrikter	Øst-himmerland
	<i>Antal personer ernæret af erhverv pr. 1.000 borgere</i>			
Gejstlige embedsmænd, Kirkebetjente & lærerstanden	20	22	23	23
Civile embedsmænd & betjente	23	14	5	5
Priv. videnskabsmænd, litterati, kunstnere, studenter	4	2	1	0
Officerer & embedsmænd ved Landmilitær-staten	2	1	0	0
Officerer & embedsmænd ved Sømilitær-staten	1	0	0	0
Underofficerer & soldater	7	5	0	0
Matroser	4	0	0	0
Lever af jordbrug	455	554	639	642
Har næring af søen	27	26	19	7
Lever af forædling eller forarbejdning samt industri	205	172	139	142
Lever af handel og barers omsætning	37	29	9	5
Pensionister, kapitalister & lever af deres midler	38	32	27	30
Daglejere	137	103	100	110
Almissenydende	28	31	29	22
De som er hensatte i straffeanstalter	1	0	0	0
Arrestanter	0	0	0	0
Andre som ikke drive bestemte næring	10	8	8	12
<i>I alt</i>	<i>1.000</i>	<i>1.000</i>	<i>1.000</i>	<i>1.000</i>

Kilde: Egne beregninger på basis af Statistisk Tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, Tiende hæfte, København, 1846.

Landbrugene, både gårde og huse med jord, havde relativt stor tilknyttet familie og tjenestefolk. Dette betyder, at landbruget i Østhimmerland er langt mere dominerende, målt i personer, der lever af erhvervet, end i forbindelse med beskæftigelsen af en hovedperson og medhjælpere.

7 SAMMENFATNING

Denne sammenfatning er en kort opsamling af de væsentligste resultater af analyserne i denne rapport:

Rammerne for analysen

- Denne rapport indgår i projektet Sognefortællinger. Rapporten omfatter en analyse af Østhimmerlands status i midten af 1800-tallet.
- Projekt Sognefortællinger omhandler primært Kongerslev Pastorat omfattende de tre sogne Sønder og Nørre Kongerslev samt Komdrup. Analysen af Østhimmerland sætter situationen i de tre sogne i perspektiv på alle relevante områder for samfundsudvikling. I denne rapport er fokus på hele Østhimmerland, som de tre sogne er en del af.

Situationen i midten af 1800-tallet

- Midten af 1800-tallet tegner et skift fra det oprindelige kongedømme og hertil hørende magt i aristokratiet. I princippet går man fra, at folk er født til en ting, til at et menneske skal skabe sit eget liv.
- Hovederhvervet landbrug er i en rivende udvikling med ny organisering og nye teknologier, og samfundet står på tærsklen fra en høj grad af fokus på selvforsyning i landbruget til nye produktioner i større industrier.

Østhimmerland

- Østhimmerland er ikke en administrativ geografisk størrelse. Men lokalt er der en klar opfattelse af, at Østhimmerland på mange områder er en enhed. I denne analyse er Østhimmerland defineret til at omfatte de tidligere tre herreder Fleskum, Hllum og Hindsted. Aalborg købstad er ikke medtaget som en del af Fleskum Herred. Østhimmerland omfatter således egnen, der strækker sig fra Limfjorden i nord til Mariager Fjord i syd og fra området omkring Rold Skov i vest til Kattegatkysten i øst.
- Østhimmerland omfattede i 1845 et areal på 1.083 kvadratkilometer og en befolkning på 20.891 mennesker. Dette svarede til 2,8 procent af landets samlede areal, men kun 1,5 procent af den danske befolkning. Dengang var Sønderjylland ikke en del af landet.
- Østhimmerland omfatter i alt 19 pastorater, der igen er opdelt i 42 sogne.

Kirkerne, sognene & præstegårdene

- Sognestrukturen og placeringen af de østhimmerlandske kirker stammer tilbage fra Middelalderen. De nuværende østhimmerlandske kirker er etableret fra det 11. århundrede til det 15. århundrede. Dette angiver, at landsbyerne allerede på dette tidspunkt havde en størrelse og organisering, der muliggjorde relativt stort kirkebyggeri. De ældste kirker fra det

11. århundrede ligger i den vestlige del af Østhimmerland. De yngste ligger mod øst. I midten af 1800-tallet var der 42 kirker i Østhimmerlands tre herreder. De 20 var etableret i 11. århundrede, 16 i 12. århundrede, 5 i 13. århundrede, ingen i 14. århundrede, mens Astrup var eneste kirke etableret senere i det 15. århundrede.

- Hvis vi tager udgangspunkt i kirkerne lokalisering i det østhimmerlandske landskab viser det sig, at afstanden i lige linje fra en kirke til den nærmeste nabokirke er på 3,4 kilometer. Det betyder, at sognebefolkningen mellem de to kirker højest havde 1,7 kilometer til nærmeste kirke. Den mindste afstand mellem en kirke og nabokirken er på kun 1,5 kilometer, mens den længste afstand i Østhimmerland er på 7,8 kilometer. De relativt lange distancer skyldes barrierer i landskabet i form af f.eks. skov eller moseområder. Den længste afstand til nærmeste nabokirke har således landsbyen Mou. Mou er omkranset af fjord, skov og Lille Vildmose. Tre fjerdele af kirkerne har en mindsteafstand til nabokirken på mellem to og fem kilometer. Der er således meget små variationer i kirkerne – og dermed landsbyerne – indbyrdes placering. Lige som i resten af landet, synes sognenes og kirkernes størrelse og indbyrdes placering nøje at have været fastsat helt tilbage i Middelalderen.
- Kirkernes ejerskab i Østhimmerland var for størstedelen af kirkerne tildelt lokale herremænd, men i midten af 1850'erne havde sognebeboerne selv overtaget ejerskabet af den lokale kirke. Af de 42 kirker var 35 kirker ejet af herremænd, mens syv var ejet af sognets egen befolkning. Det mest dominerende ejerskab havde grevskabet til Lindenborg, der ejede hele tolv kirker.
- I Østhimmerland var der i midten af 1800-tallet sytten præstegårde i Østhimmerland i de 42 sogne.

Skolesystemet

- Skolevæsenet var i midten af 1850'erne underlagt betingelserne i en anordning fra 1814. Anordningen fastsatte principper for landområderne uden for købstæderne til inddeling i skoledistrikter. Hensigten var, at ingen børn skulle have for lang en vej til skolen samt at elevtallet var reguleret til et passende antal børn. Skoledistriktet var normalt et pastorat, som også var den administrative enhed, der finansierede skolerne. Den gennemsnitlige størrelse på skolerne i Østhimmerland, målt i antal underviste elever i året 1837 er på 51 elever. For hele Jylland var gennemsnittet 52 elever. I resten af landet var skolerne større i elevantal, f.eks. helt op til et gennemsnit på 91 elever på Fyn. I folketællingen fra 1845 er 80 personer registreret med titel af skoleholder, skolelærer og lignende. Der er tale om 69 mænd og elleve kvinder. Af de 80 registrerede lærer, er 35 også registreret som kirkesanger. Syv af de registrerede lærer er huslærer på større gårde.

Fattigvæsenet

- I alt 186 personer blev ved folketællingen i 1845 registreret som forsørget af fattigvæsenet. Det svarer til ni forsørgede pr. et tusinde borgere i Øst-

himmerland. Der er ikke oplysninger om, hvor mange personer, der reelt tilhørte lokalområdet, men som ved folketællingen opholdt sig på hospita-
ler eller lignende uden for det østhimmerlandske område. Der er relativt
store forskelle i andelen af forsørgede i de tre herreder. Hellum Herreds
andel af forsørgede var på 15 forsørgede ud af tusinde borgere. Tilsva-
rende var tallet for Fleskum Herred elleve, men Hindsted Herred kun
havde fire borgere forsørget pr. tusinde borgere i herredet. Hvorvidt de re-
lativt store forskelle beror på forskelle i håndtering af fattigdom i de tre
herreders sogne eller om der er forskelle i registreringen af forsørgede, vi-
des ikke. Af de 186 personer under fattigvæsenet havde de 135 personer
logi i det lokale fattighus. Resten logerede hos private, hvor det offentlige
så betalte for forsørgelse af pågældende person til den private husstand.
Netop logi i fattighuse betyder, at nogle sogne huser mange fattige, fordi
sognekommunens fattighus var lokaliseret i netop deres sogn.

- Beregningerne viser, at en meget stor andel af de forsørgede fattige, er
børn og unge. Hele 45,7 procent af alle forsørgede er under tyve år.

De offentlige erhverv som helhed

- Den samlede population, der lever af de offentlige erhverv, er på i alt 606
personer i år 1845. 92 personer eller 15,1 procent er hovedpersonen i det
offentlige erhverv, 33,8 procent er personer ansat af pågældende, incl. tje-
nestefolk, og 51,0 procent er personer i hovedpersonens husstand, der pri-
mært lever af hovedpersonens indtægter, så som ægtefæller, børn og an-
dre pårørende. I 1845 udgjorde den samlede befolkning 20.104 personer i
de tre østhimmerlandske herreder. Det var således tre procent af Østhim-
merlands samlede befolkning, der blev ernæret af jobs i den offentlige sek-
tor. Beskæftigelsesmæssigt udgjorde de offentligt ansatte 297 personer.
Samme år udgjorde den samlede beskæftigelse målt på samme måde for
hele Østhimmerland 7.255 personer, hvilket betyder, at den offentlige sek-
tor udgjorde 4,1 procent af den samlede beskæftigelse i Østhimmerland.

Befolkningens sammensætning og fordeling på egnen

- Det er en vigtig forudsætning for at forstå analysen i denne rapport at
vide,
 - At i år 1845 – altså for 178 år siden - var den samlede danske befolk-
ning kun lidt under en fjerdedel af befolkningsstørrelsen pr. 1. januar
1922.
 - At fordelingen mellem land og by på grund af tyngden af landbrugser-
hvervet var helt anderledes end i dag. Landdistrikterne i Aalborg Amt
udgjorde i år 1845 seks syvendele (86,3 pct.) af amtets samlede be-
folkning.
 - At Østhimmerland udgjorde i år 1845 1,5 procent af landets samlede
befolkning.
- I dag udgør Østhimmerlands befolkning 1,4 procent af den danske befolk-
ning. Dvs. stort set samme andel af hele landets befolkning i dag som i år

1845. Østhimmerland udgjorde 32,8 procent af daværende Aalborg Amts befolkning i år 1845. I dag, år 2022, udgør Østhimmerland kun 26,4 procent af befolkningen i det geografiske område, som Aalborg Amt dengang dækkede. Der er altså – til trods for at købstadsprivilegier er fjernet – sket en betydelig urbanisering igennem de 178 år fra de østhimmerlandske landsogne til især Aalborg.

- Den østhimmerlandske befolkning var fordelt over de tre herreder i 42 sogne – 14 sogne i hver af de tre herreder. Hindsted Herred var befolkningsmæssigt det største herred med 8.265 borgere, svarende til 39,9 procent af Østhimmerlands befolkning i 1845. Hellum Herred var det mindste med 5.719 borgere svarende til 27,6 procent af befolkningen. Fleskum Herred havde i 1845 6.737 borgere, svarende til 32,5 procent af Østhimmerlands befolkning.
- Adgangen til agerjord til dyrkning af korn var i 1800-tallet den afgørende faktor for, hvor mange mennesker, der kunne brødfødes i et sogneareal. Sognene omkring købstaden Aalborg havde adgang til et stort marked, og indtægter fra landbrugsproduktionen kunne suppleres med indtægter fra salg af tørv, fisk, forskellige håndværksprodukter m.v. Kystsognene havde adgang til at supplere selvforsyning fra landbruget med fisk, og der blev også afskibet fisk til omverdenen fra flere kystsogne i Østhimmerland.
- Hellum Herred var befolkningsmæssigt det mindste herred, men målt i befolkningstæthed var herredet det tættest befolkede. Blandt sognene var Gerding befolkningsmæssigt det mindste, men målt i befolkningstæthed det mest befolkede område i Østhimmerland, når vi måler inden for sognenes grænser.
- Der var relativ store forskelle i befolkningstætheden. Den gennemsnitlige befolkningstæthed pr. kvadratkilometer var i 1845 18,1 person pr. kvadratkilometer. I Hellum Herred var befolkningstætheden på 24,2 personer, i Hindsted 17,3 personer pr. kvadratkilometer, mens Fleskum havde kun 14,8 personer pr. kvadratkilometer. Sidstnævnte herred omfatter den stort set mennesketomme Lille Vildmose.
- Der er mange årsager til fordelingen af befolkningen i Østhimmerland i midten af 1800-tallet. I dag er den primære vækstdynamik forbundet med tilgængeligheden til storbyen Aalborg. Det var også allerede gældende i 1800-tallet, men her betød placeringen af agerjorden og dermed det intensivt beskæftigede landbrugserhverv, at befolkningen nødvendigvis måtte spredes ud over de områder, hvor landbruget havde gode forhold for dyrkning af korn.
- Tilgængeligheden til markedet i Aalborg var begrænset af et relativt svagt udviklet vejnet. Eneste transportform var hesten og måske og småbåde fra den østhimmerlandske kyst ved Limfjorden, i Kattegat og i Mariager Fjord.

- I Gerding Sogn var befolkningstætheden helt oppe på 163 personer pr. kvadratkilometer, mens den i Gudum Sogn var nede på 6 personer pr. kvadratkilometer.
- Folketælling fra 1845 viser, at kirkelandsbyerne, med kirker etableret i det 11. til 14. århundrede, alle er blandt de landsbyer, fortsat var blandt de største i Østhimmerland.
- I dag er der etableret helt nye vækst-byer, f.eks. omkring Aalborg, men også – i forhold til midten af 1800-tallet – nye byer som Terndrup og Hadsund.
- I folketælling fra 1845 er der angivet 435 stednavne, hvor der er borgere bosiddende. Der er foruden landsbyerne tale om større gårde (hovedgårde), sammenhængende gård- eller husområder uden for landsbyerne og så enkeltgårde eller huse spredt ude i landskabet.
- Samlet set bor 42,9 procent af Østhimmerlands befolkning i sognets største landsby, 16,5 procent bor i en anden af sognets landsbyer, som har et befolkningstal over 100 indbyggere. 2,4 procent er bosiddende på en hovedgård, mens 38,2 procent er registreret bosiddende i mindre bebyggelser rundt omkring i sognet.
- I 37 af Østhimmerlands 42 sogne er kirken, etableret mange århundreder før året 1845, fortsat lokaliseret i sognets største by. Dette synes at vise en betydelig træghed i, hvordan bebyggelserne har forandret sig over århundreder.
- I 1845 havde Østhimmerland – og resten af landet – en relativ ung befolkning. Befolkningen oplevede ikke længere kummervækst, der gav skade på kroppen, og forsyningen af fødevarer var langt bedre end før. Det ses tydeligt af befolkningsstatistikken, som kan udledes af folketælling fra år 1845. I Østhimmerland var gennemsnitsalderen for både mænd og kvinder på 29-30 år. Hele 56,4 procent af befolkningen var under tredive år gammel.
- Relativt få oplevede et liv i alderdommen. I år 1845 var der kun lidt under tusinde personer, der havde en alder på 70 år og derover.
- Der var mange børn i Østhimmerland i år 1845. 6.310 personer, eller 30,5 procent af den samlede befolkning, var under 16 år – i datidens aldersberegning, i dag ville vi sige 0-15 år. Langt de fleste børn levede sammen med deres biologiske mor og far, men registreringen i år 1845 viser, at der i Østhimmerland dengang var 427 plejebørn, stedbørn eller lignende. 69 børn var underlagt fattigvæsenet, enten som plejebarn betalt af fattigvæsenet, eller logerende i fattigvæsenets hus. Mange børn har i deres familie været inddraget i det daglige arbejde, men i folketællingens registrering er 126 børn registreret med et arbejde som tjenestefolk.

Om forsørgerbyrden

- Østhimmerlands samlede demografiske forsørgerbyrde lå meget højere end den, der er beregnet for hele landet og for Aalborg Amt i 1845, faktisk også højere end forsørgerbyrden i nutidens danske befolkning.
- Hvis vi gennemfører et tankeeksperiment og siger, at Østhimmerland, skulle have samme fordeling af befolkningen på de tre aldersgrupper, som det i år 1845 gjaldt for hele landet, så viser beregningerne, at
 - Østhimmerland skulle have 431 personer færre i gruppen af børn og unge end landsdelen reelt havde.
 - Østhimmerland skulle have 1.034 personer flere i gruppen i arbejdsdygtig alder, end folketælling tal viser.
 - Og endelig, at Østhimmerland skulle have 602 personer færre i gruppen af ældre, hvis tallene skulle være fordelt på samme måde i aldersgrupperne, som for hele landet.
 - Det fremgår således tydeligt, at Østhimmerland demografisk set var i en udpræget anderledes situation end det var gældende for både hele landet og for Aalborg Amt som helhed.

Om tilhørsforhold til hjemegnen

- År 1845 har Stavnsbåndet været ophævet i nogle årtier. Stavnsbåndet indebar, at bønderkarle fra barn til 30-40 år var bundet til deres fødesogn. Derfor er den geografiske mobilitet ikke hæmmet af denne barriere. Flytninger fra egn til egn har været en afgørende forudsætning for at undgå reproduktion med personer, der er genetisk nært beslægtede. En væsentlig effekt af indavl er genetisk svækkelse. Det er velkendt, at der ofte forekommer fysiske og psykiske skader, f.eks. i form af svagt immunforsvar eller mental retardering.
- Helt naturligt er et stort flertal af befolkningen i Østhimmerland også født i et sogn i Østhimmerland. Kun lidt under hver tiende af den østhimmerlandske befolkning er i år 1845 født uden for det samlede Aalborg Amt. Renses tallene for personer med ukendt fødested, så er andelen af den østhimmerlandske befolkning, der er født i Aalborg Amt oppe på 93,2 procent. Det øvrige Jylland uden for Aalborg Amt samt resten af Danmark er fødested for 6,5 procent af bosiddende i Østhimmerland i år 1845. Lidt under fire personer ud af 1.000 borgere i Østhimmerland er født i udlandet. Udlandet omfatter landene Sverige, Norge, Island, Tyskland og USA (Vestindiske øer).
- I Østhimmerland som helhed viser beregningerne, at 58,6 procent af den østhimmerlandske befolkning i år 1845 bor i det sogn, hvor de også blev født. Medregnes nabosognene opnås en procentandel på 72 procent på det, vi så kan definere som 'hjemegnen'. Omkring hver tiende af den samlede befolkning i Østhimmerland er født i den øvrige del af Østhimmerland. Fødsel i resten af Aalborg Amt har en tilsvarende andel. Resten af Jyl-

land ligger på 5,7 procent, mens andelen af personer i den østhimmerlandske befolkning i år 1845, der er født uden for Jylland og i udlandet hver udgør under en procent af befolkningen.

- Mænd og kvinders adfærd er kvantitativt stort set den samme omkring vandring, selv om årsager til at flytte fra fødesteds-sogn til andet sted kan være vidt forskellige mellem kønnene. Begge køn har nøjagtig samme tilhørsforhold til fødesogn og hjemsohn. Beregningerne viser, at hos begge køn har 53 procent samme fødesteds sogn, som deres hjem-sohn i år 1845.
- Opgørelsen viste, at der i Aalborg købstaden levede 206 personer, der var registreret med et fødesohn i Østhimmerland. Det synes ikke at være specielt mange personer, så måske kan der konkluderes, at selv om en del af disse personer arbejdede i industri, så var der fortsat ikke den store vandring fra landbruget til byerhvervene. Af de 206 personer var otte personer registreret som militærfolk, mens tre personer var indlagt på hospital i Aalborg.

Om de østhimmerlandske husstande

- I år 1845 var der registreret 3.748 husstande i Østhimmerland. Hindsted Herred var det største herred mål i størrelsen af befolkning, men hvor herredet omfattede 39,9 procent af befolkningen, så omfattede herredet 43,1 procent af det samlede antal af husstande i regionen.
- En husstand i år 1845 i Østhimmerland omfatter fem til seks personer. Selv om de største husstande, ti personer eller flere i husstanden, kun omfatter 7,6 procent af alle husstande i Østhimmerland, så lever 17,3 procent af befolkningen i en sådan, stor husstand. De største husstande er typisk herregårde med en stor gruppe af tjenestefolk af forskellig art.
- Både kategorien gårde og kategorien huse varierer meget i størrelse målt i antal beboere. Gennemsnitligt bor der syv personer på en gård i Østhimmerland i år 1845, men mere end to hundrede gårde har mere end ti beboere. Husene har fire personer som et gennemsnit for antal beboere, men der er også huse, hvor antallet af beboere er mere end 10.

Om konsekvenserne af købstadprivilegier for Østhimmerland

- Allerede i Middelalderen fik danske købstæder privilegier. Privilegierne gav monopol til købstæderne for handel og håndværk. Landsognene – og dermed hele Østhimmerland – fik tvang til at handle via købstadens torv, og al håndværk undtagen landhåndværk som f.eks. hjulmager, tømrer, bødkere, træskomagere m.v.
- I analysen af Østhimmerland i år 1845 fremgår konsekvenserne af de grundlæggende præmisser i loven vedrørende landsoggenes restriktioner meget klart. Dels er der en stor repræsentation af de i loven godkendte håndværk i landsogne, dels er øvrige håndværk samt handel fraværende,

fordi de skal gennemføres i købstaden. Købstaden er for Østthimmerland både Aalborg, Viborg, Hobro og Mariager.

- Købstædernes privilegier gjaldt inden for en radius på et bestemt antal mil. For Aalborg og Viborg købstæder var det fire mil, for Mariager og for Hobro var det to mil. En mil svarer til 7.532,48 meter. Aalborg og Viborgs privilegier gjaldt således cirka tredive kilometer fra købstaden, og de to andre købstæders privilegier gjaldt op til femten kilometer fra selve købstaden.

Om erhverv og arbejde Østthimmerland

- Overordnet set var Østthimmerland uden købstæder en egn af landsogne, hvor landbruget var fuldstændigt dominerende. Så dominerende, at de samlede erhverv i Østthimmerland kan opdeles i
 - De direkte involverede i landbrugsproduktion af enhver art.
 - De indirekte involverede i landbrugsproduktion i form af at levere varer og serviceydelser til landbrugsproduktionen.
 - De inducerede involverede, der i øvrigt producerede varer og tjenesteydelser til de personer, der boede i sognene, i form af forbrugsvarer som tøj, træsko, byggeri og bygningsdele af forskellig art m.v.
 - Egnen forsynede i mindre grad også købstaden Aalborg, lidt eksport, i form af tørv, træ og fisk.
- Østthimmerlands økonomiske udvikling var således fuldstændigt betinget af udviklingen for landbrugsproduktion og landbrugsvarer. Var udviklingen positiv, så var udviklingen positiv på denne egn – og modsat var der en stor afhængig af landbruget, f.eks. i form af selvforsyning, når udviklingen var negativ.
- Antallet af hovedpersoner og deres medhjælpere i landbruget udgør i år 1845 2.398 personer. Kun gruppen af håndværkere og industri når også op over de tusinde beskæftigede. Denne gruppe af mange erhverv omfattede i år 1845 i Østthimmerland 1.065 beskæftigede.
- Mange borgere i Østthimmerland havde en tilværelse som daglejer med usikker beskæftigelse og økonomi for sig selv og deres pårørende. Også gruppen af personer på offentlig forsørgelse var relativt stor i Østthimmerland i år 1845. Mange daglejere var tilknyttet landbrugserhvervet, men med løse ansættelsesforhold.
- For landbrugets vedkommende lå Østthimmerland på en procentandel af den samlede beskæftigelse på 45,0 procent. Det er nogenlunde samme andel som i landdistrikterne som helhed i Aalborg Amt, landdistrikterne, som Østthimmerland jo er en del af. I år 1845 var købstæderne ikke befolkningsmæssige dominerende som i dag, men landbrugets beskæftigelsesmæssige andel i hele Aalborg Amt var dog kun på 35,8 procent. Sammenlignet med hele landet, var Østthimmerland langt mere domineret af land-

brugserhvervet, end den gennemsnitlige værdi for hele landet på 28,2 procent.

- Østhimmerland har den største koncentration af personer, der lever af landbruget. Hvor 64,2 procent af befolkningen i Østhimmerland lever af landbrug, er landbrugets andel kun på 55,4 procent i hele Aalborg Amt og kun 45,5 procent i hele landet. Det eneste andet erhverv, der ernærer en større procentandel i Østhimmerland i forhold til hele landet, er erhverv forbundet med kirkerne og skolerne.
- Landbrugene, både gårde og huse med jord, havde relativt stor tilknyttet familie og tjenestefolk. Dette betyder, at landbruget i Østhimmerland er langt mere dominerende, målt i personer, der lever af erhvervet, end i forbindelse med beskæftigelsen af en hovedperson og medhjælpere.
- Næsten to tredjedele af befolkningen i Østhimmerland er ernæret direkte af landbruget. Hertil kommer indirekte og induceret befolkningsgruppe i form af f.eks. håndværk og forarbejdning samt daglejere. Konklusionen er, at hvis det går godt med indtjeningen fra landbrugsproduktionen, så går det godt for udviklingen i Østhimmerland i år 1845.

8 ANVENDT LITTERATUR OG KILDER

Andersen, Bjørn: <http://bjoerna.dk>, Søborg 2003, Digital udgave af Christian den Femtes Lov.

Andersen, Per: "Lidt om færges, toldsteder og lodser på Mariager Fjord" i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 2014, side 49.

Begtrup, G.: *Agerdyrkningens tilstand i Danmark, år 1810*, Nørrejylland bind 1 & 2.

Berthelsen, Jørgen B.: teglvaerkshistorie.dk, hjemmeside udarbejdet af Jørgen B. Berthelsen om teglværkshistorie, opslag januar 2023.

Bjerger, Verner: *Verner Bjergeres Database over danske teglværker*.

Bjørn, Claus (red.): *Det danske landbrugs historie*, bind 1 til 4, 1988.

Capitain J.H. Manza's kort, år 1841.

Dam, Peder, *Det GIS-baserede bebyggelses- og ejerlavskort 1681-1688*, datafiler. Ønskes refereret som Dam, Peder (2004).

Danmarks Statistik: *Danmarks Statistiks Statistikbank*, opslag 2022 og 2023.

Dansk center for byhistorie, *Den digitale byport*, opslag januar 2023.

Datafordeleren: *Høje målebordsblade*.

Datafordeleren: *Lave målebordsblade*.

Den danske Ordbog, opslag 2022 og 2023.

Den danske stat / kong Christian den Ottende: Anordning angaaende Land-communevæsenet, august 1841.

Den Danske Stat, Den danske stats statistik, fremstillet ved Adolph Frederik Bersøe, bind 1 om den danske stats naturlige beskaffenhed og befolkning.

Den nye Matricul for jordeiendomme i Danmark, Indført den 1ste januar 1844, udgivet af Kommissionen for det statistiske Tabelværk.

Det Statistiske Bureau, Meddelelser fra Det Statistiske Bureau, Første samling, 1852.

Folketælling fra året 1845. Oplysninger hentet fra indtastet materiale på Danish Family Search, danishfamilysearch.dk, opslag 2022 og 2023.

Gamle danske håndværk, 1. udgave, Politikens Forlag, 1971.

Hareskovhistorie.dk: Bogen, Fra sogneforstanderskab til kommunalbestyrelse 1841-1991, udgivet i et samarbejde mellem kommunen og Historisk Forening.

Hvidtfeldt, Johan: Håndbog for danske lokalhistorikere, Udgivet af Dansk Historisk Fællesforening, 1965.

Jensen, Keld: Websiden www.qupaloraarsuk.com .

Kirker.dk, opslag december 2022.

Riismøller, Peter: En himmerlandsbog, Kulturhistorisk Forening for Nordjylland, Aalborg, 1988.

Riismøller, Peter: Sultegrænsen. 2. udgave, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk, 1998.

Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, andet hæfte, 1837.

Statistisk tabelværk udgivet af den hertil allernaadigst anordnede Kommission, femte hæfte, 1842.

Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur, Datafordeleren, kortmateriale hentet 2022 og 2023.

Trap, J.P.: Statistisk-topografisk beskrivelse af Kongeriget Danmark, Speciel del, 2. bind, 1859.

Videnskabernes Selskabs kort, Nordjylland, ca. 1793.

